

Świeboda, Józef

Szkolnictwo handlowe w Galicji

Analecta 19/1-2(36-37), 203-272

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Świeboda
(Rzeszów)

SZKOLNICTWO HANDLOWE W GALICJI

Po I wojnie światowej zaistniały korzystne warunki do rozwinięcia stanu badań nad polskim szkolnictwem w Galicji. Austriacy przekazali odnoszące się do niego akta z wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty z lat 1848–1918 do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (cyt. AGAD). Ogólnie dostępne były akta Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie (cyt. RSK), Namiestnictwa, poszczególnych szkół, zrzeszeń i instytucji wspierających oświatę, zdeponowane w archiwum lwowskim. Opracowania dziejów oświaty galicyjskiej podjęła się Komisja pod przewodnictwem Ferdynanda Bostla¹, ale nie zrealizowała zaplanowanego zamierzenia. W PRL ograniczenia polityczne i celne oraz brak wsparcia ze strony rządu na prowadzenie badań ograniczyły penetrowanie akt oświatowych we Wiedniu z centralistycznej epoki (1772–1848), jak również akt lwowskich, wcielonych w kompetencje władz ZSRR. Mimo to w wyniku pasji badaczy, na podstawie drukowanych i zachowanych w kraju akt normatywnych, sprawozdań i wspomnień szkolnych dorobek polskiej bibliografii szkolnictwa galicyjskiego w czterdziestoleciu powojennym okazał się spory, jak ujawniła to Renata Dutkova² i nieco później uzupełnili Andrzej Meissner, Stefan Możdżeń i Julian Dybiec³ w *Bibliografii oświaty galicyjskiej*, a powiększyło w ostatnich latach szereg osób swoimi artykułami głównie w pokłosiu sympozjów w wydawnictwach *Galicja i jej dziedzictwo*⁴. Krąg tych badaczy sprowadza się najczęściej do trzech ośrodków uczelnianych: Kraków, Wrocław i Rzeszów. Jeżeli idzie o syntezy, to są one skromne. Ocenę szkolnictwa galicyjskiego ogólnokształcącego dał Antoni Knot⁵ we wstępie do wspomnień galicyjskich i Józef Świeboda⁶ pod kątem osiągnięć poszczególnych nacji w zakresie wszelkich typów szkół.

Niniejsza publikacja opiera się na nieznanych dotąd aktach, znajdujących się we wspomnianych warszawskich i lwowskich archiwach, które z grubsza prze-

badał autor, na własny koszt, podczas wakacji w latach 1987–91. Zamierzał skreślić dzieje średniego szkolnictwa ogólnokształcącego w Galicji, ale kiedy we Lwowie nie udostępniono mu potrzebnych archiwaliów, zadowolił się zebraniem materiałów do wyższego i średniego szkolnictwa zawodowego w Galicji. Będąc osobą niezwiązaną z uczelnią, w okresie zawieszenia działalności przez Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, dwukrotnie zwracał się w latach dziewięćdziesiątych do Komitetu Badań Naukowych w Warszawie w sprawie wsparcia finansowego publikacji dziejów szkolnictwa zawodowego w Galicji, ale bezowocnie. Tematem tym nie byli również zainteresowani w owym czasie zmieniający się ministrowie oświaty. Gdyby autor żył w niewoli, to austriacki minister oświaty przyznałby mu, jako profesorowi szkoły średniej, płatny urlop półroczny czy roczny i środki finansowe na badania i wydawnictwo oraz nagrodę.

Szkolnictwo zawodowe, w przeciwieństwie do elementarnego i wyższego rodowodem sięgającego czasów antycznych i średniowiecznych, czy średniego datowanego od reformy J. Sturma w 1535 r., zrodziło się dopiero na przełomie XVIII i XIX w., różnicując się branżowo na najważniejsze jego działy: przemysłowe, rolnicze, handlowe itp. Decydujący wpływ na jego rozwój wywarła rewolucja w różnych gałęziach gospodarki i postęp w dziedzinie nauki. Pierwsze podstawy zasady podwójnej buchalterii wprowadził już zakonnik włoski Łukasz Paciolo⁷ w dziele *Summa de arithmetica* w 1494 r. W okresie merkantylizmu (1500–1750) londyński kupiec Tomasz Mun⁸ sformułował w 1620 r. podstawowe zasady *Winien i Ma*, które każdy przedsiębiorca w prowadzonym interesie uwzględniać do dzisiaj musi. We wczesnym stadium kapitalizmu, gospodarki wolnokonkurencyjnej 1750–1870, Adam Smith⁹ fundamentalną pracą *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* rozwinął tezę, że kapitał i praca są podstawowymi źródłami bogactwa. Pierwsi polscy fizjokraci, Antoni Popławski (1739–99)¹⁰ i Hieronim Stroynowski (1752–1815)¹¹ dopatrywali się tych dochodów w ograniczonej formie, tj. z rolnictwa, zgodnie z gustami szlachty. Na rynku pieniężnym pojawił się po raz pierwszy banknot papierowy (*Bancozettel* – Austria 1762 r.), z początku zabezpieczony na podkładzie kruszcu (złota), ale później łatwy do dewaluacji. Przykładowo po przegranych wojnach z Napoleonem rząd wiedeński obniżył wartość monety o 80% w 1811 r. i o 40% w 1820 r. Koszty wojny poniosło społeczeństwo. Wzrost przedsiębiorstw i pojawienie się rentierskich grup społecznych na usługach burżuazji spowodowało wzrost ilości banków i wprowadzonych w nich skomplikowanych operacji (żyro = indos weksła, inkaso, kredyt redyskontowy itp.) od połowy XIX w.¹² Od pracobiorców zatrudnianych w bankach i rozwijających się przedsiębiorstwach oczekiwano lepszych kwali-

fikacji aniżeli dawało im tradycyjne wykształcenie prawnicze na uniwersytetach z zakresu prawa handlowego i wekslowego.

Do wszechstronniejszego wykształcenia ekonomicznego powołano pierwsze specjalistyczne szkoły handlowe dla kupców i przemysłowców, tj. Aula de Commercio w Lisbonie w 1759 r., Académie Cambiste w Paryżu w 1767 r., akademię J. G. Büscha w Hamburgu w 1768 r., Akademię Realno-Handlową w Wiedniu w 1769 r., oddział handlowy przy gimnazjum w Lipsku w 1772 r., akademię w Moskwie w 1783 r. i Petersburgu w 1798 r.¹³ W Polsce zagadnienia ekonomiczne wprowadził do Collegium Nobilium Stanisław Konarski w 1740 r. Komisja Edukacji Narodowej powołała szkoły ekonomiczne w Grodnie i Korcu. Do programu szkół KEN wprowadzono przedmiot ekonomia polityczna. Rozbiory uniemożliwiły rozwijanie swobodnie polskiej myśli ekonomicznej i polskich szkół handlowych.

Początki kształcenia ekonomicznego w Galicji w epoce przedautonomicznej

Ugruntowaniu się absolutystycznych rządów w monarchii habsburskiej po Kongresie Wiedeńskim towarzyszyło ogólne niezadowolenie społeczne i narodowościowe. Dla potrzeb rozwijającej się gospodarki kapitalistycznej, łamiącej przestarzałe formy ustroju feudalnego, przydatne wykształcenie ekonomiczne niosły pierwsze szkoły handlowe lub ich wydziały przy szkołach realnych, technicznych. Zwycięstwo burżuazji w 1848 r., zniesienie poddaństwa i pańszczyzny, wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej w 1859 r., rozwój przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych, banków i instytucji kredytowych przyspieszyło ich proces rozwoju. W Galicji i w Wolnym Mieście Krakowie, od 1848 r. pod panowaniem Austrii, w następstwie dyskryminacyjnej polityki gospodarczej i celnej władz wiedeńskich w epoce konstytucyjnej, nastąpił regres tych unikatowych placówek oświatowych. Szkoleniem pierwszych handlowców, finansistów, bankowców, księgowych w Galicji zajmowały się trzy placówki edukacyjne: Szkoła Realna w Brodach (1818–53), Szkoła Realna, Realno-Handlowa (1817–44), a następnie Wydział Handlowy przy Politechnice Lwowskiej (1844–75) oraz podobna namiastka przy Instytucie Technicznym w Krakowie (1836–78).

Szkoła Realna w Brodach (1818–53). W Brodach, w miasteczku w którym urodził się pisarz Józef Korzeniowski, zaistniały w epoce przedautonomicznej korzystne warunki polityczne i społeczno-gospodarcze. Po I rozbiore Polski Brody znalazły się w obrębie monarchii austriackiej w tzw. Galicji, zaledwie 9 km od granicy rosyjskiej. Miasto leżało na starym szlaku handlowym, wiodącym od Adriatyku (port Fiume, obecnie Rijeka) przez Wiedeń, Kraków,

Lwów, Kijów, Moskwę do Chin. Przyznanie Brodom, na równi z Triestem i Fiume (Rijeka), prawa miasta wolnocłowego przez cesarza Józefa II w 1780 r. wpłynęło korzystnie na okres stu lat na rozwój handlu w mieście i wzrost liczby jego mieszkańców, dającym im trzecią pozycję w Galicji (18–20 tys. mk.) po Lwowie i Krakowie. Od 1851 r. działała tu też Izba Handlowo-Przemysłowa, trzecia obok Lwowa i Krakowa w Galicji. Niebagatelny wpływ na prosperitę handlu wywierały również rzesze pielgrzymów, wędrujące kilka kilometrów zza kordonu do położonego w pobliżu granicy sanktuarium OO. Bazylianów w Poczajowie¹⁴. Handel tranzytowy zmusił kupców do podniesienia swoich kwalifikacji. Stąd też inicjatywa uruchomienia szkoły realnej o profilu handlowym znalazła pełne uznanie. *Israelitische Realschule zu Brody* powołano na podstawie rozporządzenia cesarza z 1815 r. Sprawa otwarcia placówki się przeciągnęła. Opóźnienie wynikało z przedłużania się budowy nowego budynku dla Normalnej Szkoły Głównej, która oddała stare pomieszczenia dla Izraelickiej Szkoły Realnej w 1818 r. Uroczyste otwarcie nastąpiło 8 lutego 1818 r.¹⁵ Zakład ulokowano w domu nr 335 w Rynku na pierwszym piętrze¹⁶. Na parterze uczyły się dziewczęta trywialnej szkoły żeńskiej. Budynek nie odpowiadał potrzebom dydaktycznym. Językiem wykładowym był język niemiecki. Do zakładu uczęszczali Żydzi, Polacy i Ukraińcy. Zakład utrzymywała izraelicka gmina wyznaniowa. Kurs nauki był trzyletni przez cały okres istnienia szkoły 1818–1853. Szkoła, jak na ówczesne czasy, dobrze zaopatrzona była w pomoce naukowe. W gabinecie fizycznym w 1839 r. znajdowało się 189 przyrządów i pomocy na sumę 2261 fl., w tym jeden mikroskop. Również nieźle wyposażony był gabinet towaroznawstwa. W bibliotece nauczycielskiej znajdowało się 131 książek z tematyki ekonomicznej¹⁷. Realizowano następujący plan nauczania (Tabela nr 1) nie zawsze w wyznaczonym poniżej tygodniowym wymiarze godzin¹⁸.

Nauczyciele posilkowali się ogólnie dostępnymi podręcznikami m. in. F. Mocnika do geometrii i arytmetyki, G. Busch'a do buchalterii (księgowości), Nowaka do geografii, A. Pokornego do towaroznawstwa i przyrody¹⁹. Brodzianie nie byli zadowoleni z programu nauczania szkoły. Dyskutowano nad planem dra Alojzego Uhlma, przysłanego ze Lwowa 12.III.1835 r., dzielącego dwie ostatnie klasy na oddziały bifurkacyjne: handlowy i przemysłowy na wzór stosowanego w Wiedniu od 1818 r. ale do żadnych zmian nie doszło²⁰. Brodzianie zanadto chcieli nadać nauczaniu charakter praktyczny, a władze wiekańskie się na to nie godziły. Zakładem kierował w myśl nominacji Gubernium z 30.III.1819 r. Z. 11.848 dr medycyny Karol Stahlberger²¹. Uczył fizyki, przyrody, towaroznawstwa, geografii i historii. Zmarł 21.XI.1834 r. Razem z nim edukowali uczniów Markus Brosnitz, Thomas Melowitch. Po Stahlbergerze tymczasowo, a później na stałe do 1854 r., zarządzał placówką dyr. Friedrich Grosse²², uczący w tej szkole od 1830 r. rachunków kupieckich, buchalterii

TABELA nr 1. Plan nauczania w Szkole Realnej w Brodach (1818–1853).

L.p.	Przedmioty	Kl. I	Kl. II	Kl. III	Razem
1	Religia	2	2	2	6
2	Rachunki	2	2	2	6
3	Geometria	3	–	–	3
4	Stereometria i mechanika	–	3	–	3
5	Język niemiecki	2	2	2	6
6	Rozmówki	2	2	2	6
7	Kaligrafia	–	–	1	1
8	Geografia	2	2	–	4
9	Geografia handlowa	–	–	2	2
10	Historia	–	–	2	2
11	Przyroda	–	3	–	3
12	Fizyka	–	–	2	2
13	Kupiecka buchalteria	–	–	3	3
14	Towaroznawstwo	–	–	2	2
15	Język włoski	3	3	3	9
16	Język francuski	4	3	2	9
17	Rysunki artystyczne	7	7	7	21
18	(nie odczytano)	2	1	–	3
	Razem	29	30	32	91

i rysunków, za wynagrodzeniem 1000 florenów rocznie. Razem z nim współpracowali: pilny nauczyciel Franz Zassmann²³, uczący fizyki, przyrody, geografii handlowej i towaroznawstwa za 600 fl. rocznie; bardzo dobry suplent Michał Skowroński historii, geografii za 240 fl., Johann Kraus, niemieckiego i kaligrafii za 444 fl; Theophil Villemard, języka francuskiego za 500 fl., Samuel Rothenberg, rodem z Rzeszowa, zatrudniony do nauki języka włoskiego w latach 1844–54. Nadto stale mieli zajęcia nauczyciele religii mojżeszowej i katolickiej. Frekwencja była mała, w 1818 r. wynosiła 35 uczniów, później w granicach 60–80 chłopców (84 w 1846 r.)²⁴. Od połowy lat trzydziestych połowę uczniów stanowili przedstawiciele wyznania rzymsko- i grekokatolickiego z czego ludność izraelska była niezadowolona, ponieważ gmina żydowska finansowała szkołę. Skład wyznaniowy miasta to 12 tys. izraelitów, 5 tys. rzymskokatolickich (Polaków) i 2 tys. grekokatolików (zwanych wówczas Rusinami, współcześnie Ukraińcami). Na egzaminy półroczne publiczne obowiązkowo zjawiali się przedstawiciele gminy na czele z czołowym przedstawicielem kupców Mosses Kallir. Kres istnieniu szkoły położyła reorganizacja szkolnictwa zawodowego

w Austrii. Patentem z 2 marca 1851 r. utworzono w monarchii, obok 8 klasowych gimnazjów (reforma z 1849 r.), szkoły realne 7 klasowe z kursem niższym i wyższym, finalizowanym maturą. Postanowieniem cesarskim z 11.I.1853 r. przekształcono Izraelicką Szkołę Realną w Brodach na publiczną Szkołę Realną o 3 klasach z początkiem roku szkolnego 1853²⁵. Brodzianie od 1856 r. starali się o klasę czwartą z przedmiotami handlowymi. Zamiast tego rząd przemienił szkołę na niższe gimnazjum realne 4-klasowe w 1865 r., a w pełne klasyczne 8-klasowe w 1875 r., z niemieckim językiem wykładowym do 1908 r., później polskim²⁶.

Szkoła Realno-Handlowa i Wydział Handlowy przy Akademii Technicznej we Lwowie 1817–1876. Na wzór wiedeńskiej Akademii Realno-Handlowej, przekształconej w 1800 r. w trzyklasową szkołę realną z kierunkiem handlowym, utworzono we Lwowie Szkołę Realną w 1817 r. Funkcjonowała ona w narożnym budynku, położonym przy ul. Halickiej i sąsiedniej skracającej na cmentarz Łyczakowski, posiadającym w parterze przy wejściu głównym charakterystyczne „kręcone słupy” (rokokowe filary). W 1825 r. Rząd krajowy wydał rozporządzenie uprawniające do prowadzenia handlu w zależności od ukończenia szkoły handlowej lub przynajmniej zdania egzaminu z buchalterii, towaroznawstwa, prawa wekslowego i handlowego. Wbrew temu zarządzeniu w tymże samym roku dokonano reorganizacji Szkoły Realnej. Programowi nauczania dwuklasowej szkoły realnej nadano cechy ogólnokształcąco-techniczne, zaś ograniczono przedmioty komercyjne. Nauki ekonomiczne sprowadzono do 10 godzin lekcyjnych tygodniowo, konkretnie do nauki buchalterii oraz prawa handlowego i wekslowego. Dopiero w 1835 r. dodano do dwuklasowej szkoły realnej oddział handlowy. W roku 1844, podobnie jak w Instytucie Technicznym w Pradze (założonym w 1806 r.), podobnym we Wiedniu (założ. w 1809), dokonano modernizacji zakładu nadając mu charakter Instytutu Technicznego, wzorowanego nie od razu, jak w innych szkołach technicznych austriackich, na modelu Politechniki w Karlsruhe. Uczyniono to dopiero podczas zmodyfikowania Instytutu Technicznego we Lwowie na spolonizowaną c.k. Szkołę Politechniczną w latach 1871-78. Jednoroczny kurs (wydział) handlowy 1844-78, równoznaczny z oddziałem technicznym do 1853 r., obsadzony był nawet z zakresu prawa handlowego i wekslowego przez profesorów uniwersyteckich, z biegiem lat tracił na znaczeniu wskutek zastosowania wadliwych kryteriów naboru kandydatów. Z początku do oddziału tego na studentów zwyczajnych przyjmowano absolwentów gimnazjów. Z upływem lat przewagę zaczęli użytkować słuchacze nadzwyczajni, mający zaledwie ukończoną szkołę normalną (podstawową). Profesorowie zmuszeni zostali do obniżenia poziomu wykładów dla większości słuchaczy, o niższym poziomie wiedzy. Na projekt profesorów o dziwo godziło się Ministerstwo Oświaty i Wyznań w Wiedniu zezwalając na przekształcenie oddziału handlowego na dwuletni kurs handlowy od początku

roku szkolnego 1853/54. W programie nauczania, oprócz języka francuskiego i włoskiego, na pierwszym roku uczono: nauki o handlu, stylistyki niemieckiej i korespondencji handlowej, arytmetyki handlowej, geografii i historii handlu, kaligrafii. Na drugim roku nauczania prowadzono zajęcia z buchalterii, prawa wekslowego i handlowego z przepisami o cłach i monopolach, oraz naukę towaroznawstwa²⁷. Z upływem lat poziom naukowy tego zakładu zaczął się obniżać. W latach poprzedzających reorganizację „Politechniki Lwowskiej” doszło do tego, że wszystkie przedmioty handlowe sprowadzono do nauki w ciągu jednego roku w ograniczonym wymiarze 20 godzin tygodniowo, a na słuchaczy dopuszczano kandydatów nie posiadających nawet minimalnego przygotowania. Studia owe nie przysposabiały słuchaczy do przyszłego zawodu ekonomicznego, dawały tylko luźne wiadomości handlowe. Stan ten uwłaczał godności Akademii Technicznej. Dlatego kolegium profesorów, zważając, że była to jedyna tego typu szkoła w Galicji, przywróciło dwuletni kurs nauki oddziału handlowego w 1872 r., oparty w większości na przepisach organizacyjnych z 1853 r. Liczbę zajęć zwiększono w tygodniu do 15 godzin na I i II roku nauczania. Zaostrzono wymagania od kandydatów wstępujących na ten oddział, uzależniając przyjęcie od ukończenia 4 klas niższego gimnazjum lub niższej szkoły realnej. Zmieniono niektórych jej nauczycieli²⁸. Ministerstwo Oświaty i Wyznań zatwierdziło tę reorganizację 29.XI.1872 r. lecz równocześnie zaleciło profesorom opracowanie w najkrótszym czasie szczegółowych wniosków w sprawie przekształcenia oddziału handlowego w samodzielny zakład naukowy. Informowało, że zamierza go zwinąć, podobnie jak to uczyniło z oddziałami przy politechnikach we Wiedniu i Brnie, gdzie powołało Akademię Handlową (w Wiedniu w 1858 r.). Grono profesorów przy współudziale delegatów lwowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej (*Handels- und Gewerbekammer*) jeszcze w tym roku przedłożyło Ministerstwu szczegółowe dane odnośnie reformy oddziału handlowego. Wiedeńskie Ministerstwo Oświaty i Wyznań zwlekało z otwarciem szkoły handlowej w Galicji. Kolegium profesorskie wprowadziło w 1875 r. dalsze ulepszenia w oddziale handlowym. Rosło w Galicji zapotrzebowanie na wysoko kwalifikowanych specjalistów ekonomicznych ze strony komercyjnych zarządów kolei, licznie powstających banków, agend maklerskich, przedsiębiorstw transportowych, handlowych hurtowych. Kolegium profesorów zaproponowało Ministerstwu w 1875 r. rozszerzenie programu nauki o takie dziedziny jak: historia naturalna, fizyka i chemia, także szersze rozwinięcie nauki arytmetyki, tudzież wprowadzenie arytmetyki politycznej, buchalterii przez zaprowadzenie ćwiczeń kantorowych, a wskutek tego powiększenia liczby lat nauki z 2 do 3. Ministerstwo nie tylko nie zgodziło się na te wnioski, ale poleciło zlikwidować oddział handlowy z końcem roku szkolnego pismem z 16 lipca 1875 r.

Początki edukacji handlowej w Krakowie. W Wolnym Mieście 1815–48, a później pod zaborem austriackim przy krakowskim Instytucie Technicznym w latach 1836–78 funkcjonowały 3 oddziały stanowiące surogat szkoły handlowej. W oddziałach podzielonych na subiektów, praktykantów i początkujących sprzedawców uczył zagadnień handlowych Antoni Pelcer w godzinach popołudniowych (14–16), w każdej klasie po 2 godziny w tygodniu. Dyrektor M. Łuszczkiewicz wprowadził do nauk handlowych wykłady prawa handlowego, wekslowego, naukę o cłach i monopolach, które objął Ignacy Hammer, prof. i dziekan austriackiego prawa cywilnego oraz ustawodawstwa finansowego na Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej cyt. UJ). W 1870 r. wykłady po A. Pelcerze objął prof. J. Gwiazdomorski i zaproponował ministerstwu rozszerzenie nauk z 3 do kilkunastu godzin w tygodniu, ale na to władze wiedeńskie się nie zgodziły, a w kilka lat później (1878 r.) wraz z reorganizacją Instytutu na c.k. Szkołę Przemysłową²⁹, oddziału handlowego nie uwzględniono w planie zajęć. Frekwencja uczniów w oddziałach handlowych była mała³⁰.

Szkolnictwo handlowe w Galicji w dobie autonomii (1868–1918)

Spolonizowana Galicja w dziedzinie administracji, szkolnictwa i sądownictwa z autonomicznym Sejmem Krajowym i samorządami terytorialnymi, szykanowana gospodarczo, znalazła się u progu tej epoki prawie bez szkół handlowych. Wynikało to z ustawodawstwa austriackiego. Szkolnictwo zawodowe, w tym handlowe, podstawę bytu w rozległych krajach monarchii austriacko-węgierskiej opierało na zabezpieczeniach prywatnych instytucji w myśl ustaw państwowych z 1859 i 1907 r., na subwencjach: w 1/3 korporacji przemysłowo-handlowych, w 1/3 lokalnych samorządów i w 1/3 dotacji rządów krajowych (Wydziału Krajowego we Lwowie) i centralnego w Wiedniu. Te zasady przyjęło i polskie ustawodawstwo oświatowe w okresie II RP. Zacołowanie rolniczej Galicji w stosunku do uprzemysłowionej Dolnej Austrii, Czech i Moraw stawiało szkolnictwo handlowe w Galicji w rażącej dysproporcji w stosunku ilościowym (sieci szkół) i jakościowym (budynki szkolne, wyposażenie pracowni) w zestawieniu z placówkami ekonomicznymi w wymienionych krajach monarchii habsburskiej. W następstwie tego do końca XIX w. ważniejsze stanowiska w instytucjach publicznych: bankach, stowarzyszeniach kredytowych, komercyjnych, kolejowych obsadzane były przez siły zagraniczne, osobom z Galicji pozostawiano podrzędne stanowiska. Jeżeli chcieli się o nie ubiegać, musieli kończyć studia handlowe w krajach monarchii lub za granicą. Przykładowo w roku szkolnym 1896/97 w Akademii Handlowej we Wiedniu studiowało 11 Polaków, w Gremial-Handels-Fachschule, też w stolicy Austrii, uczyło się 71 rodaków, a razem ze szkołami handlowymi w Grazu i Pradze około 150 osób³¹. Na obu uniwersy-

tetach w Krakowie i Lwowie wykładano tylko prawo handlowe i wekslowe, wykłady z ekonomii wprowadzono w tych uczelniach z końcem XIX w. c.k. Szkoła Politechniczna we Lwowie wystarała się o płaćną docenturę z towaroznawstwa i buchalterii w 1878 r., a po długich staraniach otrzymała zezwolenie na otwarcie katedry ekonomii społecznej w połączeniu z prawem handlowym i wekslowym w 1889 r. Tymczasem w Europie po pierwszej wystawie światowej w Londynie w 1851 r., która przyniosła prymat Wielkiej Brytanii w gospodarce na kontynencie, wiele krajów europejskich źródeł sukcesów mieszkańców Albionu w dziedzinie ekonomicznej dopatrywało się w wykształceniu kadry wysoko wyspecjalizowanych pracowników różnych branż w szkołach zawodowych. Austria po wystawie światowej w Wiedniu w 1873 r., wprowadziła trzy typy szkół zawodowych: szkoły przemysłowe uzupełniające (*Fortbildungsschulen*), tj. dwuletnie, lub z kursem przygotowawczym trzyletnie, doksztalające systemem wieczorowym terminatorów pragnących uzyskać stopień czeladnika; szkoły specjalistyczne (1–5 letnie) tzw. *Fachschulen*, oraz pełne szkoły średnie (4–5 letnie) określane jako przemysłowe (*Gewerbeschulen*). Szkoły ekonomiczne dzieliły się na *Kaufmännische Fortbildungsschulen* – wieczorowe Szkoły Kupieckie Uzupełniające (dalej cyt. SKU), dwuletnie *Handelsschulen* – Szkoły Handlowe (cyt. SH), często z kursem przygotowawczym i czteroletnie *Höhere Handelsschulen* – Wyższe Szkoły Handlowe (WSH), w kilku przypadkach zwane tytułarnie *Handelsakademien* – Akademie Handlowe (AH). Tych ostatnich było niewiele. Model tego szkolnictwa przyjęła Rosja w 1889 r. i w części stosowała na obszarze Królestwa Polskiego³². Na najwyższym poziomie stała trzyletnia szkoła handlowa Leopolda Kronenberga w Warszawie. Licznie tworzone szkoły handlowe z maturą po 1896 r. (36 szkół 7–8 klasowych realnych w 1914 r.) były ukrytą formą wykształcenia ogólnokształcącego polskiej młodzieży w ramach tolerancyjnego podejścia ministerstwa handlu w przeciwieństwie do ministerstwa oświaty i żadna z tych szkół nie wznowiła działalności handlowej po odzyskaniu niepodległości³³ w przeciwieństwie do szkół handlowych galicyjskich. W zaborze pruskim obowiązywał nieco inny model. Zagadnienia ekonomiczne uwzględniano w 6-klasowych szkołach realnych, które stały na wysokim poziomie. Natomiast drugi typ wykształcenia ekonomicznego stanowiły jednoroczne szkoły kupieckie i doksztalające szkoły wieczorowe (*Fortbildungsschulen*)

W monarchii habsburskiej szkół pełnych średnich handlowych było 21. Tytuł prestiżowy akademii posiadało zaledwie kilka placówek ekonomicznych w następujących miejscowościach: Wiedeń, Graz, Praga, Linz, Chrudin, Budapeszt, Lwów i Kraków. Do najstarszych zakładów należały WSH w Pradze (zał. 1856), Wiedniu (zał. 1858) i Grazu, o wiele lat później powstały podobne placówki w Uści nad Łabą (Aussig), Jabłońcu (Gablonz), Libercu (Reichenberg), Pilźnie,

Ołomuncu itp.³⁴ W 1917 r. po wieloletnich staraniach utworzono żeńską Akademię Handlową w Krakowie, której żywot był bardzo krótki, ponieważ w niepodległej Polsce połączono ją z równorzędnym zakładem męskim w grodzie pod Wawelem.

Najpopularniejsze były **dwuklasowe szkoły handlowe** i wieczorowe kupieckie szkoły uzupełniające. Szkół dwuklasowych, często z kursem przygotowawczym, było w krajach austriackich tuż przed I wojną światową 89, w Galicji 13³⁵, a w trakcie wojny doszła 14 w Rzeszowie. Ich popularność i opłacalność wynikała z krótkiego terminu szkolenia i praktycznego charakteru realizowanego programu nauczania. Przyjmowano do nich uczniów po niższym gimnazjum lub trzech klasach szkoły wydziałowej. Z końcem XIX w. były to szkoły prywatne dla chłopców fundacji Ożjasza Gotthelfa w Samborze (1891) i im. Samuela Weinberga w Stanisławowie raz wykrystalizowane z kursów handlowych przy szkołach wydziałowych żeńskich im. król. Jadwigi we Lwowie i Scholastyki w Krakowie. Pierwsza z biegiem lat została usamodzielniona, druga włączona w zespół szkół AH w Krakowie. Na początku XX w. zwiększył się ich stan o szkołę dwuklasową handlową męską, utworzoną przy AH w Krakowie. Dwie dalsze stworzyły towarzystwa, a to ciesząc się uznaniem trzyklasową szkołę kupiecką Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie (1908) i powołaną w tym czasie przez Towarzystwo Szkoły Ludowej, wspierające polską oświatę na Kresach, dwuklasową szkołę kupiecką w Tarnopolu. Cztery dalsze powstały z inspiracji i wsparcia finansowego Wydziału Krajowego w 1911 r. w Brodach i Tarnowie, dwie dalsze w Białej i Przemyślu. Uzupełnienie ich stanowiła ukraińska szkoła handlowa Towarzystwa „Proswita” i niemiecka komunalna szkoła w Białej. Ostatnią czternastą już w czasie wojny powołaną szkołą ekonomiczną stała się placówka w Rzeszowie.

Ośrodków miejskich w Galicji pragnących utworzyć u siebie dwuklasowe szkoły handlowe było znacznie więcej. Starano się o nie szereg instytucji w Galicji, ale nie znajdowało wsparcia finansowego lub zrozumienia u władz wiedeńskich, które nie dopuszczały do otwarcia szkół bez odpowiedniego zabezpieczenia materialnego. Towarzystwo Kupieckie w Tłumaczu od 27.XII. 1911 r. pragnęło uruchomić szkołę kupiecką w mieście, liczącym już w 1900 r. 5.466 mk, posiadającym 2 szkoły ludowe. Ministerstwo WiO w Wiedniu nie akceptowało prośby mimo, że RSK we Lwowie 15.III.1912 Z. 401/V w podaniu do Ministerstw WiO oraz Handlu popierała prośbę Towarzystwa Handlowego w Tłumaczu³⁶. Gmina Wadowice (burmistrz Henryk Reich i inni) wykazując, że miasto liczące parę tysięcy mieszkańców, posiadające starostwo, Sąd Obwodowy, Urząd Skarbowy, Gimnazjum, instytucje kredytowe, handlowe, podobne w sąsiednich miasteczkach (Biała, Kalwaria Zebrzydowska, Maków, Sucha,

Jordanów, Myślenice, Lanckorona), prosiła Ministerstwo Handlu we Wiedniu pismem z 10.II.1907. L. 417 o otwarciu dwuklasowej szkoły handlowej, której wychowankowie stworzyliby kadrę inteligencji zdolnej do podniesienia rękodziela i wymiany towarowej do rangi rozwiniętego przemysłu w krajach koronnych: w Austrii, Czechach, na Morawach i Śląsku³⁷. W niepodległej Polsce szkoły handlowe dwuklasowe z kursem przygotowawczym cieszyły się dużą popularnością, zostały przekształcone w zakłady trzyletnie w 1923 r., a po unifikacyjnej reformie oświatowej w 1933 r. w gimnazja handlowe czteroletnie. Najgęstsza sieć ich skoncentrowała się w okręgu warszawskim (53), lwowskim (38), krakowskim (31) i poznańskim (20)³⁸.

Szkoły Handlowe Uzupełniające kształciły praktykantów sklepowych. Istniały przy obu akademiach, we Lwowie od 1870 jako Miejska Szkoła Handlowo-Przemysłowa, w Krakowie jako Szkoła Handlowa od 1882 r. W 1911/12 do pierwszej uczęszczało 96, do drugiej 87 uczniów³⁹. Ponadto funkcjonowały one przy wszystkich dwuklasowych szkołach handlowych oraz w większych miastach Galicji przy szkołach przemysłowych uzupełniających lub jako placówki samodzielne. Przykładowo w roku szkolnym 1912/13 było ich w samym Krakowie trzy: przy ul. Loretańskiej połączona z AH, samodzielna przy ul. Wolnicza 1 i żeńska przy placu Matejki⁴⁰. Podobnie przedstawiała się sprawa we Lwowie. W terenie samodzielne SHU działały w Chrzanowie, Drohobyczu, Nowym Sączu, Krakowie-Podgórzu, Kołomyji i Turce⁴¹. Ogólnie liczbę SHU w Galicji szacować należy na około 25. Na Śląsku Cieszyńskim czynne były w Cieszynie i przy c.k. Szkole Przemysłowej w Bielsku (włókienniczej). Po odzyskaniu niepodległości funkcjonowały dalej. Po reformie jędrzejewiczowskiej szkolnictwa zawodowego w 1933 r. w zmodyfikowanej formie jako roczne szkoły przysposobienia kupieckiego I i II stopnia, nie przetrwały długo bo wraz z upaństwowieniem szkolnictwa po wojnie (1947 r.) zamienione zostały w dzienne zasadnicze szkoły zawodowe typu ekonomicznego.

Kursy. Odrębną formę dla podniesienia kwalifikacji ekonomicznych czynnych pracowników albo przygotowania kandydatów do zawodu stanowiły kursy ekonomiczne, organizowane przy obu akademiach, dwuklasowych szkołach handlowych lub przez zrzeszenia albo indywidualnie przez pedagogów ekonomistów, na podstawie uzyskanej koncesji od władz oświatowych. Kilkumiesięczne kursy miały formę doksztalającą dla potrzeb kupców lub finansistów, pracujących w przedsiębiorstwach i instytucjach bankowo-kredytowych. Roczne kursy prowadzone przy akademiach dla absolwentów gimnazjów, a zwłaszcza absolwentek liceów, stanowiły formę wykształcenia uczelnianego i przerodziły się w niepodległej Polsce w wyższe uczelnie ekonomiczne w Krakowie i Lwowie. Z końcem XIX w. zapanowała moda na urządzenie kursów fachowych typu uniwersyteckiego z użyciem modeli pokazowych na wzór

Muzeum Kensingtonskiego i w Edynburgu. Do odbudowy Polski w oparciu o rozwój oświaty i przemysłu przymierzał się w Krakowie po upadku powstania styczniowego Adrian Baraniecki (1828–1891), lekarz, społecznik, fundator Muzeum Techniczno-Przemysłowego i Wyższych Kursów dla Kobiet. Zorganizowany przez niego kurs handlowy dla mężczyzn w 1870 r. na wzór *Educational course* w Muzeum w Londynie upadł z braku funduszy w 1877 r.⁴² Pierwszy prywatny kurs handlowy dla kobiet we Lwowie otwarto na mocy reskryptu Namiestnictwa z 14.VI. 1886 r. Przygotowano adeptki z zakresu wiadomości buchalteryjnych i rachunkowych, a także innych niezbędnych dla każdego kupca i przemysłowca, prowadzących skład własnych i obcych wyrobów i towarów⁴³. Kursy handlowe otwierano też przy SPU. W 1911/12 działały w miejscowościach: Biała, Chrzanów, Drohobycz, Kołomyja, Kraków-Kazimierz, Kraków-Podgórze, Nowy Sącz, Turka⁴⁴.

Roczne kursy handlowe odegrały ważną rolę w przygotowaniu zawodowym dziewcząt. Chłopców w Galicji do końca XIX w. posyłano zasadniczo do gimnazjów lub do szkół przemysłowych uzupełniających. Dziewczęta w tym czasie uczyły się w kilku seminariach nauczycielskich (najstarsze od 1873 r. w Krakowie, Przemysłu i we Lwowie). Ponadto od przełomu wieku uczęszczały do kilkunastu utworzonych liceów i paru gimnazjów żeńskich, jedynych uprawniających do studiów uniwersyteckich. Najpospolitsze w większych miastach szkoły wydziałowe żeńskie (5–7 letnie na podbudowie 4 klas szkoły ludowej) przygotowania zawodowego nie dawały. Wysoki poziom reprezentowały samodzielne kursy handlowe dla dziewcząt, organizowane przez wybitnych pedagogów-ekonomistów: Witolda Skalskiego w Krakowie 1914–18 czy Mieczysława Christofa we Lwowie 1913–18. W 1914 r. na 7.960 uczących się dziewcząt w szkołach średnich w Galicji (seminaria, gimnazja i licea) w szkołach handlowych uczyło się ich 590, tj. więcej niż 7%, gdy w Czechach odsetek ten wynosił 33%, zaś na 100 uczniów szkół handlowych dziewcząt przypadało 36⁴⁵. Kursy tego typu podlegały nadzorowi RSK, zgodnie z §19 względnie 11–14 ustawy z 27.VI.1850 r. (*Dz. pp.* Nr 309) o nauce prywatnej. Indywidualnie ich statuty i plany nauczania były zatwierdzane przez najwyższe władze oświatowe, przykładowo *Statut kursu Skalskiego* zgodnym z rozporządzeniem z 10.V.1914 r. L. 551/V, znowelizowanym 15.III.1916 r. L. 423/V⁴⁶. Kursy te cieszyły się dużym wzięciem: 114 słuchaczek u Skalskiego w 1915/16 r., 159 w 1917/18, w tym promowanych 98⁴⁷. W obu akademiach frekwencja wynosiła od 59 do 125 osób⁴⁸. Uczyli najwybitniejsi krakowscy, lwowscy i regionalni ekonomiści, w części profesorowie wyższych uczelni, w części najwybitniejsi pedagodzy, handlowcy: W. Skalski, S. Korbel, P. Łoziński, M. Passakas, A. Żabiński i inni. Z kursów tych i naboru do nich młodzieży pomaturalnej wykrystalizowały

się w niepodległej Polsce samodzielne wyższe uczelnie ekonomiczne w Krakowie i Lwowie.

Od Miejskiej Szkoły Przemysłowo-Handlowej do Akademii we Lwowie. Brakowi szkolnictwa handlowego i wykwalifikowanych kadr ekonomicznych w Galicji na początku lat siedemdziesiątych próbowali przeciwstawić się radni miasta Lwowa, którzy powołali w 1870 r., utrzymywaną przez miasto, Miejską Szkołę Przemysłowo-Handlową – dwuletnią doksztalającą, wieczorową. Jej oddział handlowy dotrwał do 16.X.1899 r., kiedy w myśl uchwały radnych i polecenia ustnego prezydenta miasta dr. praw Godzimira Małachowskiego został zwinięty. Jego uczniów (Kl. I – 40 chłopców, II kl. – 16) przyjęto do Szkoły Handlowej Uzupełniającej przy utworzonej Akademii Handlowej⁴⁹. Również RSK zostawiła część starych nauczycieli m. in. długoletniego nauczyciela rachunków Waleńto Balaweldera, rewidenta rachunkowego lwowskiego magistratu, Wojciecha Grzegorzewicza (ur. 23.IV.1864), polonistę, od 1894 r. prof. IV Gimnazjum, od 1911 r. dyrektora gimnazjum w Tłumaczu; do nauki jęz. niemieckiego zatrudniła dra Alfreda Jahnera, prof. IV Gimnazjum; do nauki geografii dra Franciszka Romera, prof. Szkoły Realnej⁵⁰. W oddziale handlowym uczono przez trzydzieści lat wiadomości handlowych, przydatnych praktykującym czeladnikom handlowym. Dyrektorem tej szkoły był przez dłuższy okres Teofil Gerstmann, radny miejski, a nauczycielami z przedmiotów zawodowych przedstawiciele z instytucji komercyjnych. Program nauki w 1870 r. obejmował naukę religii (I kl.), j. niemiecki i korespondencję niemiecką (uczył Fr. Huppenthal), j. polski i korespondencję handlową (prowadził zajęcia Adam Kuliczkowski – czł. komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół ludowych, następnie dr Karol Benoni, prof. z I Szk. Realnej), j. francuski z wykorzystaniem gramatyki Schulza, geografii handlową wg podręcznika Klun'a (dr T. Gerstman), arytmetykę kupiecką, prawo handlowe (dr Ignacy Czerwieński, dr praw Edmund Burzyński – kustosz Biblioteki Uniw. Lwow.), rachunki handlowe wg prac Szymona Spitzera z AH w Wiedniu, prawo handlowe, rachunkowość kupiecką pojedynczą i podwójną (uczył Edward Pietrzycki według własnego podręcznika wydanego w 1870 r.) oraz zagadnienia z fizyki, w skład której włączano elementy chemii i towaroznawstwa⁵¹. Komisja Szkolna H-P przy Radzie Szkolnej Okręgowej we Lwowie przesłała w 14.IX.1872 r. do RSK zmieniony statut miejskiej szkoły, ułatwiający uczęszczanie uczniom na zajęcia⁵². Przy reorganizacji w 1899 r. placówka otrzymała szerszy plan naukowy niż obowiązywał normalny plan państwowy w SHU, bo zamiast 8 godzin tygodniowo w klasie I–III uczono w zwiększonym wymiarze godzin języka niemieckiego (2+2+1), podobnie polskiego. W 1899/1900 zajęcia odbywały się od 17 do 19, później od 15 do 17⁵³.

Akademia Handlowa we Lwowie. Po likwidacji Oddziału Handlowego przy c.k. Szkole Politechnicznej we Lwowie w 1876 r. sfery umysłowe i gospodarcze w mieście, które posiadało 5 uczelni (uniwersytet, politechnika, Akademia Weterynaryjna, Akademia Rolnicza w Dublanach k/Lwowa, Wyższa Szkoła Lasowa), wiele zakładów przemysłowych i usługowych, przed I wojną światową już 52 banki i kasy kredytu, nie przestawały myśleć o powołaniu wyższego rzędu szkoły handlowej. O placówkę ekonomiczną prosiło Namiestnictwo rząd we Wiedniu pismem z 12.X.1893 r. Monitował w tej sprawie Magistrat miasta Lwowa do Ministerstwa WiO 5.III.1894 L. 65.242/93/VII. Marszałek Wydziału Krajowego (Eustachy ks. Sanguszko) sugerował pismem z 9.XI.1896, aby w Ministerstwie Wyznań i Oświaty w Wiedniu wystarano się o otwarcie Akademii Handlowej we Lwowie, ponieważ kraj zobowiązał się ją utrzymywać. Sejm przyznałby subwencję 6.000 złr, ostatecznie w 1897 r. dał 8.000 złr, gmina m. Lwowa 5.000 złr i Izba Handlowo-Przemysłowa 2.000 złr⁵⁴. W pełnym rozkwicie szkoły koszt utrzymania akademii były dwukrotnie większe. W roku szkolnym 1911/12 wynosiły 79.308 Koron (16.000 kraj, 10.000 gmina, Izba H-P 4000K, czesne 14.350K, resztę rząd)⁵⁵. Wobec nieprzyznania przez radnych Lwowa odrębnego budynku i parceli dla szkoły (na rzecz Skarbu Państwa) w pierwszym roku ulokowano klasy w gmachu teatralnym hr Skarbka, a w sierpniu 1900 r. przeniesiono do zabudowań przy ul. Skarbkowskiej 39, gdzie dawniej mieściło się Seminarium Nauczycielskie żeńskie⁵⁶. Mimo opracowania statutu, regulaminów i planów nauczania⁵⁷, wzorowanych na Akademii Handlowej w Wiedniu, będącej wzorcem dla innych tego typu placówek i posiadającej kadre najlepszych pedagogów, autorów wzorcowych podręczników i równocześnie ministerialnych radców rządowych i wizytatorów centralnych w monarchii, sprawa otwarcia AH we Lwowie się przeciągała. Ostatecznie Ministerstwo WiO zatwierdziło istnienie Wyższej Szkoły Handlowej we Lwowie 13.IX.1899 l. 25.456, na podstawie decyzji cesarza z 8 września 1899 r. Nauką zaczęto 2.X.1899 r. Od 1902 do 1910 r. była to 4-klasowa AH połączona ze szkołą handlową uzupełniającą (I–III kl.) i kursem abiturientów szkół średnich, powołanym rozporządzeniem ministerialnym 2.VII.1910 l. 1194⁵⁸. Mimo petycji Wydziału Towarzystwa Pracy Kobiet, Czytelni dla Kobiet i Towarzystwa Nauczycielek we Lwowie ministerstwo oświaty powiadomiło RSK pismem z 13.II.1902 r. l. 23.526, że jest jeszcze przedwcześnie, aby przy AH we Lwowie powołać dwuklasową szkołę handlową żeńską, zezwoliło na otwarcie rocznego kursu, który nie mógł dojść do skutku z braku miejsca w lokalu szkolnym. Ministerstwo zatwierdziło 18.XII.1902 r. l. 43.720 regulamin przeprowadzania prywatnych egzaminów z przedmiotów handlowych w AH, przy równoczesnym zniesieniu egzaminów z buchalterii we lwowskiej politechnice. Pierwszy taki egzamin odbył się 1 lipca 1903 r.⁵⁹ Odtąd prowadzono regularnie roczne za-

awansowane dzienne kursy handlowe dla specjalistów różnych branż (urzędników bankowych, biur obrachunkowych, korespondentów, słuchaczy politechniki itp.). Od 1906 prowadzono też kursy wieczorowe buchalteryjne dla majstrów⁶⁰. Zadaniem akademii w myśl Statutu (§2) było kształcenie ...*wyższych urzędników w interesach bankowych, kasowych i transportowych, komisjonerów, eksporterów, akwizytorów w większych interesach towarowych i t. d., które pragną uzyskać stanowiska kierujące. Szkoła handlowa uzupełniająca ma osobom, będącym w praktyce handlowej, dać sposobność uzupełnienia swych wiadomości*⁶¹. Językiem wykładowym był polski, tylko z geografii handlowej zgodnie z zaleceniem ministerstwa zajęcia prowadzono w języku niemieckim. Również z innych przedmiotów zapoznawali się uczniowie z niemiecką terminologią. Matury młodzież nie zdawała, tylko otrzymywała świadectwo absolutorium. Czesne rocznie wynosiło 40K (zagraniczni 200K), wpisowe 10, datki na zbiory naukowe 2K. Szkoła w tej formie nauczania przetrwała do 1921 r.⁶² W niepodległej Polsce stała się podstawą utworzenia jedynej w Polsce Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego.

Akademia Handlowa w Krakowie. Inicjatywę założenia szkoły średniej ekonomicznej w Krakowie podjęli w 1878 r. radni miejscy na czele z prezydentem i posłem M. Zybliekiewiczem, członkowie Izby Handlowo-Przemysłowej (IPH), a przede wszystkim zasłużony działacz oświatowy dr Adrian Baraniecki i radny dr Maksymilian Zatorski, którzy na wzór szkoły w Lipsku opracowali *Statut...* i *Plan nauk...* Szkoły Handlowej, składającej się z 3 klas oddziału niższego i 3 klas oddziału wyższego. Projekt poparł Sejm i Wydział Krajowy we Lwowie, zatwierdziło Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu 28.VII.1882 r. l. 11952. Zakład finansowany był przez Radę m. Krakowa, stałą subwencję Sejmu (2 tys. złr, od 1898 4 tys. złr), stałą dotację IHP i Korporację Kupiecką, różne darowizny, i przede wszystkim czesne uczniów 40 złr (od 1900 r. = 80 K) od każdego rocznie. Preliminarz wydatków państwowych na AH w Krakowie w 1911/12 wynosił 28.894K, kraj dawał 29.500K, miasto 14.300K, Izba H-P 4000K, gremium kupieckie 1000K – łącznie 76.694K. Grono nauczycielskie zwiększało się z upływem lat, w 1911/12 liczyło 14 nauczycieli własnych, a z pomocniczymi 25. Z własnych 5 z dyrektorem było na etacie państwowym, 4 na etatach rządowych szkół średnich, reszta kontraktowa, opłacana przez kuratorium szkoły⁶³. Bezpośredni nadzór nad szkołą miała Kuratoria, składająca się z 12 osób, a to przedstawiciela Sejmu, 2 delegatów Gminy m. Krakowa, 2 IPH i Korporacji Kupców (zał. w 1410 r.)⁶⁴. Funkcję prezesa pełnili: w latach 1882–95 Teodor Baraniecki – prezes IPH, 1896–1906 Albert Mendelsburg – właściciel Domu Bankowego, 1907–1918 dr Juliusz Leo – prof. UJ, poseł i prezydent m. Krakowa, największy orędownik na rzecz szkoły. Z radnych Kuratorii największy wkład wniósł 1888–1917 dr Fryderyk Zoll

(1834–1917), prawnik, prof. UJ, poseł do Rady Państwa w Wiedniu i Sejmu Krajowego we Lwowie. Placówka występowała pod nazwą **Szkoła Handlowa** (1882–96) i wówczas była niższym zakładem 3-letnim, opartym na podbudowie uczniów ze szkół ludowych 4-klasowych, terminujących w sklepach, odbywających zajęcia po południu. W 1896 r. otwarto dopołudniowy kurs 3-letni wyższy, bazujący na absolwentach 3-letniej Szkoły Wydziałowej lub 3-klasach gimnazjalnych. Wówczas placówka zmieniła nazwę na **Wyższa Szkoła Handlowa** (1896–1908). Z uwagi na to, że w austriackim systemie oświatowym pełne średnie szkoły handlowe przeszły w myśl rozporządzenia ministerstwa oświaty z 1889 r. z 3-letniego na 4-letni system nauczania i szkoła krakowska do tego się dostosowała w 1900/01, uzyskując też w 1901 r. prawo publiczności (rozp. z 19.V.1901 l.9597) i zwolnienie absolwentów do odbywania rocznej służby wojskowej, jak w przypadku studentów. Dopiero w 1908 r. ministerstwo przyznało etat dla dyrektora, a Rada Szkolna Krajowa we Lwowie oddelegowała 3 nauczycieli z gimnazjów galicyjskich do nauki w WSH w Krakowie. W miarę postępujących lat liczbę tych etatów zwiększano tak, że w 1915 r. zakład upaństwowiono (16 etatów rządowych). Na mocy zaś rozporządzenia Ministestwa W. i O. z 26.X.1908 r. l. 44785 (30.VIII.1908 l. 37751) placówce nadano nazwę **Akademia Handlowa** (1908–1924). Wśród akademii w 1910 r. najczęściej zróżnicowanych typów szkół ekonomicznych posiadały Wiedeń, Graz i Kraków. W skład krakowskiej AH wchodziło 5 typów szkół. Głównym filarem była 4-klasowa Akademia Handlowa, przyjmująca 14-letnich absolwentów 3-klas szkoły wydziałowej lub 3 klas gimnazjum. W 1917 r. dopuszczono do niej dziewczęta w osobnych oddziałach. Największe uznanie szkole przyniósł jednoroczny Kurs Abiturientów (od 1906 r.) dla absolwentów szkół średnich, który w 1921 r. wchłonął oddziały żeńskie zorganizowane w 1911 r., i w następstwie wysokiego poziomu nauki przekształcony został w uczelnię – Wyższe Studium Handlowe w 1925 r., Wyższą Szkołę Handlową w 1938, obecną Akademię Ekonomiczną, jedną z pięciu uczelni ekonomicznych w kraju w okresie międzywojennym (Lwów, Warszawa, Kraków, Poznań, Wilno). Trzeci typ stanowiły dzienne 2-klasowe Szkoły Handlowe: męska (zał. 1907) i żeńska przejęta ostatecznie w 1909 r. ze Szkoły Wydziałowej im. Scholastyki. Czwarty typ reprezentowała 3-klasowa Szkoła Handlowa 1882–96, która następnie przekształciła się w Uzupełniającą Szkołę Handlową, zgodną z austriackim i galicyjskim ustawodawstwem szkolnym, zlikwidowana w 1921 r. Piąty typ obejmował przeważnie jednoroczne Wieczorowe Kursy dla Dorosłych (w czasie wojny inwalidów, oficerów). AH w Krakowie obok Akademii we Lwowie reprezentowała najwyższy typ szkolnictwa ekonomicznego na ziemiach polskich przed wojną. Ich wspólną zasługą było stworzenie polskich podręczników dla szkół handlowych, literatury ekonomicznej, wyeliminowanie uprzedzeń społeczeństwa do handlu.

Kursy – „szkoła handlowa” przy Szkole Wydziałowej im. Scholastyki w Krakowie. Gmina miasta Krakowa od 1881 r. finansowała, zatwierdzone przez Sejm 16.I.1886 r. najpierw roczne, następnie dwuroczne kursy handlowe przy Szkole Wydziałowej żeńskiej im. Scholastyki. Ze szkół żeńskich zakład ten cieszył się najwyższym uznaniem sfer kulturalnych miasta (od 1906 r. Liceum ż.) i wraz z lwowską Szkołą Wydziałową im. Król. Jadwigi, jako jeden z dwu zakładów w Galicji, nieoficjalnie realizował program pełnej szkoły średniej – Liceum. Dwuletnie kursy handlowe zorganizowane przy tej szkole dla jej absolwentek przygotowywały je do pracy w poszukiwanych zawodach. Program nauczania na tychże kursach był zbliżony do austriackich planów nauczania dla szkół dwuklasowych handlowych żeńskich i na dobrą sprawę kursy te mogłyby stanowić odrębną szkołę, ale wynikłyby trudności z wynagradzaniem jej nauczycieli. Z chwilą utworzenia WSH w Krakowie kursy te ze względu na zbieżność zajęć przeniesiono z budynku Szkoły Scholastyki do pomieszczeń zajmowanych przez WSH przy ul. Siennej 16 (ok. 1905 r.). Około 1906 r. włączono do WSH. W myśl Statutu Akademii, zatwierdzonego przez Ministerstwo 27.VII.1907 r. L. 33612, dokonano kolejnego przeniesienia uczennic do nowego budynku Akademii Handlowej, jaki otrzymała w 1907 r. przy ul. Krupniczej. Oficjalne włączenie nastąpiło 1.IX.1909 r.⁶⁵ Kadra nauczycielska dla obu szkół z przedmiotów zawodowych od dawna bowiem sprowadzała się do tych samych wykładowców.

Miejska Szkoła Handlowa im. Królowej Jadwigi we Lwowie. W 1886 r. utworzono we Lwowie elitarną Szkołę Wydziałową żeńską im. Królowej Jadwigi, do której w najbliższych latach ściągano najlepsze siły nauczycielskie i do nauki skierowano córki elity intelektualnej miasta Lwowa⁶⁶. Najtęższe głowy w Sejmie i w Radzie Szkolnej Krajowej opracowały 24 kwietnia 1906 r. nowelę, zatwierdzoną przez cesarza i Ministerstwo WiO, na mocy której z jednej strony szkoła jako wydziałowa podlegała administracji i finansowaniu gminy i państwa, a pod względem nauki stanowiła Liceum realizujące średni ogólnokształcący program nauczania, której absolwentkom w myśl patentu monarchy dawał bez egzaminu prawo wstępu na wszystkie wyższe uczelnie w monarchii austriacko-węgierskiej⁶⁷. Tuż przed wojną Liceum przekształcono w gimnazjum realne żeńskie. Przy tej szkole od 1886 r. prowadzono roczne kursy robót ręcznych, a w ramach nich wykładane były nauki handlowe. W 1890 r. przekształcono je w odrębne roczne kursy handlowe. Ich program nauczania niewiele odbiegał od planów nauczania w dwuklasowych szkołach handlowych w krajach zachodnich austriackiej monarchii. Dlatego wykładający w niej wybitni ekonomiści z Akademii Handlowej (Antoni Pawłowski, Mieczysław Christof, Witold Góra, Maksymilian Schoennet) oraz Włodzimierz Bojarski – stenograf i Wiktor Chrzanowski z miejskiej Izby Obrachunkowej opracowali

statut i plan nauczania szkoły dwuklasowej handlowej żeńskiej. I RSK i Ministerstwo WiO zatwierdziło je i tak od września 1905 r. weszła w życie dwuletnia Szkoła Handlowa dla dziewcząt przy Szkole Wydziałowej miejskiej im. Królowej Jadwigi we Lwowie przy ul. Akademickiej 9, finansowana przez miasto⁶⁸. Jej program nauczania obejmował prawie identyczny plan nauczania dla szkół dwuklasowych męskich z kursem przygotowawczym. Uczono w niej: religii, polskiego, niemieckiego, rachunków kupieckich, nauki o wekslach i handlu, buchalterii pojedynczej i podwójnej, korespondencji handlowej, geografii handlowej, stenografii, kaligrafii i prac we wzorowym kantorze (sklepie). Czesne rocznie wynosiło 80K, wpisowe 5K⁶⁹. Dyrektorem tej szkoły i kursów handlowych był Mieczysław Baranowski (1851–98)⁷⁰, wybitny pedagog, redaktor „Szkoly”, „Rodzina i Szkoła”, czł. Tow. Pedagog., autor cennej monografii o szkolnictwie lwowskim, natomiast od 1902 dyrektorował zespołowi tych szkół (liceum, gimnazjum, Szk. Handlowej, kursom) Stanisław Majerski⁷¹. Współpracowali z nim m. in. z zakresu prowadzenia buchalterii Adolf Stroner, docent farmakologii na Uniwersytecie i Politechnice Lwowskiej, nadto przedmiotów handlowych uczył Szymon Łabanowski, czł. Izby Obrachunkowej Kasy Miejskiej m. Lwowa oraz z historii naturalnej i towaroznawstwa Mieczysław Dunin Wąsowicz, chemik sądowy⁷². W 1911 r. szkoła przyjęła normalny plan dwuklasowych szkół kupieckich⁷³.

Dwuklasowa SH fundacji Ozjasza Gotthelfa w Samborze, ustanowiona została testamentem fundatora 1.III.1880 r. w Samborze z legatu 20.000 florenów, którego kapitał wzrósł do 25.720 w 1888 r. Wprowadzili ją w życie Nehemiasz Runenkl, Jakub Sandauer i Wolf Rab. Namiestnictwo przyjęło *Statut prywatnej izraelickiej Szkoły fachowej kupieckiej w Samborze* 22 marca 1891 r. w myśl ustawy z 27.III.1850 r. (Dz. pp, Nr 309)⁷⁴. W mieście liczącym około 20 tys. mieszkańców, 3 tys. izraelitów zajmowało się handlem. Z 30 ich synów kończących co roku szkołę ludową, 1/3 dostawała się do gimnazjum. Pozostali byli potencjalnymi kandydatami do szkoły handlowej. Mogli być wzmocnieni liczbowo przez kolegów z tej samej nacji z odległego o 33 km Drohobycza, o podobnym składzie etnicznym i liczebnym ludności. Szkoła Handlowa w Samborze została uruchomiona we wrześniu 1891 r.⁷⁵, utrzymywała się z procentu od kapitału i subwencji ministerstwa oświaty (np. w 1900 r. z legatu 1780K+3500K z dotacji rządu, razem 5280K). Poważną kwotę przynosiło czesne uczniów, w chwili otwarcia szkoły wynoszące 20 złr. rocznie. Funkcję kuratora nad fundacją sprawował do 1900 r. miejscowy adwokat Marek Pinkas, do końca rządów austriacko-węgierskich mecenas Wilhelm Hochfeld, wiceburmistrz Rzeszowa i poseł⁷⁶. Organizacja szkoły opierała się o akt fundacyjny i Statut organizacji szkoły⁷⁷. Do momentu jej założenia z wyjątkiem Dolnej Austrii, brak było centralnego planu i programu nauczania⁷⁸. Z realizowanych

przedmiotów wynika, że wzorowano się na programie wiedeńskim. Uczono religii mojżeszowej, polskiego, niemieckiego, francuskiego, rachunków kupieckich, buchalterii pojedynczej i podwójnej, korespondencji polskiej i niemieckiej, nauki o handlu i wekslach, stenografii, prowadzono kurs dla dorosłych i dla dziewcząt. Personel nauczycielski składał się z nauczyciela do przedmiotów handlowych, prawnika do nauki o wekslach i prawie handlowym, nauczyciela języków, tudzież do religii mojżeszowej. Zakładem 1891–97 kierował Samuel Weinberg z Zabierzowa, znający dobrze i polski i niemiecki język⁷⁹. W roku szkolnym 1912/13 (177 uczniów, w tym 26 dziewcząt, 20 katolików, reszta wyznania mojżeszowego) zebrano czesne na kwotę 11.589K. Uczniów z końcem roku szkolnego 1908/09 było 126 (kurs przygotowawczy 42, I kl. – 47, II kl. – 37), na początku 138, z wyjątkiem 1 grekokatolika wszyscy wyznania mojżeszowego. Na początku roku szkolnego 1912/13 uczyło się w klasie przygotowawczej 53 uczniów, w I kl. – 60, w II kl. 38, na kursie żeńskim 26 uczennic, razem 177 osób⁸⁰. Na stanowisko dyrektora powołany został Szymon Weinberg, a Namiestnictwo rozporządzeniem z 7.IX.1891 r. L. 70.482 zatwierdziło jego nominację. Był to doskonały pedagog i ekonomista, od 1897 dyr. prywatnej Szkoły Handlowej z prawem publiczności w Stanisławowie. W roku szkolnym 1908/09 nauczycieli było 6, obowiązki dyrektora pełnił Juliusz Eischler, absolwent AH, prawo handlowe i wekslowe wykładał adwokat Leon Firstenbach, geografii handlowej uczył Józef Kiebusiński⁸¹ – prof. z miejscowego gimnazjum, ur. 27.II.1873 r.; zaś Fryderyk Kohan prowadził zajęcia z towaroznawstwa i historii naturalnej⁸². W 1912/13 r. nauczycieli stale zatrudnionych było 2, na godzinach kontraktowych 7⁸³.

Szkoła Handlowa S. Weinberga w Stanisławowie została założona na życzenie kupców stanisławowskich w roku szkolnym 1897/98⁸⁴. Zakład mieścił się przy ul. Sobieskiego 70. Uczniów jak i w szkole handlowej w Samborze przyjmowano po ukończeniu 14 lat życia, po wykazaniu się świadectwem zaliczenia 4 klas gimnazjalnych lub w ostateczności ukończenia 7 klas szkoły wydziałowej. W przeciwieństwie do bezpłatnej lub prawie bezpłatnej szkoły w Samborze, w szkole handlowej w Stanisławowie pobierano wpisowe w kwocie 10K, czesne 140K na zajęciach dziennych od chłopców, 200K od dziewcząt, 100K na kursie fachowym wieczorowym dla praktykantów⁸⁵. Zajęcia odbywały się od 8 do 13, dla dziewcząt od 14 do 17, dla handlowców od 14 do 19. Frekwencja w roku szkolnym 1902/03 wynosiła 122 uczących się (kurs h. przygotowawczy 21 uczniów, w I kl. – 42, w II kl. – 14 chłopców; kurs dla dziewcząt 18, kurs wieczorowy dla handlowców 27 osób). Stan ten utrzymywał się i w późniejszym okresie czasu. Przykładowo w 1908/09 uczyło się 94 osób (25 na kursie przygotowawczym, w I klasie 28, w II klasie 17, kurs dziewcząt 24)⁸⁶. Czesne płacili chłopcy w wysokości 100K, dziewczęta 150K. Szkołą w latach

1897–1910 kierował S. Weinberg, pedagog, ekonomista, mający dobre rozeznanie w sprawach gospodarczych i handlowych Galicji – uczył buchalterii, niemieckiego i korespondencji handlowej. Grono nauczycielskie składało się z 6–8 osób i ulegało częstym zmianom. Wykłady z zakresu prawa handlowego i wekslowego prowadził w 1902/03 prawnik dr Juliusz Wurzel, lecz w roku szkolnym 1908/09 zastąpił go jurysta dr Jakub Zasławski. Podobnie zajęcia z towaroznawstwa po Jakubie Seliger przejął Stanisław Winiarski, nauczyciel też fizyki i j. polskiego. Wcześniej polskiego i korespondencji uczył Kazimierz Holländer. Zajęcia z języka niemieckiego wraz z korespondencją prowadził do 1908 r. Febus Rost, zastąpił go wraz z nauczaniem geografii handlowej Izidor Gottesmann, osiągający dobre rezultaty⁸⁷. Na godzinach zleconych pracowały jeszcze 4 osoby z zakresu innych specjalności⁸⁸. Zajęcia odbywały się w języku polskim i niemieckim, od 1907 r. wyłącznie w mowie polskiej. Od początku XX w. nauki udzielano według normalnego planu nauczania. RSK na posiedzeniu 16.VI. 1910 r. postanowiła przystąpić do utworzenia dwuklasowej średniej szkoły handlowej w Stanisławowie na podstawie wzorowego statutu organizacyjnego. W tym celu przyjęła zgodnie ze statutem (§ 3, ustęp 1) subwencjonowanie (I kl. – 3.000K, przy 2 kl. – 8.000K), plany i programy nauczania, mianowanie kierownika szkoły itp.⁸⁹ Odtąd szkoła przyjęła charakter powszechny dla wszystkich nacji w Galicji.

Szkoła Handlowa Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie. Po szeregu zebraniach, odbywanych od września 1907 r. Towarzystwo Szkoły Ludowej we Lwowie w porozumieniu ze Stowarzyszeniem Kupców i Młodzieży Handlowej w tym mieście powołało 14.I.1908 r. Towarzystwo Szkoły Handlowej⁹⁰ we Lwowie, na czele którego stanął prezes TSL i zarazem poseł dr Ernest Adam (1868–1920)⁹¹, działacz narodowy. Zastępcą został Jan Poratyński (1876–1941)⁹², wybitny farmaceuta, społecznik, redaktor czasopisma aptekarskiego, wiceprezes ZG Pol. Tow. Farm., autor prac naukowych. Funkcję sekretarza, prowadzącego również księgowość szkoły, objął Paweł Ciompa, dyrektor buchalterii Banku Krajowego (zm. w 1913 r.). Organizacją szkoły zajął dr Stanisław Lewicki, młody absolwent monachijskiego uniwersytetu handlowego. Zakład otwarto 8 lutego 1908 r. jako szkołę rozwojową o 2 oddziałach I klasy (50 uczniów)⁹³. Na życzenie kupców miała to być inna placówka ekonomiczna aniżeli 3 typy szkół handlowych obowiązujące w Austrii. Wprowadzono 3-klasową Szkołę Handlową TSL⁹⁴. Statut i plan nauczania zatwierdziło Namiestnictwo 31.XII.1907⁹⁵. Ministerstwo nie zgodziło się na szkołę czteroklasową, tylko trzyklasową i ten typ dotrwał do 1914 r., ale już w 1911 r. otwarto dwuklasową szkołę handlową żeńską, która od 1915 r. stała się koedukacyjna⁹⁶. Ponadto od 1908 r. prowadzono roczne kursy żeńskie dla abiturientek, a od 1909 dla abiturientów, ponadto od 1912 r. wieczorowe kursy dla pracowników, nie zrealizowano w 1913 r.

utworzenia żeńskiej AH⁹⁷. Czesne płacili chłopcy w kwocie 120K, dziewczęta 150K. Trudności finansowe w czasie wojny spowodowały, że frekwencja w szkole z 10 oddziałów i 289 uczniów 1912/13 r. spadła do 4 oddziałów i 165 uczniów w roku szkolnym 1917/18⁹⁸. Młodzież w połowie rekrutowała się ze Lwowa, w połowie z Galicji i takich procent przypadła na wyznanie katolickie i mojżeszowe, jakkolwiek izraelici stanowili tylko 8% mieszkańców Galicji. Wydatki TSH na utrzymanie placówki przeciętnie wynosiły około 80 tys. koron, tylko w 1911 r. wydano 202.403 K, co związane było z zakupem i adaptacją własnego budynku przy ul. Franciszkańskiej 9 do 1911 r. Drugie piętro nadbudowano dopiero w 1930 r. Początkowo zakład mieścił się w wynajętym budynku przy ul. Skarbkowska 21⁹⁹. Szkołę utrzymywało Towarzystwo wspierane subwencjami: ministerstwa, Sejmu, gminy m. Lwowa, Izby H-P i Tow. Kupców i Młodzieży Handlowej we Lwowie. Kupcy byli zawiedzeni, bo ministerstwo storpedowało ich plany stworzenia pełnej szkoły średniej, a absolwenci po szkole półśredniej zamiast trafić do pracy do ich sklepów byli rozchwytywani przez instytucje. Grono nauczycielskie w tej szkole było wyborowe i wyjątkowo liczne, w latach 1911–14 wynosiło ponad 30 osób, w pozostałych od 11 do 26, co wynikało z zatrudniania większości uczących na godzinach kontraktowych.

Szkoła Handlowa „Proswita” we Lwowie. Ukraińskie Towarzystwo „Proswita”, zajmujące się tworzeniem szkół ludowych, gimnazjów, szerzeniem czytelnictwa, oświaty i kultury wśród ludu, uznało potrzebę powołania szkoły handlowej narodowej, która zajęłaby się emancypacją życia gospodarczego. Rozpisano ankietę do ważniejszych 63 instytucji finansowych i kredytowych ukraińskich i jakkolwiek te poparły sprawę, to zakwestionowały możliwość wspólnego utrzymania takiej szkoły. Zmobilizował wszystkich idealista J. Kołaczkowski. Placówkę w pierwszej wersji zamierzali utworzyć działacze w Stanisławowie. Zarząd „Proswity” we Lwowie do budżetu na 1911 r. wstawił skromną kwotę 11.000K. (preliminarz na 1913 r. wynosił 19.680 K)¹⁰⁰. W maju 1910 r. na wspólnym posiedzeniu towarzystw gospodarczo-handlowych wybrano Zarząd szkoły. Na jej czele stanął dyr. S. Sereickowski, kierownictwo organu wykonawczego (Rada Wydziału) przejął Wasyl Suchewicz, dyrektorem szkoły został doc. dr Roman Załoziecki, wykładowca na Politechnice Lwowskiej i w Akademii Handlowej, kasjerem uczyniono O. Sajewicza, sekretarzem Jarosława Litworowicza, dyrektorów z ekonomicznych przedsiębiorstw¹⁰¹. Koedukacyjną dwuklasową szkołę handlową z ukraińskim językiem nauczania, o typowym planie i programie nauczania, otwarto 5.X.1911 r., zatwierdziła ją RSK dnia 15.XI.1911 r., a Ministerstwo WiO 12.XII.1911 r., przyznało również subwencję, bowiem skromne środki Tow. „Proswita”, Tow. im. Szewczenki i Krajowego Związku Rewizyjnego nie starczały, a z biednych uczniów ściągano czesne w kwocie 60K, wpisowe 5K¹⁰². Szkołę zorganizowano na podstawie

rozporządzenia Ministerstwa WiO z 17.V.1910 r. Z. 1725. Plan nauki oparto na podstawie rozporządzenia ministerialnego z 2.VII.1906 Z. 19.658¹⁰³. Obejmował on typowe przedmioty nauczania, z tym że języka polskiego uczono w wymiarze godzin o połowę mniejszą od j. ukraińskiego. Z przedmiotów nadobowiązkowych uczono wiedzy o spółdzielczości (kooperatywa) i pisania na maszynie¹⁰⁴. Zakład z początku mieścił się w lokalu Tow. „Proswity”, następnie przy ul. Sapiehy boczna 1, od 1912 r. w budynku greckokatolickiego metropolity przy ul. Mickiewicza 11, ostatecznie ulokowano go w budynku przy ul. Mickiewicza 11, róg ul. Ziemiałkowskiego 2¹⁰⁵. Uczniów w pierwszym roku 40, w tym 9 dziewcząt, nauczycieli 4. Zamiejscowi uczniowie mieszkali w domach prywatnych. Frekwencja w 1913 i 1914 r. r. – 75 uczniów, w 1917 r. wynosiła 81 osób (kl. przygotowawcza 30, kl. I – 38, kl. II – 13), w tym dziewcząt 33. Spośród kilku nauczycieli przedmiotów zawodowych uczyli: Osip Skrentowicz – rachunków kupieckich, buchalterii i korespondencji, a Iwan Cworuch – j. polskiego, korespondencji, nauki o handlu, wekslach i stenografii¹⁰⁶, Ambroży Berezowski, też przedmiotów handlowych, wszyscy byli absolwentami AH we Lwowie, przedmioty ogólnokształcące prowadził Grigorij Miketej, absolwent uniwersytetu, wydział filozoficzny, nadto Iwan Kripjakewicz, Mikołaj Jackiw, Julian Hirnjak, nauczyciele szkół średnich (ukr. Gimnazjum Akademickiego)¹⁰⁷.

Krajowa Szkoła Kupiecka w Białej – polska. Kiedy Wydział Krajowy (*Landesausschuß*) poinformował RSK 11.IX.1912 r. L. 103.358, że przyznał subwencje na szkoły handlowe w Brodach i Przemyślu, a zamierza wspierać dalsze w Białej i Tarnowie stanowisko Izby Handlowo-Przemysłowej w Brodach okazało się przeciwnie utworzeniu szkoły w Białej, opowiadano się za wsparciem izraelickiego składu młodzieży w szkołach w okręgu naftowym (Drohobycz, Stanisławów). Natomiast IHP w Krakowie lansowała Białą jako punkt, gdzie młodzież w większości pracuje za rzeką Białą w zakładach przemysłowych w Bielsku, podlegającym pod Śląsk Cieszyński, i stanowić będzie przeciwwagę działalności oświatowej i kulturalnej ziemków niemieckich w tym okręgu¹⁰⁸. Szkołę dwuklasową kupiecką z kursem przygotowawczym otwarto we wrześniu 1913 r. Rozwijała się pomyślnie. Realizowano zalecone państwowe plany nauczania i w nauce szkolnej i na kursach (uczono francuskiego). W myśl sprawozdania RSK do Ministerstwa WiO we Wiedniu z 6.I.1913 r. uczyło się w niej w pierwszym roku działalności 86 uczniów (kurs przygotowawczy 12, I kl. – 29, kurs dla dziewcząt 35 uczennic, I kl. SHU – 10 chłopców)¹⁰⁹. Z końcem roku szkolnego 1916/17 chłopców w szkole kupieckiej uczyło się 58, dziewcząt w rocznym kursie handlowym 40, w trzyklasowej koedukacyjnej SHU 45 osób, a na sześciomiesięcznym kursie dla dorosłych 12 słuchaczy¹¹⁰. W pierwszym roku zespół uczących składał się z trzech fachowych

nauczycieli. Kierował tym zespołem 1913–18 rzutki dyrektor Leopold Deiml, a pomagali mu W. Bieniek, A. Dziębaj. W czasie wojny polskiego, niemieckiego i korespondencji uczył Zygmunt Matkowski, dr filologii, zasady ustroju państwa wykładał Alojzy Jahl, radca Rady Powiatowej, w legionach walczył Zdzisław Pawłowski, nauczyciel przedmiotów handlowych¹¹¹.

Krajowa Szkoła Kupiecka Wydziału Krajowego w Brodach. Mimo że Brody utraciły po stu latach prawo miasta wolnocłowego w 1880 r. jego handlowe sfery nie przestawały myśleć o przywróceniu szkoły handlowej w mieście. W następstwie tych starań Namiestnictwo 1.IX.1888 r. poleciło, aby Franciszek Adlof, dyrektor miejscowego Gimnazjum, założył szkołę handlową w Brodach. Tamtejsza Izba Handlowo-Przemysłowa opracowała *Statut i Plan lekcyjny* i przesłała RSK we Lwowie pismem z 13.IX.1888 r. L. 1.196¹¹². Gmina przekazała odpowiedni budynek. Z niewiadomych przyczyn planu tego nie zrealizowano. Powiodły się natomiast wysiłki na początku XX w. wsparte środkami finansowymi Wydziału Krajowego i Izby H-P w Brodach. Krajową Szkołę Kupiecką w Brodach otwarto na podstawie rozp. Ministerstwa WiO z 25.VIII.1910 r. L. 31437 w roku szkolnym 1911/12¹¹³. Uczniów było w klasie przygotowawczej 20, w kl. I –13, łącznie 33, na początku roku 46¹¹⁴. Poziom nauki niski, bo słaba była znajomość wykładowego języka polskiego. Uczyło w roku szkolnym 1911/12 aż 13 nauczycieli z miejscowych szkół średnich. Realizowano typowe państwowe plany nauczania. Zbiory naukowe: w bibliotece nauczycielskiej 107 pozycji, uczniowskiej tomów 93. Do nauki fizyki posiadano 64 przyrządy, do historii naturalnej 274 eksponaty, do towaroznawstwa 874 okazów i 233 dokumentów handlowych¹¹⁵. Dyrektorem szkoły w Brodach był Leopold Deiml, sprawny organizator i zarządca szkoły. W 1913 r. został przeniesiony na równorzędne stanowisko do Białej¹¹⁶.

Szkoła Handlowa Wydziału Krajowego w Przemyślu. Według sprawozdania insp. Pawłowskiego, placówkę w Przemyślu, mieście handlowym, o 34 bankach i kasach kredytowych, o 62 tys. mieszkańców łącznie z 10 tys. załoga wojskową, otwarto 6.IX.1913 r. przy dużej frekwencji uczniów. W klasie przygotowawczej 41 chłopców, w I klasie –34, na kursie dla dziewcząt (2 oddziały) – 82 uczennice, natomiast w wieczorowej szkole uzupełniającej pobierało naukę w I kl. – 20 osób, w 2 kl. – 17, co razem dawało 193 uczących się¹¹⁷. W roku szkolnym 1916/17 było na początku roku uczniów 256 (kl. przyg. 36, I kl. – 68 w dwu oddziałach, II kl. – 30, I kl. dla dziewcząt 49, w SKU – 76 osób). Z końcem roku uczyło się 203 uczniów. Wydatki budżetowe w 1917 r. – 42.920K¹¹⁸. W roku 1917/18 uczniów było 382 (w dwuklasowej szkole 138 chłopców, dziewcząt 49 i na rocznym kursie 47, na kursie dorosłych 77, inwalidów 18, w SKU 53)¹¹⁹. Stan nauki dobry. Nauczyciele z kwalifikacjami gimnazjalnymi ze specjalizacją handlową. Zakładem kierował dr Witold Sawicki,

absolwent prawa i Akademii Eksportu w Wiedniu, przez kilka lat nauczyciel handlu we lwowskiej szkole TSH, po egzaminach w Akademii Handlowej we Wiedniu. Absolwentem wydziału prawa i wiedeńskiej Akademii, chociaż nie złożył końcowych egzaminów, był też Teofil Seifert, uczący przedmiotów ekonomicznych¹²⁰. Wawrzyniec Bieniek, absolwent wydziału filozoficznego miał ukończony kurs handlowy dla abiturientów przy AH we Lwowie¹²¹. W roku szkolnym 1916/17 nauczycieli etatowych było 5 plus dyrektor (dr Kazimierz Sawicki), na godzinach zleconych 5, razem uczących 11 osób¹²².

Szkoła Handlowa Towarzystwa Szkoły Ludowej w Tarnopolu. W Tarnopolu, największym nadgranicznym mieście w tym regionie, posiadającym około 30 tys. mieszkańców, dość wcześnie dostrzegano potrzebę wykształcenia zawodowego młodzieży dla miejscowego i regionalnego rzemiosła i przemysłu, instytucji kredytowych i bankowych oraz zakładów kupieckich. Na mocy koncesji uzyskanej od Namiestnictwa i władz ministerialnych uruchomiono Szkołę Handlową w Tarnopolu już w 1886 r. Była ona subwencjonowana przez radę miejską. Nie znalazła ona szerszego uznania. Zajęcia uruchomiono w jednym oddziale w języku polskim, w drugim – niemieckim, w następnym 1887/88 wyłącznie w mowie polskiej. Zbliżona była organizacyjnie i planami nauczania do rocznych kursów zawodowych, jakie istniały przy akademiach handlowych w Linzu, Wiedniu i Pradze, a przeznaczone były dla osób pracujących zawodowo lub dla absolwentów szkół średnich, władających językiem niemieckim, francuskim, rosyjskim. Zajęcia odbywały się w dni powszednie po południu od godziny 17 do 20. Uczono obowiązkowo następujących przedmiotów: ekonomii państwowej 2 godziny, prawa handlowego, wekslowego i przemysłowego 2 g., geografii handlowej i statystyki 2 g., buchalterii 4 g., korespondencji handlowej i prac biurowych 2 g., arytmetyki kupieckiej 2 g., towaroznawstwa 2 g., łącznie 18 godzin tygodniowo. W zakres przedmiotów nadobowiązkowych wchodziły: język rosyjski 2 g., francuski 2 g., stenografia 1 g., ćwiczenia laboratoryjne z towaroznawstwa 2 g., kaligrafia 2 g., razem 9 godzin. Łącznie harmonogram lekcyjny z wszystkich przedmiotów obejmował 27 godzin zajęć w tygodniu. Do pomocy słuchaczom zalecono podręczniki, wszystkie niemieckojęzyczne, drukowane we Wiedniu¹²³. Sejm odmówił subwencji dla szkoły koncesjonowanej w Tarnopolu 1.III.1887 L. 5.856, podobnie dla Stanisławowa¹²⁴. W późniejszych latach czyniono próby wznowienia nauki handlowej, ale bezskutecznie. Do urzeczywistnienia tych planów na stałe doszło na początku XX w. Uczynili to Stanisław Srokowski (ur. 8.VII.1872), historyk i geograf, od 1899 r. prof. w Seminarium nauczycielskim męskim w Tarnopolu, przewodniczący Oddziału tamtejszego koła TSL i prezes Kuratorii Szkoły Handlowej tamże oraz Rudolf Gall, poseł do RP w Wiedniu, delegat Izby H-P w Brodach i właściciel dóbr, dr Maurycy Maciszewski (ur. 4.IX.1847), od 1873 nauczyciel, od 1889

dyr. I Gimnazjum w Tarnopolu, autor prac naukowych, recenzji z dziedziny oświaty, czł. Komisji Hist. AU w Krakowie, delegat Wydziału Krajowego oraz Jan Guzkowski, właściciel dóbr, członek Wydziału Rady Panów¹²⁵ oraz dr Stanisław Mander, burmistrz Tarnopola¹²⁶. Koło tarnopolskie TSL zorganizowało w 1908 r. dwuletnie kursy handlowe i prowadziło w formie szkoły przez 2 lata. Uczniów w 1908/09 było na początku 50, z końcem roku 27, w roku następnym 45 i 36, rocznik poprzedni 20 i 18¹²⁷. Za doradą A. Pawłowskiego placówkę przekształcono w oficjalną Dwuklasową Szkołę Handlową Żeńską połączoną z trzyletnią SPU. RSK zatwierdziła reskryptem z dnia 14.VII.1910 r. L. 36.654 inicjatywę Towarzystwa Szkoły Ludowej, zajmującego się wspieraniem polskiej oświaty na Kresach¹²⁸. Zakład utrzymywało kuratorium TSK, na którego czele stali w/w założyciele szkoły. Średnio utrzymanie szkoły w latach 1911–1914 wynosiło około 10.000K. Subwencje po 1000K przyznawało Ministerstwo. Uczennice płaciły chesne w wysokości 80–100K rocznie, 10K wpisowe i 2K na zbiory naukowe¹²⁹. Plan nauczania opierał się o rozporządzenie z 1.VI.1910 r.¹³⁰ Naukę w klasie przygotowawczej prowadzono według rozporządzenia (z 23.VI.1880 r. R.G. Bl Nr 350, z późniejszymi zmianami z 23.II.1897 R.G. Bl. Nr 63,) a konkretnie ministerialny plan nauczania, w trzyletniej uzupełniającej szkole handlowej z 24.II.1910 L. 7720 i własny *Statut*¹³¹. Zajęcia zaczynało regularnie 15 września, a kończono 30 czerwca. Grono nauczycielskie do 1914 r. składało się przeważnie z 9 osób. Zakład z początku mieścił się na przedmieściu w budynku szkoły żeńskiej im. Hoffmanowej, następnie przeniesiony został do centrum do budynku przy ul. Kaczały 2. Frekwencja w 1912/13 wynosiła uczennic 55 i chłopców w SPU – 36. Dyrektorem był Franciszek Oziębły.

Szkoła Handlowa Wydziału Krajowego w Tarnowie. Pierwszy raz w Tarnowie przy Szkole Przemysłowej Uzupełniającej, otwartej w 1881 r., wprowadzono kurs handlowy (buchalterii), który wkrótce zwinęto. W 1892 r. Rada m. Tarnowa podjęła uchwałę w sprawie utworzenia w mieście państwowej lub krajowej szkoły handlowej. Przy SPU utworzono przygotowawczy kurs handlowy, który wkrótce upadł. Koniunkturę na fachowców handlowych wykorzystał Henryk Rausch, przedsiębiorca izraelski, prowadząc w Tarnowie w latach 1900/01–1913/14 koncesjonowaną przez Namiestnictwo dzienną dwuklasową szkołę handlową i kursy jednoroczne dla pań i panów, pierwszą za opłatą roczną 140K, drugie 160K. Przyjmowano uczniów i słuchaczy po ukończeniu 14 lat życia i 4 klas szkoły ludowej lub bez egzaminu po 4 klasach gimnazjum lub szkoły realnej, a na kursy po ukończeniu 17 lat życia i 3 klas szkoły wydziałowej. Zakład mieścił się przy ul. Zdrojowej 4. Nauka trwała od początku września do końca czerwca z rana, kursy wieczorem. Uczono tych samych przedmiotów i w wymiarze godzin, jakie zalecało Ministerstwo, a później RSK rozporządzeniem z 16.VI.1909 L. 1077 odnośnie kursów. Zajęcia odbywały się

w języku polskim i niemieckim. Stosowano austriackie i polskie podręczniki do szkół handlowych¹³² i liczne ich skrypty wydawane przez właściciela szkoły, który przypisywał sobie ich autorstwo i dwa opublikowane podręczniki *Zasady buchalteryi podwójnej..*, Lwów 1898, wyd. II 1905 i *Podręcznik teoretyczno-praktycznej nauki rachunkowości podwójnej* (wyd. w zeszytach 1905 r.)¹³³. Pazerny charakter właściciela zakładu powodował, że on uczył wszystkich przedmiotów handlowych, żona Wiktoria pisała na maszynie, zaś dwóch profesorów z gimnazjum (Jan Stryszewski, stenografia; Stanisław Grzybek, geografia) i jednego z seminarium nauczycielskiego (Michał Piskor, kaligrafia) zatrudniano w zespole uczących by stworzyć pozory wysokiego poziomu kwalifikacji przez rząd uznawanego ciała nauczycielskiego¹³⁴. Poziom nauki i frekwencja uczniów przeciętne. Uczniów w dziennej szkole od 30 do 40 w I–II klasie (w 1904/05 – 21 i 28) na kursach dziewcząt więcej niż chłopców (22 i 11 w 1904/05), pod względem wyznania w połowie mojżeszowe, w połowie katolickie¹³⁵.

Znaczne koszty posyłania młodzieży do tej szkoły i jej poziom nie odpowiadały średnio uposażonym warstwom społeczeństwa. Miasto rozwijało się prężnie, liczyło 32 tys. mk w 1914 r., stanowiło w regionie centrum handlu hurtowego, życia finansowego (16 banków i kas kredytowych), licznych drobnych zakładów przetwórczych i usługowych, silny ośrodek edukacyjny (2 gimnazja, 2 seminaria i szkoła realna, kilkanaście szkół ludowych i wydziałowych). Rada miasta ponownie podjęła starania o szkołę handlową. Poparła ją komisja i Sejm Krajowy we Lwowie 14.III.1907¹³⁶ ale minister WiO Duleba odpowiedział odmownie 24.IX.1909 L. 3.421¹³⁷. Ponownie w tej sprawie prosił tarnowski Magistrat Ministerstwo WiO w Wiedniu pismem z 16.VII.1910 Z. 5.255. Koszty utrzymania szkoły wahałyby się w granicach 8.000–18.000K. Za staraniem dr. T. Tertila, burmistrza, adwokata i posła projekt zrealizowano¹³⁸. Wydział Krajowy przyjął na swoje barki 2/3 kosztów utrzymania szkoły handlowej w Tarnowie, w 1/3 części zobowiązał się je pokrywać Magistrat. Czesne uczniów wynosiło 60K, wpisowe 4K, na środki naukowe pobierano 2K. Placówkę otwarto stosunkowo późno 6.XII.1911 r. Opóźnienie roczne szkolne wynikało z faktu, że dr Edward Zarzycki¹³⁹, prof. przedmiotów handlowych z AH w Krakowie, został mianowany i objął stanowisko dyr. szkoły w Tarnowie 20.XI.1911 r. Urzędowanie rozpoczął od zamówienia sprzętów szkolnych, ogłosił wpisy i rozpoczął przyjęcia uczniów. Szkoła ulokowana została przy ruchliwej ul. Krakowskiej 47 (l. 12) na pierwszym piętrze. Lokal składał się z 4 pokoi, przedpokoju i kuchni, w której zamieszkał woźny. Jeden pokój przeznaczono na klasę, drugi na salę konferencyjną, trzeci na kancelarię, czwarty na zbiory naukowe¹⁴⁰. W najbliższych latach wydzierżawiano dodatkowe sale, skompletowano od nowa zbiory naukowe. Biblioteka naukowa z końcem 1918 r. liczyła 291 dzieł w 384 tomach. Były w niej podstawowe opracowania komer-

cyjne w języku polskim i najważniejsze z literatury światowej, głównie niemieckojęzycznej¹⁴¹. Biblioteka uczniów zawierała lektury, podręczniki, słowniki i popularne dzieła z podstawowych przedmiotów nauczania. Pod koniec wojny (1917 r.) Wydział Krajowy za 265.000K nabył duży budynek z ogrodem przy ul. Seminaryjnej 17 i w roku następnym zaadaptował go do potrzeb szkoły¹⁴². W czasie sześciomiesięcznej inwazji wojsk rosyjskich (XI.1914–V.1915) sprzęt szkolny i pomoce naukowe uległy zniszczeniu.

Późny nabór do szkoły w pierwszym roku spowodował, że otwarto klasę I (18 uczniów) i przygotowawczą (14 chłopców)¹⁴³. Później frekwencja była dobra. W roku szkolnym 1913/14 uczyło się 126 uczniów (kl. przygot. 15, kl. I – 25, kl. II – 18, kurs dziewcząt 21, SHU – 47 osób)¹⁴⁴; zaś w 1917/18 już 226 uczniów (kl. przygotowawcza A i B – 48, kl. I – 35, kl. II – 17; kurs dziewcząt 21, SHU – 47 osób, trzy oddziały), z końcem roku 206¹⁴⁵. Młodzież w około 40% pochodziła z rodzin kupieckich, nieco z rzemieślniczych, wyrobników, urzędników.

Komunalna niemiecka Szkoła Handlowa w Białej. Niemieckie czasopismo w Opawie, stolicy Śląska Cieszyńskiego, doniosło z początkiem 1913 r., że Niemieckie Towarzystwo Narodowe w Białej postanowiło utworzyć niemiecką szkołę handlową¹⁴⁶. Założenie szkoły potwierdził burmistrz Franz Wenzelis pismem z 4.II.1914 r. Sprawa otwarcia zakładu przeciągała się z powodu trudności ściągnięcia fachowych nauczycieli (odmówił posady dyr. Otto Hübel z AH w Ołomuńcu, wcześniej dwóch nauczycieli z AH w Grazu). Ostatecznie dyrektorem został Karl Pace, fachowym nauczycielem Richard Wagner, reszta (10 osób) zatrudniona na godzinach zleconych zwerbowana została z miejscowych szkół ludowych i wydziałowych. Stan kwalifikacji grona nauczycielskiego poprawił się w czasie wojny. Szkoła czynna była od września 1914 r. Jej statut i plan nauczania oparto o normalny plan nauczania obowiązujący w austriackich szkołach handlowych z 17.V.1910 L. 17.255¹⁴⁷. Kłopoty wystąpiły z uwzględnieniem w nauczaniu nadobowiązkowego języka polskiego.

Szkoła Handlowa w Rzeszowie. Miasto liczące przed I wojną światową 24 tys. mieszkańców, posiadające najwięcej po Lwowie, Krakowie i Przemyśle banków i kas kredytowych (28), o prężnym ruchu komercyjnym (działalność od 1902 Katol. Tow. Młodzieży Kupieckiej), już w 1907 r. podjęto próby kształcenia ekonomicznego chłopców. Uruchomiony profil handlowy przy Szkole Przemysłowej Uzupełniającej w roku szkolnym 1907/08 nie powiódł się z powodu słabego przygotowania ogólnego w większości zgłaszającej się do nauki młodzieży żydowskiej. Pomyślnie zakończyła się próba edukacji handlowej dziewcząt w otwartej w 1911 r. Szkole Przemysłowej Uzupełniającej żeńskiej. Po dwóch podobnych szkołach w Krakowie, dwu we Lwowie i jednej w Przemyśle była to szósta szkoła tego typu w Galicji. Uczęszczało do niej 89

dziewcząt, z tego 38 przygotowywało się do zawodu kupieckiego¹⁴⁸. Dzienną Prywatną Dwuklasową Szkołę Kupiecką w Rzeszowie otwarto 20 lutego 1916 r. Poprzedził ją apel w prasie prezydenta miasta i posła Romana Krogulskiego z 3 stycznia 1916 r. i zebranie organizacyjne w sześć dni później, na którym powołano Towarzystwo i kuratorium opiekujące się organizacyjnie i finansowo szkołą. Na przewodniczącego Towarzystwa wybrano w/w przedstawiciela miasta, kierownictwo szkoły oddano w ręce Jana Lebieckiego (1871–1956)¹⁴⁹, dyrektora II Gimnazjum w Rzeszowie. Organizację szkoły oparto na Statucie Towarzystwa Prywatnej Handlowej Szkoły we Lwowie i statucie niemieckiej Komunalnej Handlowej Szkoły w Białej¹⁵⁰. RSK we Lwowie zatwierdziła istnienie szkoły w Rzeszowie reskryptem z 5 lipca 1916 r. L. 13000/V. W pół roku później c.k. Ministerstwo WiO we Wiedniu 23.II.1917 r. L. 2574/V uznało z opóźnieniem statut szkoły, ponieważ nie godziło się z płaceniem nadwyżek wydatków zaznaczonych w Statucie Szkoły. W wiosennym półroczu 1916 r. przerobiono, tak jak w innych szkołach w Galicji z powodu inwazji rosyjskich wojsk i przerwy w nauce, roczny kurs nauki. Realizowano ministerialny plan nauczania z 17 maja 1910 r. L. 17.255¹⁵¹ z uwzględnieniem wniesionych poprawek przez RSK w Galicji: *Statut normalny. Regulamin i plan nauki krajowych szkół kupieckich, wydany rozporządzeniem Wydziału Krajowego z 26 kwietnia 1911 r. LW 164712/II*, Lwów 1912¹⁵². Frekwencja była średnia. W pierwszym roku 1916 uczęszczało 41 uczniów w tym 30 dziewcząt, w 1917/18 w I klasie uczyło się 43 osoby, w drugiej – 16. W ostatnich dwu latach wojny wysokie czesne i drożyzna zredukowały o połowę stan młodzieży (o 80% liczbę dziewcząt) pod względem społecznym w 50% wywodzące się ze środowiska komercyjnego i w ponad połowie żydowskiego. Galopująca inflacja powodowała, że urzędnicze pensje nauczycielskie starczały do wyżywienia zaledwie do połowy miesiąca. Grono nauczycielskie w SK w Rzeszowie było płynne, składało się z kilkunastu najlepszych zmieniających się co roku pedagogów z I i II Gimnazjum oraz Seminarium Nauczycielskiego¹⁵³. Ekonomiczny charakter szkole nadał zagoniony tu na rok zawieruchą wojenną Edward Horwach (1881–ok. 1960)¹⁵⁴, geograf i historyk, uczący towaroznawstwa, w okresie międzywojennym wyróżniający się wizytator KOS Lwów, publicysta. Przedmiotów zawodowych uczyli najlepsi w mieście specjaliści, pracownicy Filii Banku Austriacko-Węgierskiego w Rzeszowie Stanisław Białas i Wojciech Michno. Ich domenę stanowiły nauka o handlu i wekslach, korespondencja i prace kantorowe, buchalteria i kantor praktyczny¹⁵⁵. W zajęciach ich praktyka górowała nad teorią, wyjaśniali niejedne zawilości często w języku niemieckim, wyniesione ze stażu w bankach wiedeńskich. W skład pozostałych nauczycieli wchodził pedagog uczący następujących przedmiotów: Tomasz Krzaklewski

– nauka o handlu i wekslach; Stanisław Biały – buchalteria, korespondencja i kantor; Stanisław Mikstein – towaroznawstwo, Tadeusz Mięksisz – geografia handlowa, Bolesław Kazior – rachunki kupieckie.

Ponadto od końca XIX w. istniała przy Państwowej Szkole Przemysłowej w Czerniowcach dwuklasowa szkoła handlowa, w której corocznie uczyło się z Galicji 70–90 uczniów, głównie izraelitów, ponieważ językiem wykładowym w tym zakładzie był język niemiecki¹⁵⁶. W mieście około ¼ mieszkańców stanowili Rusini, ¼ Rumuni, ¼ Niemcy i ¼ Polacy.

Z chwilą odzyskania niepodległości nauczyciele AH w Krakowie, a głównie Tomasz Lulek i Herkulan Weigt, wystąpili w 1919 r. z projektem reorganizacji polskiego szkolnictwa handlowego, ale proces integracji szkolnictwa pozaborczego ekonomicznego pod przewodnictwem A. Pawłowskiego z AH we Lwowie nie doszedł do skutku w latach dwudziestych z braku środków finansowych.

Plany, programy i podręczniki

Zajęcia w szkołach handlowych odbywały się zgodnie z przepisami ministerialnymi normującymi czas nauki. W szkołach handlowych uzupełniających dla terminatorów trwały od połowy września do połowy maja, w pozostałych szkołach dwuklasowych kupieckich i akademiach handlowych oraz na komercyjnych kursach od 1 września do 30 czerwca w Galicji Zachodniej, a dwa tygodnie dłużej w Galicji wschodniej – ze względu na brak zajęć w uwzględniane święta greckokatolickie.

Szkoły handlowe uzupełniające. Na najniższym poziomie plany i programy nauczania posiadały w monarchii austriacko-węgierskiej szkoły handlowe uzupełniające. Przez długi okres własne plany nauczania realizowały Szkoła Handlowo-Przemysłowa we Lwowie (1870–99) i Szkoła Handlowa w Krakowie (1882–96). W następnych latach ich zróżnicowane plany dydaktyczne, odbiegające nieznacznie od norm ogólnoaustriackich, uległy ujednoczeniu jak w większości szkół tego typu w monarchii. RSK pismem z 14.II.1901 l. 34.497 zaleciła stary plan naukowy do SHU w wymiarze 6 godzin tygodniowo¹⁵⁷. Ministerstwo WiO reskrytem z 24.II.1910 r. l. 7728 (7720 w 1912) wprowadziło nowy normalny plan nauczania dla szkół handlowych uzupełniających, rozszerzając liczbę zajęć w tygodniu z 6 do 8¹⁵⁸. Izba H-P, Stowarzyszenie Kupców Lwowskich, tudzież centralny Związek tych zrzeszeń opowiedziały się 1.VI.1910 r. za eliminacją z wykładów buchalterii podwójnej i zatrzymaniem dotychczasowej liczby godzin¹⁵⁹. Ostatecznie na kongresie w Wiedniu stowarzyszenia ekonomiczne i pracodawcy, nauczyciele i uczniowie opowiedzieli się za nie zwiększaniem limitu wykładów i tak też zostało. W następstwie tego RSK wydała 28.III.1913 r. plan nauk dla samoistnych uzu-

pełniających szkół handlowych w kraju¹⁶⁰ jak na załączonej tabeli nr 2. Do uczęszczania do w/w szkół zobowiązani byli wszyscy ekspedienci starający się o kwalifikacje handlowca.

TABELA nr 2. Plan nauczania w szkołach handlowych uzupełniających w Galicji z 1913 r.

L.p.	Przedmiot	I kl.	II kl.	III Kl.	Razem
1	Język polski	2	–	–	2
2	Rachunki	2	2	2	6
3	Buchalteria	–	1	2	3
4	Korespondencja i prace kantor.	–	1	1	2
5	Nauka o handlu i wekslach	–	1	–	1
6	Geografia handlowa	1	1	1	3
7	Kaligrafia	1	–	–	1
	Razem	6	6	6	18

Zróznicowane programy nauczania realizowano na kursach. Dla osób pracujących w zawodzie wynosił 12–14 godzin tygodniowo, dla absolwentów szkół średnich 30 godzin tygodniowo i kilkanaście do wyboru w zakresie przedmiotów nadobowiązkowych. Na rocznym kursie nauki obejmował następujące przedmioty: rachunki kupieckie, księgowość, korespondencja i prace kantorskie, nauka o handlu i wekslach, j. niemiecki, nadto stenografia, pisanie na maszynie. Korzystano z podręczników polskich i niemieckich do dwuklasowych szkół handlowych i czteroletnich akademii ekonomicznych. Słuchacze składali w ciągu roku kolokwia, z końcem roku egzamin końcowy. Kursy umożliwiły maturzystom, a zwłaszcza liczniejszemu maturzystkom po liceach i gimnazjach zajmowanie odpowiednich posad w bankach, zakładach przemysłowych, różnych instytucjach oraz w administracji publicznej i skarbowej. Kursy wyższe przetrwały do pierwszych lat po wojnie do otwarcia w Krakowie i Lwowie uczelni ekonomicznych. Pewne novum podczas wojny (1917/18) stanowiły kursy dla inwalidów wojennych uruchomione prawie przy wszystkich dwuklasowych szkołach kupieckich w 1917/18¹⁶¹.

Dwuklasowe szkoły kupieckie często z roczną klasą przygotowawczą uchodziły za najpopularniejszy typ szkolnictwa ekonomicznego w monarchii habsburskiej. Ich plany i programy nauczania opierały się o rozporządzenie ministerialne z 1889 r., w Galicji stosowane w zbliżonej formie przez nieliczne placówki mające indywidualnie zatwierdzone plany. Dopiero kiedy Ministerstwo W i O w Wiedniu rozp. z 21.V.1909 r. wydało *Neuer Normallehrplan für zweitklassige Handelsschulen*, do zaopiniowania Radzie Szkolnej Krajowej i Izbie Handlowo-Przemysłowej, zalecony on został do realizacji reskryptem z 10.V.1910 r. L. dz. 17255¹⁶². Rada Szkolna Krajowa ze względu na

zróźnicowanie polsko-ukraińskie ludności w Galicji i zaniżony poziom szkół podstawowych (ludowe, mało wydziałowych) wprowadziła *Statut normalny. Regulamin i plan nauki krajowych szkół kupieckich wydany rozporządzeniem Wydziału Krajowego z 26 kwietnia 1911 r. LW 164712/11*, Lwów 1912. Obejmował on obok nauki w dwu klasach jeszcze zajęcia w klasie przygotowawczej z zakresu przedmiotów ogólnokształcących. Klasy przygotowawcze istniały tylko przy niektórych szkołach, przeważnie o przewadze chłopców, którzy nie uczęszczali do wyższych klas szkół wydziałowych. Ten system trzyklasowych szkół handlowych upowszechnił się w II Rzeczypospolitej, a po reformie w 1932 r. przekształcił w gimnazja handlowe czteroklasowe. Ukończenie 2–3 letnich SH w Galicji dawało prawo wstępu do zawodu bez praktyki. W 2-klasowej SH męskiej uczono: religii, polskiego, niemieckiego, rachunków kupieckich, nauki o handlu i wekslach, księgowości, korespondencji handlowej, kantoru wzorowego, geografii handlowej, historii naturalnej, fizyki i chemii, towaroznawstwa, stenografii, kaligrafii, od 1910 r. geometrii i nauki o ustroju politycznym, a nadobowiązkowo pisania na maszynie, od 1910 jeszcze gimnastyki i śpiewu. Dziewczęta miały nieco zawężony plan nauczania, z przedmiotów obowiązkowych wyżej podanych nie uczono: religii, geometrii, historii naturalnej, fizyki i chemii oraz nauki o ustroju politycznym. Z przedmiotów nadobowiązkowych uczyły się do 1911 r. tylko pisania na maszynie, natomiast później obowiązkowo towaroznawstwa oraz nauki o higienie i gospodarstwie domowym, a do wyboru nadobowiązkowo pozostawały im jeszcze gimnastyka i śpiew. Do szkół tego typu dziewczęta garnęły się chętnie po 4–6 klasach szkoły wydziałowej, w Krakowie otwierano dla nich oddziały równorzędne. W tym typie kształcono księgowe, kasjerki i korespondentki. Ich fach traktowany był niczym posag przez mężów-kupców, procentujący kapitał przez przedsiębiorców. W czasach austriackich obowiązywały w szkole ćwiczenia kantorowe w pracowni, ponadto czynny był w każdej szkole sklepik – jako namiastka uzupełnienia wiedzy teoretycznej. W okresie międzywojennym zamieniono je na praktyki normalne w sklepach, a naukę kaligrafii zastąpiono lekcjami zajęć z reklamy.

Programy nauczania w obu akademiach w Krakowie i Lwowie, ze względu na późne ich utworzenie, wprowadzone zostały w okresie kiedy Austriacy posiadali już dopracowany system edukacji komercyjnej, tj. po dwudziestu latach doświadczeń przekształcone w 1882 r. z trzyletnich na czteroletnie wyższe szkoły handlowe, zwane ze względu na najwyższy poziom nauk w tej dziedzinie niekiedy akademiemi. Do ich przedmiotów nauczania i poziomu kształcenia w poszczególnych klasach i typach szkół dopracowany był bogaty zestaw podręczników, aprobowanych przez ministerstwo, czy w przypadku Galicji Radę Szkolną Krajową.

TABELA nr 3. Plan nauczania w szkołach dwuklasowych kupieckich w Galicji z 1911 r.

L.p.	Przedmioty	Klasa. Przyg.	Klasa I 1 i 2 półr.		Klasa II 1 i 2 półr.		Razem
A/ Obowiązkowe							
1	Religia	2	–	–	–	–	2
2	Język polski	4	4	4	3	3	11
3	Rachunki kupieckie	5	5	3	4	4	13
4	Geometria	2	–	–	–	–	2
5	Nauka o handlu i wekslach	–	4	2	3	3	6
6	Korespondencja i prace kantorowe	–	2	4	3	–	4,5
7	Buchalteria	–	2	4	4	–	5
8	Kantor praktyczny	–	–	–	–	7	3,5
9	Geografia handlowa	3	3	3	3	3	9
10	Historia naturalna	4	–	–	–	–	4
11	Fizyka	4	–	–	–	–	4
12	Towaroznawstwo	–	3	3	3	3	6
13	Nauka o ustroju państwa	–	–	–	1	1	1
14	Stenografia	–	2	2	2	2	4
15	Kaligrafia	2	1	1	1	1	4
	Razem	26	26	26	27	27	79
B/ Obowiązkowe dodatkowo							
1	Język ruski (w Galicji wsch.)	2	2	2	2	2	6
2	Język niemiecki	4	4	4	4	4	12
	Razem (A+B)	32	32	32	33	33	97
C/ Nadobowiązkowe							
1	Język ruski (w Galicji zach.)	2	2	2	2	2	6
2	Pisanie na maszynie	–	–	–	2	2	2
3	Gimnastyka	2	2	2	2	2	6
4	Śpiew	–	1	1	1	1	2
	Razem (A+B+C)	36	37	37	40	40	113

W pierwszych latach (1899–1903) program nauczania WSH we Lwowie opierał się o *Przepisy organizacyjne c.k. Państwowej Szkoły Handlowej we Lwowie*, Lwów 1899 wydane za zezwoleniem Ministerstwa WiO z 6 sierpnia 1899 r. L.17.393. Zawierały one *Statut* i szczegółowy plan nauki I–IV klasy WSH oraz *Regulamin szkoły handlowej uzupełniającej, połączonej z WSH*¹⁶³. W roku szkolnym 1903/04 poczynszy od klasy I zaczęto do wszystkich cztero-

letnich akademii handlowych w monarchii habsburskiej (m. in. niem. w Wiedniu, czeska w Pradze, włoska w Trieście) wprowadzać normalny plan nauki zgodny z rozporządzeniem Ministerstwa WiO z 30.VI.1903 r. L. 22.136¹⁶⁴ Stąd też w Krakowie, w trakcie starania się o upaństwowienie zakładu, realizowany w WSH od 1896 r. własny, przestarzały program nauczania, upodobniono do tzw. „normalnego” planu nauczania z 1889 r. w roku szkolnym 1899/1900. W 1901 r. dokonano przejścia z trzyletniego na czteroletni system nauki zwiększając wymiar godzin nauczania we wszystkich klasach z 91 do 134, a z przedmiotami nadobowiązkowymi do 160 g., czyli tak, jak inne szkoły austriackie. Upodobniony program nauczania w obu akademiach sprowadzał się do nauczania przedmiotów ogólnokształcących, pomocniczych i zasadniczych ekonomicznych jak na załączonym niżej zestawieniu (tabela nr 4).

Świadectwo ukończenia szkoły handlowej miało klauzulę: *Na zasadzie paragrafu 13a ustawy z 5 lutego 1907 Dz.u.p. Nr 26 i rozp. Ministerstwa z 13 sierpnia 1907 Dz.u.p. Nr 198 zastępuje mniejsze świadectwo dowód należytego ukończenia nauki w przemyśle handlowym*¹⁶⁵. Na podstawie rozporządzenia z 1907 r. (Dz. U. p. LXXXVIII, l. 198) świadectwo ukończenia AH uprawniało do samoistnego rozpoczęcia i wykonywania handlu w myśl § 13a *ustawy przemysłowej z 5.II.1907 r.*¹⁶⁶ WSH a później Akademia dawała uczniom przygotowanie do pracy w handlu, przemyśle i bankowości oraz do prowadzenia korespondencji z przedsiębiorstwami zagranicznymi w języku francuskim i niemieckim. Poziom nauki był bardzo wysoki.

Jednoroczny Kurs dla Abiturientów szkół średnich (1906–1925) w ówczesnych czasach stanowił pierwowzór uczelnianych studiów ekonomicznych. Zajęcia prowadzono systemem wykładowym. Słuchacze zdawali w ciągu półroczu kilka kolokwiiów i kończyli studia egzaminem końcowym. Tygodniowy wymiar zajęć wynosił 30 godzin. Przerabiano tylko przedmioty zawodowe: księgowość, ćwiczenia kantorowe, korespondencja handlowa, prawo handlowe, nauka o handlu i wekslach, ustrój i zarządzanie państwem, ekonomia, skarbowość, geografia handlowa, towaroznawstwo, arytmetyka polityczna i nadobowiązkowo: j. niemiecki, angielski, francuski – wszystkie z korespondencją, rachunki państwowe, stenografia, ćwiczenia w pracowni towaroznawczej i pisanie na maszynie.

Na Kursach Wieczorowych dla Dorosłych uczono w wymiarze 18–20 godzin najpotrzebniejszych przedmiotów zawodowych. Od 1907 r. obejmowały one naukę księgowości, korespondencji, rachunków kupieckich, prawa handlowego i wekslowego.

Poziom nauki w szkołach handlowych na początku XX w. badał inspektor szkół krajowych prof. dr Jan Nepomucen Franke, były rektor Politechniki, a później regularnie co 2 lata dyr. AH we Lwowie – Antoni Pawłowski. AH we

TABELA nr 4. Plan nauczania w akademiach handlowych w Galicji

L.p.	Przedmioty	Liczba godzin tygodniowo				Razem
		Kl. I	Kl. II	Kl. III	Kl. IV	
	A/Obowiązkowe					
1	Język polski	4	3	3	2	12
2	Język niemiecki	4	4	4	5	17
3	Język i korespondencja franc.	5	4	4	5	18
4	Rachunki kupieckie	4	4	3	2	13
5	Arytmetyka ogólna i polit.	–	2	1	1	4
6	Geometria	2	–	–	–	2
7	Korespondencja handl. ćwic. kantorowe	1	2	3	–	6
8	Buchalteria	–	2	4	–	9
9	Kantor praktyczny	–	–	–	7	4
10	Nauka o handlu	1	1	–	–	2
11	Prawo wekslowe	–	–	3	–	3
12	Prawo handlowe i przemysłowe	–	–	–	2	2
13	Ekonomia społeczna	–	–	–	2	2
14	Geografia handlowa	2	2	2	2	8
15	Historia	2	2	2	2	8
16	Historia naturalna	3	–	–	–	3
17	Fizyka	3	–	–	–	3
18	Chemia i technologia chemiczna	–	3	–	–	3
19	Towaroznawstwo i technologia	–	–	2	2	4
20	Kaligrafia	2	2	–	–	4
21	Stenografia	2	2	–	–	4
	Razem	35	33	33	32	131
	B/ Nadobowiązkowe					
1	Język ruski (ukraiński)	2	2	3	3	10
2	Ćwiczeni w laboratorium chem.	–	4	4	–	8
3	Ćwiczenia w laboratorium towar.	–	–	4	4	8
	Razem	37	39	44	39	157

Lwowie często odwiedzali przedstawiciele władz krajowych (namiestnik Michał Bobrzyński, Antoni Zoll) i centralne władze zwierzchnie m. in. w 1906 r. inspektor szkół handlowych w Ministerstwie WiO, radca dworu Eugeniusz Geleich, sekretarz tegoż ministerstwa dr Fryderyk Dłabač, czy w 1912 r.

z dr Józefem Kreibigiem¹⁶⁷, inspektorem centralnym szkół, którzy z uznaniem wyrażali się o poziomie nauki.

W niepodległej Polsce uczono do połowy lat trzydziestych według galicyjskich nieco zmodyfikowanych planów nauczania (zatwierdzone rozp. Min. WRi OP z 13.VI.1925) i z aktualizowanych podręczników. Z nowych przedmiotów do 4-klasowej i 3-klasowej SH weszły wiedza o Polsce i społeczeństwie i od 1934 przysposobienie wojskowe, zmieniona została z nazwy buchalteria na księgowość oraz połączone prace kantorowe z nauką o handlu. Praktyki ze szkoły przeniesiono do 2-miesięcznych zajęć w sklepach na wakacjach w godzinach 8–16 od około 1934 r.

Z końcem XIX w. prawie we wszystkich typach szkół handlowych korzystano z dobrych i mających wiele wydań podręczników austriackich, opracowanych przez wybitnych nauczycieli Akademii Handlowej we Wiedniu, wizytatorów ministerialnych itp. znawców zagadnień handlowych. Z końcem XIX w. młodzież izraelicka w Stanisławowie i Drohobyczu korzystała z nich bezpośrednio, w szkołach handlowych w Krakowie i Lwowie posiłkowano się nimi, gdy nie było polskich odpowiedników albo w większości robiono notatki z wykładów, niektórych przedmiotów uczono bez podręczników. Do przedmiotów ogólnokształcących i pomocniczych wykorzystywano polskie podręczniki do szkół wydziałowych, przemysłowych i średnich realnych. Zaslugą nauczycieli obu akademii we Lwowie i Krakowie było, iż stopniowo od początku XX w. do momentu odzyskania niepodległości przez Polskę opracowano rodzime podręczniki z wszystkich przedmiotów ekonomicznych dla szkół handlowych w Galicji, mimo że przy nielicznej ilości szkół handlowych nakład podręczników był mały, a koszt druku drogi. O wartości tych podręczników świadczy fakt, że znalazły one uznanie i aprobatę u RSK we Lwowie, ponieważ stały się konkurencyjne dla podręczników austriackich, a w zmodyfikowanej formie stosowane były przez długie lata w niepodległej Polsce w okresie międzywojennym. Ogrom tych dokonań można przedstawić następująco w najwęższym zarysie.

W szkołach handlowych uzupełniających do nauki języka polskiego służyły: *Wypisy polskie dla szkół przemysłowych*, a od początku XX w. *Druga książka polska dla szkół przemysłowych*. Z zakresu rachunków kupieckich opracowanie J. K. Kreibig'a, *Hilfsbuch des kaufmännischen Rechnens für kommerzialische Fortbildungsschulen*, Bd. 2, którą z wszystkich trzech klas wyparła książka Antoniego Pawłowskiego, *Podręcznik rachunków kupieckich*, Cz. I i II. Również świetny zarys geografii handlowej Karla Zehden'a, *Leitfaden der Handels- und Verkehrsgeographie für kaufmännische Fortbildungsschulen*, zastąpiony został wybornym opracowaniem najlepszego dotąd polskiego kartografa Eugeniusza Romera: *Mała geografia handlowa*, Lwów 1909. Dodatek do tych

zająć stanowił mały atlas handlowy autorów: Peucker, Cicalek, Rothang, Zehden, *Kleiner Atlas für Handelsschulen*. Podręcznik nauki o handlu i wekslach opracował Ottel, *Handels- und Wechselkunde für kaufmännische Fortbildungsschulen*. Zastąpiono je od 1910 r. opracowaniem Tadeusza Kistryna, *Zarys nauki o handlu*, Lwów 1918, wyd. 2. Korespondencji i prac kantorowych uczono z opracowania K. Haberer'a, *Leitfaden der Handelskorrespondenz für den Unterricht an kaufmännischen Fortbildungsschulen*, które wyparła Wiktor Brzeziński *Stylistyka dla szkół przemysłowych i handlowych i użytku przemysłowców*, Lwów 1912. Z najważniejszym przedmiotem, jakim była księgowość, zaznajamiano uczniów najpierw posiłkując się opracowaniami austriackimi m.in. Wolfrum'a, *Leitfaden der einfachen Buchhaltung für kaufmännische Fortbildungsschulen*, które od 1910 r. zastąpiono opracowaniem Witolda Góry, *Buchalterya pojedyncza*, Lwów 1907, w czasie I wojny światowej Witolda Skalskiego, *Podręcznik księgowości pojedynczej do użytku w uzupełniających szkołach handlowych*, Kraków 1920, wyd. 3¹⁶⁸.

W szkołach dwuklasowych handlowych (kupieckich), zwłaszcza męskich, do których przychodzili uczniowie ze słabym przygotowaniem, uzupełniano ich wiedzę na tzw. rocznym kursie przygotowawczym. Obejmowała ona zagadnienia z zakresu przedmiotów ogólnokształcących, realizowanych w programach nauczania w wyższych klasach szkół wydziałowych lub w niższych gimnazjalnych i w szkołach realnych. Stąd wykorzystywano podręczniki do tych szkół: z języka polskiego najczęściej autorów Karol Benoni – Franciszek Habura lub Marian Reiter, nadto Franciszka Konarskiego *Gramatykę*, z niemieckiego książki autorów Ludomir German – Karol Petelenz lub Stanisław Gayczak, z geografii prace Robert Klemensiewicz – Lucjan Tatomir lub Eugeniusz Romer oraz Blasius Kozenn – Bronisław Gustawicz, *Atlas geograficzny dla szkół średnich*, Lwów 1879. Rachunków uczono zwykle z mających ponad 20 wydań publikacji Franciszka Mochnika – Grzegorza Maryniaka, rachunków kupieckich z opracowań A. Pawłowskiego, ogólnych niekiedy Seweryna Dniestrzańskiego. Do nauki fizyki służyły prace autorów: Antoni Kawecki – Franciszek Tomaszewski, niekiedy opracowanie Władysława Natansona – prof. i rektora UJ, odrębnie do chemii stosowano podręcznik Stanisława Alberti. Do historii naturalnej bezkonkurencyjnym był podręcznik Józefa Rostafińskiego¹⁶⁹. W klasach zasadniczych I–II szkoły kupieckiej (handlowej) do nauki języka polskiego wykorzystywano podręcznik: Franciszek Próchnicki, *Wzory poezyi i prozy*, Lwów 1893, wyd. I lub Fr. Próchnicki – Kazimierz Wojciechowski, *Wypisy polskie dla szkół średnich*, t. IV–V, Lwów 1911. Do nauki języka niemieckiego w obu klasach przez cały okres służyła Adolfa Tuma, *Nemecka čítanka pro školy obchodni*, Budejowice 1907, wyd. 2. Z zajęć geografii handlowej wyparty został renomowany podręcznik K. Zehden – Th. Cicalek, *Leitfaden der Handelsgeographie*

für 2-klassige Handelsschulen, zastąpiony opracowaniem E. Romera, *Mała geografia handlowa*. Treści na lekcjach podbudowywano ilustracjami i kartograficznym opracowaniem Bllasius Kozenn – Bronisław Gustawicza, *Atlas geograficzny dla szkół średnich*, Lwów 1879. Mający wiele wydań podręcznik do nauki rachunków kupieckich dr. J. K. Kreibig, *Leitfaden der kaufmännischen Rechnens für 1–2 Klasse* zastąpiony został na początku XX wieku w klasie I przez świetne opracowanie A. Pawłowskiego, *Podręcznik nauki rachunków kupieckich dla wyższych szkół handlowych*, a od 1912 r. wyparty z klasy II i dwu wyższych przez opracowanie pod jednolitym tytułem *Rachunki kupieckie*, t 1–4, Lwów 1912, 1913, 1918.

Do towaroznawstwa stosowano we wszystkich szkołach najpopularniejszy podręcznik, którego autorem był dr K. Hassack, *Lehrbuch der Warenkunde für 2 klassige Handelsschulen*, Bd. 1–2 (*Anorganische u. organische Waren*). W 1910 r. w klasie I, a od 1913 r. w klasie 2 zastąpiony został opracowaniem nauczyciela krakowskiej szkoły Arnolda Bollanda, *Towaroznawstwo. Podręcznik towaroznawstwa dla szkół handlowych*, Kraków 1909, 7 wyd. 1929. Przedmiot nauki o handlu i wekslach doczekał się szybko polskiego opracowania. Skreślił go we Lwowie na początku XX w. Tadeusz Kistryn pt. *Zarys nauki o handlu*, Lwów 1909. Korespondencji handlowej uczono w dwu językach, stąd też młodzież posługiwała się polskim opracowaniem Henryka Chankowskiego, przypuszczalnie *Wykład popularny korespondencji handlowej*, Warszawa 1903, wyd. 6 – 1935 i opracowaniem w języku niemieckim, najczęściej były to książki: K. Haberer, *Lehrbuch der Handelskorrespondenz für den Unterricht an 2-klassigen Handelsschulen*, Wien 1892 lub przed I wojną światową A. Kleibel, *Leitfaden der Handels-Correspondenz für zweiclassige Handelsschulen*, Wien-Lepzig 1891, wyd. 1 albo Eugen Schigut, *Lehrbuch der Handelskorrespondenz für 2-klassige Handelsschulen*.

W tajniki prowadzeniu sklepu wprowadzał uczniów wcześniej po polsku opublikowany podręcznik lwowskich nauczycieli: Mieczysław Christof i Artur Passendorfer, *Zasadnicze wiadomości z zakresu prac kantorowych*, Lwów 1903. Z prowadzeniem księgowości do 1909 r. zaznajamiał uczniów najpopularniejszy podręcznik R. Schiller'a, *Leitfaden der Buchhaltung für 2-klassige Handelsschulen*, zastąpiony opracowaniem Witolda Góry, *Buchalterya pojedyncza, Buchalterya podwójna*, Lwów 1909, 1910 (później *Podręcznik do nauki buchalteryi*, t. I–II, Lwów 1913), dla których konkurencyjne od 1917 r. stało się opracowanie Witolda Skalskiego, *Buchalterya podwójna, Podręcznik księgowości pojedynczej, oraz ... pojedynczej i podwójnej*. Do nauki stenografii służyły prace Karola Czajkowskiego, *Nauka stenografii polskiej według systemu Gabelsbergera-Polińskiego*, Lwów 1908 lub Władysława Bojarskiego, *Podręcznik stenografii polskiej według systemu Gabelsbergera-Polińskiego*, na-

pisał..., Lwów 1909. Wprowadzony w 1913 r. przedmiot nauka o ustroju państwa poznawano z opracowania A. Gotkowskiego, *Wiadomości polityczne i społeczne dla uzupełniających i dwuklasowych szkół handlowych*, Lwów 1913¹⁷⁰. Uczący w Krakowie nauki kaligrafii Ludwik Peszkowski – nauczyciel i dyr. Szkoły Wydziałowej św. Barbary – stosował własne opracowanie *Wzory...*, Kraków 1898. W tarnowskiej szkole handlowej przygotowywano uczennice do pisania na maszynie, wykorzystując opracowanie, które opublikował tamtejszy nauczyciel Józef Kapuściński, *Podręcznik do nauki pisania na maszynie...*, Tarnów 1917¹⁷¹.

Podobny proces polonizacji podręczników ekonomicznych, częściowo austriackich przeróbek, częściowo oryginalnych opracowań, dokonywał się w WSH-AH we Lwowie i w Krakowie. Ponieważ uczęszczała do tych zakładów młodzież po ukończeniu wyższych klas szkół wydziałowych, niższych klas gimnazjum lub szkół realnych, najczęściej najpopularniejsze podręczniki stosowane w tych placówkach z przedmiotów ogólnokształcących zalecano do wykorzystania w akademiach handlowych. I tak z przeładowanego faktograficznie podręcznika gimnazjalnego Wincentego Zakrzewskiego *Historia powszechna*, t. I–II, Kraków 1900, wyd. 3, uczono dziejów we wszystkich klasach. Zagadnień wchodzących w skład historii naturalnej uczono w klasie I z popularnych i przystępnych podręczników: Józef Soleski, *Nauka fizyki, podręcznik dla niższych klas gimnazjów i szkół realnych*, Lwów 1894, wyd. 3, zaś przyrody z opracowań Józef Rostafiński, *Botanika szkolna...*, Kraków 1899 oraz elementów zoologii, mineralogii i chemii z syntetycznego ujęcia dr K. Hassack, *Leitfaden der Naturgeschichte für commerzielle Lehranstalten*. Przy nauce j. polskiego w klasie I nieocenioną pomoc oddawały Fr. Próchnickiego, *Wzory poezyi i prozy*, Lwów 1900, wyd. 2, w późniejszych latach posługiwano się opracowaniem Stanisław Tarnowski – Romuald Bobin, *Wypisy polskie dla szkół realnych*, Lwów 1898, t. I–II, wyd. 2; od 1911 r. Franciszka Próchnickiego – Kazimierza Wojciechowskiego, *Wypisy polskie dla szkół średnich*, t. IV, Lwów 1911. W trzech klasach wyższych przez cały okres nie odstępowano od opracowania St. Tarnowski – R. Bobin, *Wypisy polskie dla wyższych szkół realnych i seminaryjów nauczycielskich*, cz. 1–2, wyd. 2, Lwów 1900.

Język niemiecki poznawano w oparciu o gramatykę dr. Alfreda Jahner'a, *Deutsche Grammatik für die galizischen Mittelschulen*, Lemberg 1899 oraz czytanki w ujęciu dr. F. Heymerle, *Deutsches Lesebuch für commerzielle Lehranstalten*, Wien 1891, od 1906 r. o wspomnianą *Niemiecką czytanke* A. Tummy. W klasach wyższych zaznajamiano się z literaturą niemiecką z opracowania dr. Richard Mayr, *Literaturhistorisches Lesebuch*, I–II Theil. Do nauki korespondencji w klasie IV służył wspomniany podręcznik A. Kleibel'a do dwuklasowych szkół handlowych. Język francuski poznawano w Krakowie

z opracowania Stanisława Węcowskiego, *Książka do nauki języka francuskiego*, Cz. I–III, Lwów 1908–1910 i książki do korespondencji Charles Glauser, *Cours élémentaire de correspondance et d'opérations commerciales*. W Akademii Lwowskiej, obok wspomnianej korespondencji, posługiwano się aktualizowanymi wydaniem kilku autorów. W klasach niższych najdłużej wykorzystywano gramatykę, czytanki i ćwiczenia autorów: A. Bechtel – Ch. Glaser, *Französisches Lese- und Übungsbuch für Handelssakademien. Formlehre* oraz *Französisches Lesebuch für höhere Handelsschulen*. W III–IV klasie wykorzystywano czytanki zawarte w podręcznikach do wyższych szkół handlowych autorów: Uebe – Moritz Müller, *Französisches Lesebuch für höhere Handelsschulen*. Języka ruskiego uczono we lwowskiej Akademii Handlowej z opracowań: Azbaka, *Kopiejka* i M. Wolpera, *Russkaja Rjac*, Sankt Petersburg 1913. Do poznania języka angielskiego w niektórych dwuklasowych szkołach kupieckich i w akademiach służyły opracowania m. in. doktorów E. Nader – A. Würzner, *Elementarbuch der englischen Sprache* oraz *Englisches Lesebuch für höhere Lehranstalten*. Jeżeli idzie o arytmetykę handlową, geometrię i algebrę to wszechwładne opracowania z tych dziedzin R. Schiller'a w klasach niższych (*Aufgaben-Sammlung für kaufmännische Arithmetik*) i w klasach wyższych I. C. Kreibig'a (*Kaufmännische Arithmetik für höhere Handellehranstalten*, III–IV Theil) zastąpiono dość wcześnie polskimi podręcznikami o znacznej renomie, stosowanymi w galicyjskich szkołach średnich: Mieczysław Jamrógiewicz, *Geometrya poglądowa dla niższych klas gimnazjalnych*, Lwów 1901, wyd. 3 i Placyd Dziwiński, *Zasady algebry dla wyższych klas gimnazjów i szkół realnych*, Lwów 1891.

Specjalistyczne podręczniki dla akademii handlowej napisał Antoni Pawłowski, *Podręcznik rachunków kupieckich dla wyższych szkół (akademii) handlowych*, Lwów 1902 (Cz. II, Lw. 1911); *Zasady arytmetyki politycznej*, Lwów 1904 (podręcznik dla III–IV kl.). Naukę geografii zobowiązane były szkoły handlowe prowadzić w języku niemieckim i stąd mający wiele wydań podręcznik dr Karl Zehden, *Handelsgeographie...*, Wien 1898, wyd. 8, zmodyfikowany w 1904 r. przez Siegler'a używany był do końca autonomii Galicji. Podobnie niezachwianą pomoc w tym czasie stanowił atlas handlowy autorów: Peucker, Cicalek, Rothang, Zehden, *Atlas für Handelsschulen*, Wien 1892. Korespondencji handlowej uczono prawie przez cały okres z publikacji Nikodem Krakowski, *Wykład korespondencji handlowej*, Kraków 1899, wyd. 3. W czasie wojny zastąpił go podręcznik T. Kistryna, *Polska korespondencja handlowa*, Lwów 1916. W tajniki handlu wprowadzał młodzież swoją książką T. Kistryn, *Zarys nauki o handlu*, Lwów 1908. Z prawem handlowym zaznajamiali się uczniowie studiując przepisy książki pomocniczej profesorów uniwersyteckich Józef Rosenblatt – Stanisław Wróblewski, *Powszechny kodeks handlowy...*,

Kraków 1898. Do nauki towaroznawstwa w najwyższych dwu klasach stosowany był nie mający sobie równych podręcznik dr K. Hassack'a, *Lehrbuch der Warenkunde*, Wien 1901, I–II Theil. Do nauki księgowości służyła wstępnie polska książka Bolesława Woysyn Antoniewicza, *Podręcznik do nauki buchalteryi*, Kraków 1890 i przede wszystkim R. Schiller'a, *Lehrbuch der Buchhaltung für höhere Handelsschulen*. Stopniowo wyparły je opracowania W. Góry, *Podręcznik do nauki buchalteryi*, Lwów 1907, t. I i w latach następnych t. II i III. Przy nauce stenografii w Akademii Lwowskiej posługiwano się opracowaniem Józefa Polińskiego, *Podręcznik do nauki stenografii polskiej do wykładów w szkołach ułożył...*, wyd. 3 Lwów 1892, wyd. 8 Lwów 1908. Od 1910 r. stosowano książkę Karola Czajkowskiego, *Nauka stenografii polskiej według systemu Gabelsbergera-Polińskiego*, Lwów 1908, natomiast w Krakowie pierwszego stenografistę wyparł najlepszym polskim opracowaniem Stanisław Korbel, *Stenografia polska*, Kraków 1917 (10 następnych wydań). Ekonomii uczono się we Lwowie z podręcznika Franz Fiedler, *Volkswirtschaftslehre für höhere Handelslehranstalten* i dopiero w 1916 r. w jego miejsce wprowadzono opracowanie rodzimych autorów: dra Kazimierza Petyniaka-Saneckiego, prof. AH we Lwowie i Franciszka Szymusika¹⁷².

P o m o c e s z k o l n e, zwłaszcza te nowoczesne, stanowiły w szkole zawodowej o poziomie kształcenia. W szkołach handlowych najwięcej ich zgromadzonych było w akademiach. W AH we Lwowie do fizyki posiadano w 1901 r. 122 sztuk narzędzi i przyrządów fizycznych, wartości 1552K, zaś w 1917 r. wykazywano 375 przyrządów na kwotę 10.499K¹⁷³. Prezentowano najnowsze osiągnięcia techniki z różnych gałęzi fizyki m. in. fonograf Edisona, aparat Pascala, ogniwo Laclanche, model maszyny parowej, amperomierze, woltomierze, rurę Röntgena, stację telefoniczną, prądnicę, opornicę, transformator¹⁷⁴. Gabinetem tym opiekował się dr Maksymilian Schoennet, chemik, od 1909 r. Emil Zychiewicz, matematyk i fizyk. Laboratorium chemiczne od początku było bardzo dobrze wyposażone. Na jego stanie było w 1901 r. 250 przyrządów i instrumentów za 5.267K. Stan ten uległ podwojeniu, sukcesywnie był zwiększany i uzupełniany. Znajdowały się w nim tablice spektralne Kirchhoffa i Bunsena, 15 tablic ściennych Schrödera i 27 Esehnera; do technologii chemicznej, waga analityczna, zlewki, kolby, sączki i chemikalia. Opiekunem pracowni był Schoennet. Gabinet historii naturalnej i towaroznawstwa posiadał największe zbiory. W 1901 r. było w nim 241 minerałów, aparatów i modeli krystalograficznych, 149 tablic ściennych, 700 próbek do nauki towaroznawstwa. W 1917 r. wartość przyrządów i towarów wynosiła 14.860K., liczył 1000 zarejestrowanych pomocy, a 3342 sztuk różnych towarów, w tym anatomiczne tablice ścienne zoologiczne Pfurschellera, technologiczne Zipsera, 22 tablice roślin Zippla, 2 mikroskopy Reicherta, 2 mikrotomy, 6 kasetek z narzędziami do

ćwiczeń. Gabinet geograficzno-historyczny w 1901 roku za E. Romera liczył 46 map ściennych i obrazów poglądowych, ponadto karty, tablice, modele. Zwiększył się od 1909 r. pod opieką St. Pawłowskiego. Do nauki pisania na maszynach i w sekretariacie wykorzystywano maszyny firmy Williams, Underwood, Yost, Schmith et Bras oraz arytmometr do liczenia. Do nauki języków obcych od 1912 r. wykorzystywano płyty gramofonowe z nagranyimi tekstami do słuchania i ćwiczeń¹⁷⁵. Podobnie w pomoce naukowe wyposażona była AH w Krakowie. Dla porównania podajemy, że dysponowano do wglądu 1059 drukami dokumentów handlowych, wzorami 82 bilansów, 58 księgami handlowymi, badanie towarów prowadzili uczniowie metodami chemicznymi, fizykalnymi i mikroskopowymi. Do pisania służyło 21 maszyn, a ponadto znajdowała się kopiarka, numerator, jak również bogaty zestaw przeźroczy i map w pracowni historyczno-geograficznej¹⁷⁶.

Szkoły dwuklasowe kupieckie posiadały 1/3 lub 1/4 tych zbiorów. Podstawową funkcję w każdej spełniał kantor praktyczny – wzorowo urządzony sklepik szkolny, w którym uczniowie odbywali ćwiczenia. Również dobrze były wyposażone gabinety towaroznawstwa. Dyrekcje szkół zwracały się do czołowych zakładów i firm w Europie i otrzymywały próbki ich wyrobów¹⁷⁷. Ułatwiały one na lekcjach praktyczne odróżnianie prawdziwych wyrobów od podrobionych lub fałszowanych towarów. Lekcje korespondencji, handlu oraz buchalterii odbywały się przy wypełnianiu w dostatecznej ilości odpowiednich formularzy, druków i ksiąg. Najślabiej w przyrządy, instrumenty i eksponaty zaopatrzone były gabinety fizyczno-chemiczne i przyrodnicze. Przykładowo w SK w Białej do historii naturalnej posiadano 426 okazów, do towaroznawstwa 1005, do nauki o handlu 385 formularzy i druków¹⁷⁸.

B i b l i o t e k i. Nieocenioną pomoc w działalności dydaktycznej oddawały szkołom handlowym biblioteki szkolne. Przy akademiach we Lwowie i w Krakowie dzieliły się na księgozbiory nauczycielskie i uczniowskie. Biblioteka nauczycielska przy AH we Lwowie w 1901 r. liczyła 321 dzieł w 496 tomach. Po latach rozrosła się do 2.415 dzieł w 3888 t. Powiększono ją w drodze zakupów i przyjmowania darów od ofiarodawców, z których największymi byli: inspektor szkolny J.N. Franke (głównie podręczniki) i Edward Pietrzycki – emeryt, naczelnik biura obrachunkowego lwowskiego magistratu, darczyńca 186 dzieł w 211 tomach w 1904 r.¹⁷⁹ Opiekunem tego księgozbioru był prof. M. Christof. W Bibliotece uczniów AH we Lwowie przeważała literatura piękna, opracowania handlowe, prenumerowane podstawowe czasopisma ekonomiczne. W 1917 r. księgozbiór liczył 882 dzieł w 1609 tomach. Długoletnim opiekunem był prof. Jan Pliszewski (ur. 28.XI.1866 r.), polonista i filolog klasyczny w szkole zatrudniony od 1896 r. Podobny charakter posiadały księgozbiory nauczycielskie i uczniowskie w AH w Krakowie. W 1912 r. księgozbiór profesorski

liczył parę tysięcy, księgozbiór uczniów 1698 dzieł, ubogich uczniów 1057 egzemplarzy, księgozbiór uczennic 302 tomy¹⁸⁰. Biblioteki w dwuklasowych szkołach kupieckich były skromne, nie przekraczały 500 woluminów i składały się z literatury fachowej, podręczników i prasy handlowej krajowej i zagranicznej. Przykładowo biblioteka SK w Białej liczyła w 1918 r. 187 dzieł w 229 tomach¹⁸¹

Kadra nauczycielska

Znaczne trudności nastęrczało znalezienie wykwalifikowanych nauczycieli do nauczania przedmiotów zawodowych w nowo otwieranych szkołach handlowych. Od połowy XIX w. werbowano do tych zajęć na godzinach zleconych najlepszych specjalistów z odpowiednich instytucji finansowych. Uczelni ekonomicznych jeszcze nie było. Do nauczania przedmiotów ogólnokształcących lub pomocniczych w szkołach handlowych postanowiono zatrudnić pedagogów według wymogów kwalifikacyjnych obowiązujących w gimnazjach i szkołach realnych, a więc posiadających ukończone studia wyższe i zdany egzamin ze swojej specjalności przed krajową komisją kwalifikacyjną (Kraków, Lwów). Uzyskanie uprawnień do nauczania przedmiotów handlowych uwarunkowano najpierw ukończeniem nauki w akademii handlowej i pomyślnym złożeniem egzaminu przed wiedeńską komisją. Wraz z rozporządzeniem ministerialnym z 24.V.1907 (V.Bl. 1907, St. XIII Nr 33), określającym wymogi na nauczyciela szkół handlowych, powołało Ministerstwo WiO komisje krajowe m.in. we Lwowie dla nauczycieli chcących uczyć w szkołach handlowych w języku polskim. W składzie tej Komisji mianowani zostali: dr Kazimierz Petyniak Sanecki do handlu i weksli, dr Roman Załoziecki i dr Maksymilian Schoennet do towaroznawstwa, dr Zbigniew Pazdro (1873–1939)¹⁸², prof. Akademii Rolniczej w Dublanach, Politechniki i Uniw. Lwow., do prawa handlowego, wekslowego i przemysłowego, dr Stanisław Grabski i dr Antoni Kostanecki (1866–1941)¹⁸³ z Politechniki Lwowskiej, do ekonomii politycznej. Miejsce tego ostatniego po przeniesieniu w 1916 r. na katedrę Uniwersytetu Warszawskiego zajął dr Stanisław Głębiński (1862–ok.1943)¹⁸⁴, prof. ekonomii Uniwer. Lwow., przywódca ND, w 1923 r. wicepremier. Ten system kwalifikacyjny na podstawie ukończonych wyższych studiów ekonomicznych i następnie egzaminu zawodowy podtrzymany został w niepodległej Polsce.

Wynagrodzenie nauczycieli etatowych szkół handlowych państwowych i krajowych, nieraz oddelegowanych do nich przez RSK z gimnazjów, regulowały stawki płac obowiązujące nauczycieli państwowych szkół średnich i wyższych, z uwzględnieniem podwyżek co pięć lat w zależności od posiadanych rang (X–VI), stopni kwalifikacyjnych (zastępca, nauczyciel, profesor), do-

datku aktywalnego (większe pensje w większych miastach) i w przypadku dyrektorów dodatku funkcyjnego. Pensje te regulowała ustawa z 19.IX.1898 r. (*Dz. u. p.*, nr. 173) i z 24.II.1907 r. (*Dz. u. p.*, nr 35)¹⁸⁵. Za godziny zlecone przysługiwało odpowiednio uregulowane ustawą wynagrodzenie. Nauczyciele prywatni etatowi i kontraktowi w szkołach miejskich i prywatnych uposażeni byli poniżej stawek państwowych według kondycji organizatorów utrzymujących szkołę i umów o pracę, podpisanych przez kuratoria zarządzające daną placówką edukacyjną. Nie przysługiwały im emerytury. Ten galicyjski rządowy system wynagrodzeń nauczycieli, według wysługi lat, grupy uposażeniowej, stopnia kwalifikacji, dodatku aktywalnego i dyrektorskiego, podobny do obowiązującego w zaborze pruskim od 1813 r., z zagwarantowaną emeryturą, przeniesiony został w zmodyfikowanej formie do ustawodawstwa oświatowego w II Rzeczypospolitej¹⁸⁶, a po II wojnie światowej przywrócony został w innowacyjnej formie „Kartą Nauczyciela” z 1973 r. (stopnie I–III) oraz zmodyfikowanym ustawodawstwem z 1998 r. (stażysta, nauczyciel kontraktowy, mianowany, profesor)¹⁸⁷. Szkolnictwo galicyjskie, konkretnie kuratoria AH w Krakowie rozwiązała problem emerytur dla nauczycieli pełnoetatowych zatrudnionych w szkołach społecznych, ubezpieczając od 1911 r. członków własnego prywatnie zatrudnionego grona nauczycielskiego w Zakładzie Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych we Lwowie¹⁸⁸ według norm emerytur dla nauczycieli państwowych. Upaństwowienie AH w Krakowie nastąpiło 1.I.1915 r. System ten praktykowany był do uspołecznienia szkół w 1949 r. i powrócił ponownie po przywróceniu szkół społecznych po 1989 r. Doświadczenia galicyjskie i po części wyniesione w dorobku szkół polskich tworzonych po 1905 r. w Królestwie Polskim, aby w przypadku szkół prywatnych bazować na pełnoetatowych własnych nauczycielach, a nie na dochodzących z państwowych szkół oraz na posiadaniu własnego budynku szkolnego, obniżającego koszty czesnego uczniów, zaowocowały dopiero w ustawodawstwie II Rzeczypospolitej, w reformie oświatowej z 1932 r. Również szkolnictwo polskie II RP z niewielkimi zmianami przejęło z Galicji wypracowaną przez lata pragmatykę nauczycielską austriacką z 28 lipca 1917 r., normującą obowiązkowy czas pracy i wynagrodzenie nauczycieli oraz regulującą sprawy ich postawy wraz z sankcjami dyscyplinarnymi¹⁸⁹. Obowiązki i uprawnienia nauczycieli w II RP normowała już ustawa z 4 czerwca 1920 r. *O tymczasowym ustroju władz szkolnych*¹⁹⁰. Niebagatelną rolę w przygotowaniu tego ustawodawstwa odegrał pochodzący z Galicji minister oświaty i długoletni jego wiceminister Tadeusz Łopuszański.

Liczba zatrudnionych nauczycieli w szkołach kupieckich była nieduża. Składała się z kilku nauczycieli kontraktowych lub pełnoetatowych do przedmiotów ekonomicznych, w tym najczęściej około 2 bankowców, jednego prawnika, oraz 2–4 nauczycieli pełnokwalifikowanych ze szkół średnich, w sumie

7–10 nauczycieli. Ujemną stroną była częsta ich rotacja. W akademiach handlowych zespół nauczycieli był dwukrotnie liczniejszy, a tuż przed wojną czterokrotnie. W jednej trzeciej składał się z wykładowców wyższych uczelni zarówno w Krakowie jak i we Lwowie.

Ówczesni nauczyciele szkół handlowych zwłaszcza z przedmiotów ekonomicznych wykazywali dużą aktywność społeczną. Regularnie na prowincji byli powoływani jako biegli znawcy na rozprawy sądowe i wydawali orzeczenia i opinie dla Rady Szkolnej Krajowej i władz administracyjnych. Wykładowcy z akademii handlowych we Lwowie i w Krakowie byli często wysyłani do wzorowych szkół handlowych w monarchii (np. do Brünn i Aussig, wizytujący A. Pawłowski 23.4–20.5.1899, ponownie do szkół austriackich i czeskich A. Pawłowski, M. Christof, Henryk Unczowski w 1904 r.)¹⁹¹, by najlepsze doświadczenia z zagranicy przenosili na grunt galicyjski. Regularnie uczestniczyli w zjazdach szkół handlowych począwszy od I konferencji w Aussig w 1903 r. (M. Christof)¹⁹². Brali udział w konferencjach międzynarodowych europejskich ekonomistów i poprzez podróże naukowe na wakacjach zaznajamiali się z urządzeniami i prowadzeniem ksiąg buchalteryjnych w instytucjach, z podręcznikami, metodami uczenia i pomocami szkolnymi w szkołach handlowych na zachodzie Europy. Przykładowo dr W. Skalski w lipcu–sierpniu 1912 r. zwiedzał urządzenia i prowadzenie ksiąg ekonomicznych w księgarniach i hotelach w Niemczech, zaś dr T. Lulek uczestniczył w kursie ekonomicznym i międzynarodowym kongresie Stowarzyszenia dla popierania szkolnictwa handlowego w Antwerpii¹⁹³. Miarą ich uznania było zaprezentowanie na międzynarodowej wystawie szkolnictwa handlowego w Lipsku 1.V.1914 r. podręczników ekonomicznych i środków do nauki towaroznawstwa przez wykładowców AH w Krakowie i Lwowie (Józef Kannenberg, dr Arnold Bolland, Juliusz Ippoldt, Marian Lang, dr Tomasz Lulek, Stanisław Nycz, Witold Skalski i Zygmunt Tarliński)¹⁹⁴.

O ich postawie patriotycznej świadczyła praca wychowawcza, organizowane uroczystości, akademie i udział w pochodach narodowych z okazji rocznic powstań narodowych, Konstytucji 3 Maja oraz okolicznościowych obchodach poświęconych pamięci polskich pisarzy czy bohaterów narodowych. W obliczu wojny stanęli przykładnie na pierwszej linii frontu, aby bohatersko walczyć o niepodległość Ojczyzny. Z każdej szkoły, jakkolwiek większości pedagogom odraczano powołanie pod broń, znaleźli się poborowi w armii austriacko-węgierskiej, a drugie tyle nauczycieli – ochotników walczyło w Legionach Polskich. Przykładowo z SK w Tarnowie ppor. Władysław Szybowski¹⁹⁵, polonista i germanista w szkole 1912–14, odznaczył się w bitwie o Kielce, został ranny pod Kraśnikiem, dostał się do niewoli rosyjskiej na Wołyniu, za waleczność odznaczony *Signum laudis* – Odznaką chwały. W legionach walczył też z AH we Lwowie Kazimierz Karpiński, zaś Władysław Kopacz zmarł z ran

3.IX.1915 r. w Piotrkowie¹⁹⁶, natomiast w wojsku austriackim służył Stanisław Kochanowski (ur. 17.X.1871), polonista i romanista, nauczyciel w AH 1909–14¹⁹⁷. Szczegółowo wkład pedagogów w niepodległość Ojczyzny znacząco wmurowane po wojnie w szkołach i kościołach tablice pamiątkowe, uwieczniają artykuły w powojennych sprawozdaniach szkolnych.

Nadmienić na zakończenie tego zagadnienia wypada, że w przeciwieństwie do wyższych urzędników władz rządowych i krajowych, którzy z końcem sierpnia, początkiem września 1914 r., pod naporem ofensywy wojsk rosyjskich wyjechali z Galicji do krajów koronnych monarchii, podobnie dyrektorzy i bogatsza młodzież z gimnazjów, ubożsi uczniowie i nauczyciele szkół handlowych prawie w całości pozostali w kraju i różnymi kursami i pracą w instytucjach obywatelskich zarabiali na utrzymanie rodziny. M. in. za granicą przebywali dr Wilhelm Staronka ze SK w Tarnowie u rodziny w Pardubicach – Morawy¹⁹⁸, ze Lwowa w Wiedniu znaleźli się R. Załoziecki, W. Góra i A. Pawłowski. Przedostatni uczył w AH w Wiedniu 1915–16, ostatni przewodniczył Polskiemu Komitetowi Nauczycieli Szkół Przemysłowych i Handlowych, którzy zwiedzali i kontrolowali placówki szkolne, muzea i wytwórnie pomocy naukowych, szkolili się na konferencjach, opracowywali plany nowych szkół, uczyli w prowizorycznych polskich szkołach i kursach (np. na ż. handlowym we Wiedniu W. Góra i A. Pawłowski), składali sprawozdania RSK, w czasie wojny urzędującej w Białej¹⁹⁹. Niektórych wybuch wojny zastał za granicą (z AH Lwów – dr Kazimierz Petyniak-Sanecki i Kazimierz Karpiński w Rosji – z Wilna zesłani nad Wołgę, Tadeusz Kistryn w Anglii).

Charakterystykę tego zespołu nauczycielskiego zaczniemy od **AH we Lwowie** i w Krakowie. We Lwowie przeprowadził temu zespołowi dyr. AH i wizytator galicyjskich szkół kupieckich z ramienia Rady Szkolnej Krajowej Antoni Pawłowski (ur. 18.X.1859–zm.1942)²⁰⁰, specjalista z dziedziny geometrii i przedmiotów handlowych, od 1882 r. nauczyciel w gimnazjum w Czerniowcach, od 1899 do 1921 w AH we Lwowie, radca rządu, inspektor szkół handlowych w Galicji i czł. RSK, od 1910 doc. Politechniki Lw., rektor i główny twórca WSHZ we Lwowie, próbujący pod swoim kierownictwem zreformować szkolnictwo handlowe w niepodległej Polsce, ale z braku środków finansowych rządu nie zrealizował tego zamiaru, autor powszechnie używanych podręczników (*Podręcznik do nauki rachunków kupieckich*, Lwów 1901), wydawca cennych sprawozdań szkolnych, czł. AU. Z grona nauczycielskiego wybijało się szereg wybitnych indywidualności. W latach 1900–09 w zakładzie lwowskim uczył przez dziewięć lat najwybitniejszy polski kartograf Eugeniusz Romer (1871–1954)²⁰¹, prof. UL i UJ, czł. AU-PAN, wiceprezes Międzynarodowej Unii Geograficznej, autor syntez dotyczących klimatu Polski (*Regiony klimatyczne*

Polski), atlasów (m. in. *Atlas geograficzny*) i podręczników, w tym również pierwszych dla szkół ekonomicznych, wyżej cytowanych. *Mała geografia handlowa do użytku w szkołach handlowych uzupełniających*, Lwów 1913. W *Sprawozdaniu* 1902 r. s. 3–63, *Najważniejsze artykuły handlu światowego XIX wieku*. Zastąpił go w nauce geografii handlowej 1909–1918 z VII gimnazjum lwowskiego Stanisław Pawłowski (1882–1940)²⁰², czł. Akademii Umiejętności – Polskiej Akademii Umiejętności, późniejszy prof. Uniw. Poznańskiego, od 1938 wiceprezes Międzynarodowej Unii Geograficznej, autor fundamentalnych prac z geografii fizycznej oraz metodologii. Mieczysław Christof²⁰³ (ur. 1876 Lwów), student prawa uniwersytetu lwowskiego i wiedeńskiego, nauczyciel w szkołach handlowych w Wiedniu i Celowcu, od 1901 do 1921 w AH we Lwowie, uczył głównie buchalterii i rachunków kupieckich, był rzeczoznawcą sądowym, czł. Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół handlowych, autorem rozpraw i akceptowanych przez władze szkolne podręczników do przedmiotów handlowych: *Zasadnicze wiadomości z zakresu prac kantorowych*, Lwów 1903 (II wyd. też wspólnie z A. Passendorferem, *Prace kantorowe*, Lwów 1913), tudzież *Zbiór formularzy i druków pocztowych do użytku w szkołach handlowych*, Lwów 1913, zbiór mniejszy wyszedł dla użytku szkół handlowych i przemysłowych uzupełniających. Witold Góra (ur. 12.IV.1877 r. w Tarnopolu)²⁰⁴, absolwent AH w Wiedniu (1897), pracował w bankach w Czerniowcach, złożył egzamin nauczycielski do szkół handlowych w Pradze (1902). We Lwowie pracował w l. 1902–12, uprzejmy i koleżeński wobec kolegów, szerzył karność wśród uczniów, autor artykułów fachowych w czasopiśmie „Oszczędność” i cieszących się największym uznaniem podręczników, w tym stosowanych jeszcze po II wojnie światowej *Buchalteria pojedyncza, ... podwójna*, wydane we Lwowie. Tadeusz Kistrin (ur. i zm. we Lwowie 1882–1917)²⁰⁵, absolwent AH we Lwowie, nauczyciel buchalterii, korespondencji h., kaligrafii i stenografii 1903–17, dla szkół handlowych i kupieckich; wydał podręcznik aprobowany przez RSK pt. *Nauka o handlu*, Lwów 1909 i szereg innych publikacji. Był dyrektorem Pol. Tow. Kredytowego Nauczycieli Szkół Wyższych. Języka ruskiego (ukraińskiego) w AH uczył do emerytury 1899–1913 Hilary Ogonowski (ur. 6.XII.1854)²⁰⁶, długoletni nauczyciel i publicysta w ruskim Gimnazjum Akademickim we Lwowie. Z literaturą i językiem polskim zaznajamiali słuchaczy w latach 1901–ok.1922 Jan Pliszewski (ur. 18.X.1866 Tuczapy)²⁰⁷, polonista i filolog klasyczny, absolwent ULw. w 1891 r., nauczyciel w II Gimnazjum we Lwowie 1891–6 i Sem. Naucz. w Rzeszowie 1896–1901, czł. Komisji Egzam. dla Nauczycieli Szkół Lud. i Wydziałowych. Dr praw Kazimierz Petyniak-Sa- necki²⁰⁸ prowadził zajęcia w AH we Lwowie 1907–21 z zakresu prawa handlowego, wekslowego i przemysłowego oraz ekonomii społecznej, w 1912 r. we

Lwowie ogłosił z radcą skarbu Franciszkiem Szymusikiem drugą część podręcznika *Zasady ekonomii społecznej*; uczestniczył w zakładaniu kas Raiffeisena. Języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego w AH uczył w latach 1905–18 Paweł Postel (ur. 30.V.1860 r. w Gutmansdorf na Śląsku, zm. w 1918 r. we Wiedniu)²⁰⁹, absolwent gimn. Reichenbach; studia we Wrocławiu, w Bonn i w Krakowie, lektor Uniw. Lwow., czł. Tow. Folk-Lor w Londynie; współautor dzieła *Customs of the Word*, Lond. ok. 1913 i szeregu innych prac językoznawczych m.in. *Nauka o formach języka francuskiego*, Lwów 1903. Nauki o handlu, prawie wekslowym i korespondencji uczył 1900–1905 Zdzisław Rotter v. Rogoyski (ur. 29.V.1872 r. w Szufnarowej)²¹⁰, dr praw, absolwent UJ i AH w Grazu 1892; wydał *Podręcznik prawa wekslowego* (1903), *Praktyczne wiadomości z nauki o handlu* (1905), ale ze względu na zły stan zdrowia wcześniej przeszedł w stan spoczynku. Artur Passendorfer²¹¹ (ur. 10.II.1864 r.) miał zajęcia tylko w pierwszych latach istnienia AH, w 1907 wrócił do lwowskich szkół realnych, został dyr. II SR, ale efektem jego zamiłowania do szkolnictwa ekonomicznego było wspólnie z Christofem wydanie podręcznika *Prace kantorowe*, Lwów 1913. Maksymilian Schoennet (ur. 31.VII.1870 r. Sambor)²¹², doktor, specjalista z chemii i historii naturalnej, asystent zakładu botaniki Uniw. Lwow. 1891–1900, po kilkuletnim pobycie w gimnazjach, związał się na długie lata z AH 1902–18; ucząc towaroznawstwa, przyrody, opiekując gabinetem fizyko-chemicznym; wspólnie z R. Załozieckim wydali *Podręcznik towaroznawstwa dla użytku szkół handlowych*, Lwów 1903. Henryk Unczowski (ur. 28.VI.1854 w Graz)²¹³, absolwent gimnazjum w Czerniowcach i uniwersytetu w Wiedniu, poliglota władający językiem polskim, niemieckim, francuskim, angielskim, ukraińskim i włoskim, uczył w AH 1901–14 głównie francuskiego i korespondencji, wspólnie z Kistrinem opracowali *Korespondencję handlową niemiecką* (1914). Idzi Wernberger (ur. 1 X.1864 r. w Łubiankach k/Zbaraża, zm. 28.I.1906 w Skałacie)²¹⁴, romanista i germanista; studia prawnicze Wiedeń i Graz, filologiczne Lwów i Kraków; dyplom *Alliance française* w Paryżu; nauczyciel w szkołach realnych w Krakowie i Lwowie, w AH 1900–04, publikował recenzje, rozprawy poświęcone planom nauczania, podręcznikom, językoznawstwu i literaturze głównie francuskiej, mniej niemieckiej w czasopismach krajowych i centralnych w Wiedniu, m.in. *O wierszowaniu we francuskim*, Lwów 1902. Jego miejsce w AH na przeciąg dwu lat zajął Kazimierz Bronikowski (1861–1909)²¹⁵ ze Szkoły Przemysłowej, autor podręczników dla szkół przemysłowych uzupełniających, a po nim przyszedł w 1901 r. Henryk Unczowski (ur. 1854 r.), polonista i romanista. Roman Załoziecki (ur. 29.III.1861 r. w Bolechowie)²¹⁶, technolog chemiczny, studiował na Politechnice we Lwowie i w Zurychu; był prywatnym docentem Politechniki Lw. 1889–1901, następnie w AH 1900–11, uczył towaroznawstwa i przyrody, pełnił funkcję dyr. ukraiń-

skiej SK „Proswita” od 1911 r., kierownika krajowej stacji doświadczalnej dla przemysłu naftowego w Peniżynie, konsula W. Brytanii, czł. Państw. Rady Przemysłu w Wiedniu, redaktora „Nafty”; był autorem wielu publikacji w czasopismach zagranicznych i krajowych. Emil Antoni Zychiewicz²¹⁷ (ur. 29.X.1881 Zwiernik), absolwent Uniw. Lw., spec. matematyki i fizyki, uczył rachunków kupieckich i arytmetyki politycznej 1909–21; po wojnie prof. uczelniany w WSHZ we Lwowie, autor prac naukowych, recenzji i sprawozdań w „Ruchu Filozoficznym”. Zajęcia z religii prowadził od 1899 r. ks. dr Adam książę Sapieha (1867–1951)²¹⁸, rektor Seminarium Duchownego, od 1911 r. metropolita krakowski, późniejszy arcybiskup i kardynał.

W latach 1882–96 **zespół nauczycielski SH w Krakowie** był skromny i słaby, składał się z 5–7 nauczycieli zatrudnionych na godzinach zleconych, będących etatowymi pracownikami miejscowych szkół wydziałowych i średnich oraz instytucji handlowo-bankowych (m.in. w latach 1896–1902 Mieczysław Sędzimir, dyr. Filii Banku Krajowego), Roman Zawiliński, wybitny polonista z Gimnazjum św. Anny, Andrzej May, emerytowany dyr. ze Szkoły Realnej z Jarosławia, który urządził gabinet fizyczny²¹⁹. Wraz z utworzeniem WSH-AH zwiokrotnił się zespół nauczycielski (w 1898/99 uczyło 25 nauczycieli, w 1913/14 już 40), o wysokich kwalifikacjach, ambicjach i osiągnięciach naukowych. Do wybudowania budynku i rozwoju Szkoły Handlowej w Krakowie przyczynił się w latach 1898–1906 dyr. dr Ernest Bandrowski (1853–1920)²²⁰, chemik, były prof. i późniejszy dyr. Szkoły Przemysłowej w Krakowie, zał. czasopisma „Reforma”, członek-koresp. AU, poseł, radny i wiceprezydent Krakowa 1915–19, prezes TSL 1898–1920. Wpływ na dobór utalentowanych jednostek kadry nauczycielskiej wywarł również Józef Kannenberg (1862–1925)²²¹, inteligentny, gorliwy i fachowy kierownik (1906–25), wydawca obszernych sprawozdań szkolnych i innych publikacji. W AH we Lwowie kadra nauczycielska od początku (1899–1918) składała się z wybitnych ekonomistów-pedagogów, którzy z zespołem krakowskim wywarli dominujący wpływ na oblicze polskiego szkolnictwa akademickiego i średniego w okresie międzywojennym. Z grona nauczycielskiego w WSH-AH w Krakowie uwiecznili się: Bolesław Wojsyn Antoniewicz (1854–1909)²²², pedagog – wykładowca przedmiotów handlowych 1882–99, 1903–09, syn powstańca 1863, absolwent szkoły ekonomicznej w Paryżu, autor podręczników *Nauka o buchalteryi*, Cz. I–II, Kraków 1890–91 i *Ćwiczenia kantorowe*. W latach 1909–30 uczył głównie towaroznawstwa dr Arnold Bolland (1881–po 1938)²²³, chemik, od 1922 doc. UJ, Politechniki Lwowskiej, dyr. Wyższego Studium Handlowego, autor licznych publikacji m. in. *Mikrochemia* (II wyd. 1922), *Chemia organiczna* (IV wyd. 1924), *Towaroznawstwo* (VII wyd. 1927). Krótko chemii uczył 1901–03 dr Ludwik Brunner, prof. UJ. Zajęcia z języka niemieckiego 1901–26 prowadził

długo i wyśmienicie Juliusz Ippoldt (1867–1960)²²⁴, germanista, autor z A. Stylo popularnego podręcznika do gimnazjów *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der galizischen Mittelschulen*, I–II Theil, Lwów 1905–06. Stanisław Korbel (1882–1956)²²⁵, stenolog i geograf, uczył obu specjalności 1910–39, prowadził kursy na UJ od 1917/18; stworzył polską stenografię (*Stenografia polska*, wydań 10, pierwsze w 1917), opublikował *Atlas geograficzny dla szkół wszelkich typów i użytku powszechnego*, 1936, i szereg innych podręczników i prac. Lekcje z matematyki 1896–1905 prowadził Ignacy Kranz (1854–1924)²²⁶, autor przez pół wieku używanych podręczników i tablic logarytmicznych w gimnazjach, od 1905 dyr. Gimn. w Podgórzu. Ekonomię i skarbowość 1899–1914 wykładał też w omawianej szkole Adam Krzyżanowski (1873–1963)²²⁷, teoretyk ekonomii, zwolennik neoklasycyzmu, prof. UJ; opublikował m. in. prace: *Pieniądz*, 1911, *Zasady ekonomii*, 1919, i inne. Zajęcia z rachunków komercyjnych prowadził dr Czesław Lang, (ur. 18.IV. 1881)²²⁸, matematyk, przybyły z Gimnazjum z Wadowic 1906–08, od 1921 doc. AGH. Przedmiotów handlowych 1907–29 uczył wybitny, chociaż lodowaty w objaśnieniach, Tomasz Lulek (1878–1962)²²⁹, późniejszy prof. UJ i WSH w Krakowie, autor licznych, udanych podręczników szkolnych, jak np. *Metodyczny podręcznik księgowości kupieckiej*, cz. I–II, Kraków 1922, 1925, *Arytmetyka handlowa*, cz. I–II, Kraków 1939. Z zagadnieniami przyrody i towaroznawstwa zaznajamiał uczniów 1912–34 dr Paweł Łoziński (1883–1948)²³⁰, zoolog, współpracownik PAU, autor wielu prac z zakresu zoologii, histologii i faunistyki; opracował pierwszą monografię szkoły pt. *Pięćdziesięciolecie Szkoły Handlowej w Krakowie*, Kraków 1934. Wykłady z zakresu ustawodawstwa i skarbowości 1906–11 prowadził też w AH w Krakowie dr Jerzy Michalski (1870–1956)²³¹, późniejszy prof. UJ, UW i Politechniki Warszawskiej, minister skarbu II RP 1921–26, dyr. BGK. Języka polskiego uczył przez rok 1899 dr Kazimierz Nitsch (1874–1958)²³², wybitny językoznawca, prof. gimnazjum św. Anny, późniejszy prof. UJ i dyr. Studium Słowiańskiego UJ. Z treściami przedmiotów handlowych zaznajamiał uczniów w sposób bardzo praktyczny 1913–30 Mieczysław Passakas (1881–1941)²³³, pedagog, właściciel sklepu, prezes krakowskiego Oddziału Związku Księgowych w Polsce, autor licznych artykułów i publikacji z przepisów podatkowych i pocztowych oraz podręcznika *Korespondencja kupiecka*, Kraków 1922. Pięknego pisma w USH w latach 1882–1912 uczył Ludwik Peszkowski, dyr. szkoły wydziałowej, autor podręcznika do nauki kaligrafii. Lekcje języka francuskiego w latach 1890–1914 prowadził Paweł Rongier, romanista, lektor UJ, po odzyskaniu niepodległości radca w ministerstwie Spraw Zagranicznych, wspólnie ze Skalskim autor podręcznika *Modèles et exercices de correspondance commer-*

ciale élémentaire, 1913. Zygmunt Sarna (1890–1974)²³⁴, ekonomista, prawnik, był najpierw słuchaczem Kursu Abiturientów, nauczycielem 1920–27; wspólnie z dr A. Bollandem i dr A. Żabińskim założyli uczelnię ekonomiczną w Krakowie w 1925 r., w której był długoletnim profesorem 1927–57 i rektorem 1948. Wydał *Zarys prawa konsularnego ze szczególnym uwzględnieniem stosunków Polski*, 1928. Wybitną postacią szkoły z zakresu przedmiotów handlowych 1910–20 był dr Witold Skalski (1879–1961)²³⁵, współzałożyciel i długoletni wykładowca 1920–39 i rektor 1938 WSE w Poznaniu, autor ponad 50 prac naukowych i podręczników m.in. *Zwięzły podręcznik księgowości pojedynczej i podwójnej*, Kraków 1914, *Zarys księgowości bankowej systemu amerykańskiego*, br. r. wyd., *Znaczenie księgi głównej w księgowości podwójnej*, Poznań 1928. Za mistrza w nauczaniu geografii uchodził Herkulan Weigt (1880–19?)²³⁶, pedagog, geograf, nauczyciel 1906–1925, od 1925 dyr. szkoły, płodny autor artykułów i recenzji w czasopismach naukowych, czł. koresp. PAU; ogłosił: *Historia handlu z uwzględnieniem stosunków społecznych i ekonomicznych*, Kraków 1910, *Geografia gospodarcza ziem polskich*, dziesięć wydań – pierwsze 1919, i inne. Prawo handlowe i wekslowe wykładał 1898–14 dr Stanisław Wróblewski (1868–1938)²³⁷, specjalista prawa rzymskiego i cywilnego, prof. UJ, sekretarz gen. PAU, 1934–38 prezes; opublikował *Zarys wykładu prawa rzymskiego* i wspólnie z J. Rosenblatt'em *Powszechny kodeks handlowy...*, Kraków 1898. Roman Zawiliński (1855–1932)²³⁸ uchodził za dobrego polonistę i metodyka 1896–1902, był dyrektorem IV Gimnazjum w Krakowie. On i J. Czubek wydali *Wypisy polskie dla klasy III szkół gimnazjalnych i realnych*, Kraków 1893, *...dla klasy IV*, Kraków 1894. Przedmiotów zawodowych 1911–25 uczył dr Albin Żabiński (1883–1959)²³⁹, ekonomista, ponadto prowadził wykłady o spółdzielczości w UJ od 1919 r., był prof. w Wyższym Studium Handlowym od 1925; ogłosił: *Prawo wekslowe Król. Pol.*, 1924, *Księgowość spółdzielcza*, 1925, *Rachunek bieżący*, 1929, red. „Wiedzy Handlowej”. Jednym słowem w okresie pierwszego ćwierćwiecza XX w. szkoła posiadała wyśmienitych pedagogów, zawodowo wszyscy należeli do Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych²⁴⁰.

Ze szkół handlowych samodzielnych, przeważnie dwuklasowych kupieckich z klasą przygotowawczą, połączonych ze szkołą handlową uzupełniającą dla terminatorów oraz najczęściej rocznymi kursami żeńskim lub innymi, najwyższe kwalifikacje posiadał zespół nauczycieli zatrudnionych w SH TSH we Lwowie. Zespołem nauczycielskim do 15.I.1909 r. kierował wspomniany dr Stanisław Lewicki (ur. 1.11.1883 r.), historyk i geograf w IV Gimnazjum we Lwowie, następnie do sierpnia 1910 r. Witold Góra²⁴¹, nauczyciel AH, rzeczoznawca sądowny d/s. buchalterii, autor szeregu prac z zakresu księgowości, z których uczyła

się młodzież aż do II wojny światowej. Po nim w l. 1911–23 zakładem sterował dr Karol Zagajewski (ur. 4.IV.1880 r.)²⁴², nauczyciel języka niemieckiego i korespondencji, w okresie międzywojennym wizytator kuratorium lwowskiego, autor szeregu publikacji m.in. *O szkolnictwie handlowym*, br. r. wyd. Do nauki przedmiotów handlowych zatrudniano w większości znakomitych fachowców, już to z AH (T. Kistryn, M. Schoennet, M. Christof) Stanisław Majerski – dyr. Szkoły Handlowej im. król. Jadwigi, autor podręczników do geografii, i innych, m.in. bankowców: Felix Wiliński, Wincenty Zieniewski oraz sporo pracowników naukowych Uniwersytetu Lwowskiego. Z prawem handlowym i przemysłowym zaznajamiał uczniów i słuchaczki prof. tejże uczelni dr Aleksander Doliński (1866–1930)²⁴³, adwokat, późniejszy rektor Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie. Ekonomię wykładał dr Stanisław Grabski (1871–1949)²⁴⁴, ekonomista, współzałożyciel PPS, od 1906 działacz ND, dwukrotnie minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przewodniczący Rady Narodowej w Londynie 1942–45, wiceprzewodniczący KRN 1945–47. Religii rk. uczył teolog ks. dr Adam Gerstmann (1873–1940)²⁴⁵, prof. i rektor Uniwersytetu Lwowskiego. Zasady religii mojżeszowej wpajał dr Majer Bałaban (1877–1942)²⁴⁶, historyk, badacz dziejów kultury żydowskiej, w II RP prof. Uniw. Warsz. Zajęcia z historii naturalnej prowadził z uniwersytetu doc. dr Jan Hirschler, zaś z fizyki doc. dr Jan Grochmalicki (1883–1936), zoolog, późniejszy rektor i prof. Uniwersytetu Poznańskiego²⁴⁷.

Zespołem nauczycielskim o nieco mniejszym dorobku naukowym dysponowała SH im. król. Jadwigi we Lwowie. Uczyło w niej kilku wspomnianych pracowników naukowych lwowskich uczelni, nadto wzięci profesorzy Akademii Handlowej: M. Christof²⁴⁸, M. Góra, dr M. Schoennet, (ur. 3.VII.1870 r.), ponadto autorzy podręczników Bojarski i Chrzanowski; sporo pedagogów było płci żeńskiej, o nieznanym dorobku²⁴⁹.

Szkoła Handlowa Tow. „Proswita” posiadała skromny, stabilny zespół nauczycieli, narodowości ukraińskiej, wyznania greckokatolickiego. Poza R. Załozieckim, opierał się na kilku nauczycielach humanistów z Gimnazjum Akademickiego, czł. Tow. Naukowego im. Szewczenki. Dr Julian Hirniak prowadził zajęcia ze stenografii i kaligrafii w l. 1911–14. Grigorij Miketej, absolwent miejscowego uniwersytetu, nauczyciel z seminarium męskiego, uczył języka ukraińskiego i prowadził sprawy kancelaryjne. Ambroży Berezowski miał zajęcia z rachunków kupieckich, j. niemieckiego i geografii handlowej. Z zagadnieniami buchalterii i korespondencji h. zaznajamiał uczniów Osip Skrentowicz. Iwan Cworuch uczył nauki o handlu, prawie handlowym, wekslach i jęz. polskiego. Zaś Iwan Petruszewicz zaznajamiał uczniów z nauką o kooperacji, a jego żona Maria uczyła jęz. angielskiego²⁵⁰.

Biała. Grono nauczycielskie składało się z pedagogów z kwalifikacjami do szkół średnich. Kierował tym zespołem długo (1913–24) Leopold Deimel (ur. w 1884 r.)²⁵¹, komisarz dla Stowarzyszenia przemysłowego gospodnio-szynkarskiego pow. bialskiego, dyr. kasy rękodzielniczej w Białej, przewodniczący polskich kursów przemysłowo-handlowych w Białej; uczył buchalterii. Wspierali go najaktywniej od 1913 do 1916 r., bo później przeniesieni zostali do Przemyśla, Wawrzyniec Bicnick (ur. 1881 r.), uczący rachunków kupieckich, buchalterii i prac kantorowych, późniejszy dyrektor SH nad Sanem (1924 r.) oraz Adam Dziębaj (ur. 1888 r.), nauczający towaroznawstwa, geografii, fizyki, opiekun gabinetów przyrodniczych²⁵². Po nich przedmiotów handlowych uczyli Józef Jursa i Zdzisław Pawłowski. Do fachowych nauczycieli należał Zygmunt Matkowski²⁵³, dr filozofii, opiekun biblioteki nauczycielskiej.

Brody Zespół etatowych pracowników składał się z 6 osób, razem z kontraktowymi dwa razy tyle. Zespołem kierował przez rok Leopold Deimel (ur. 9.III.1878? Strader), student Politechniki i Uniwer. Lwow., absolwent AH w Wiedniu, nauczyciel lwowskiej SH TSH w l. 1908–11. Po nim kierował zakładem (1912–14) Feliks Wiliński, absolwent AH w Wiedniu, związany z placówką od początku jej uruchomienia, uczący przedmiotów handlowych. Z nauczycieli do wojny pracował Franciszek Gąsiorek (ur. 1880), nauczyciel egzaminowany z chemii – nauczał towaroznawstwa i geografii, matematyki i fizyki, w czasie wojny w wojsku – po niej prof. w gimnazjum w Miechowie. Ignacy Żukowski (ur. 1884), mający egzamin szkoły wydziałowej; uczył polskiego, niemieckiego i korespondencji, po wojnie w SH w Przemyślu. Zagadnienia z przedmiotów handlowych wykładał Adam Dziębaj, Izidor Kapka, Michał Krupiński, wszyscy po AH we Lwowie; nadto Bolesław Nycz²⁵⁴, do 1913 r. uczący buchalterii i korespondencji w AH w Krakowie. Ustrój, naukę o prawie handlowym i wekslowym prowadził sędzia Gustaw Adolf Rutka (ur. 1881 r. Sokołów), zajęcia z historii i geografii – Abraham Nadel²⁵⁵.

Przemyśl Zakładem w latach 1911–18 kierował dr Kazimierz Sawicki²⁵⁶, ur. 1886 r. w Kołomyji. Przedmiotów zawodowych uczyli, jako nieliczni fachowcy w Galicji i nauczyciele na kursach handlowych dla inwalidów, zwalniani w czasie wojny od służby wojskowej: Jan Wójcik²⁵⁷, ur. 19.X.1879 r. w Przemyślu, absolwent uniwersytetu lwowskiego, uprawniony do nauczania hist. naturalnej, fizyki i matematyki, po przeniesieniu z I Gimn. w Tarnopolu prowadził w SH w Przemyślu w l. 1911–13 zajęcia z towaroznawstwa i geografii; Izidor Kapko²⁵⁸, ur. w 1888 r. w miejscowości Niemirów k/Rawy Ruskiej, uczył przedmiotów handlowych 1911–13, później w Brodach. Przed wojną zajęcia prowadził prowizoryczny nauczyciel Ignacy Dziupka. Podporą grona był Teofil Seyfert²⁵⁹, nauczający przedmiotów handlowych. Z chwilą wybuchu wojny

część nauczycieli została wcielona do armii austriackiej, część ochotniczo wstąpiła do legionów polskich.

W Tarnopolu zespół uczących przeciętnie co roku składał się z 9 osób i opierał o kwalifikowanych, uzdolnionych profesorów tarnopolskich państwowych szkół średnich (gimnazjum i seminarium nauczycielskiego) i predysponowanych fachowców z instytucji ekonomicznych w mieście. Kierował tym zespołem w latach 1910–12 dr Henryk Orliński²⁶⁰, ur. 16.I.1873 r., germanista i filolog klasyczny, prof. od 1903 r. w I Gimnazjum w Tarnopolu. Następnie sterowanie szkołą przejął Franciszek Oziębły²⁶¹, ur. 2.X.1880 r., od 1908 r. polonista z uprawnieniami do nauczania filologii klasycznej w niższych klasach w I Gimnazjum w Tarnopolu. Wspomagali ich z zakresu przedmiotów ekonomicznych: Salomea Juffe, absolwentka szkoły handlowej w Berlinie, ucząca korespondencji w latach 1912–14; Emil Hupert, urzędnik Filii Banku Austriacko-Węgierskiego w Tarnopolu, prowadzący naukę o handlu i wekslach 1910–12; po nim te same zagadnienia wpał podopiecznym Hinger Ernest Lei, urzędnik prywatnej Hipoteki Bankowej w Tarnopolu. Michał Woźniakowski, kontroler Kasy Miejskiej w Tarnopolu, prowadził zajęcia z księgowości w l. 1910–14. Tadeusz Rosenstock, rewident celny w Tarnopolu, uczył towaroznawstwa. Zdzisław Pawłowski, absolwent studiów ekonomicznych, urzędnik Filii Banku Austriacko-Węgierskiego w Tarnopolu, przyswajał młodzieży tajniki buchalterii 1913–14. Z profesorów gimnazjalnych uczyli: geografii handlowej Aleksander Medyński do 1914 r., po nim Tadeusz Janicki. Lekcje j. ruskiego prowadził Alfred Jarończyk. Rachunków kupieckich w latach 1910–12 uczył Władysław Müller. Spośród nauczycieli seminariów nauczycielskich prowadzili zajęcia: z rachunków kupieckich w l. 1913–14 Józef Sz wajkowski, kaligrafii uczył w l. 1910–14 Marian Jaworczykowski, zaś ze Szkoły Realnej wpał stenografię w l. 1910–14 Aleksander Solecki²⁶².

W Tarnowie grono nauczycielskie liczyło 7–8 osób. Kierował tym zespołem Edward Zarzycki²⁶³, dr praw, rzeczoznawca sądowy d/s kupieckich, b. prof. AH w Krakowie; uczył w latach 1911–14, 16–18, nauki o handlu i wekslach, ustroju państwa, korespondencji. Z nauczycieli wyróżniali się Feliks Aleksander Wilinski, absolwent prawa i Akademii Eksportowej w Wiedniu, b. dyr. SH w Brodach; prowadził zajęcia z przedmiotów handlowych w l. 1915–18. Witold Mokrzycki, dyr. filii Banku Austriacko-Węgierskiego, uczył we wszystkich klasach przedmiotów handlowych. Nadto pracowali bardzo dobry nauczyciel Jan Treter, b. urzędnik Galicyjskiej Kasy Oszczędności we Lwowie, uczył rachunków kupieckich i buchalterii 1912–18; po wojnie w księgarni uczelnianej Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie. Józef Kapuściński (ur. 1889), po studiach wyższych, b. urzędnik Powszechnego Zakładu Pensyjnego dla Funkcjonariuszy we Lwowie; uczył stenografii, kaligrafii i pisania na ma-

szynie; opublikował *Podręcznik do nauki pisania na maszynie* (ok. 1917). Dr Wilhelm Staronka, b. asystent AR w Dublinach, uczył towaroznawstwa w l. 1912–18; został później prof. chemii ogólnej AGH (1924 r.). Polskiego i niemieckiego uczył od 1913 r. Władysław Szybowski (ur. 21.XI.1881 r.), oddelegowany z gimnazjum z Gródka Jagiellońskiego, zaś przedmiotów handlowych Marcin Seredyński (ur. 1890), po wojnie w SH w Krakowie²⁶⁴.

W porównaniu do gimnazjów galicyjskich, z których wielu nauczycieli odeszło do byłego zaboru rosyjskiego i pruskiego, by w niepodległej Polsce zbudować silną kadrę nauczycielską, ze szkół handlowych z Podkarpacia na Niż Polski przeniosły się tylko jednostki, głównie z Krakowa i Lwowa. Z AH we Lwowie Józef Wiśniewski przeniesiony został na kierownika gimnazjum do Królestwa Polskiego 1.V.1916 r., zaś do Poznania odeszli w 1918 r. Józef Dzierżyński i dr Mieczysław Jabczyński²⁶⁵.

Uczniowie

Frekwencja w AH we Lwowie była ograniczona powierzchnią użytkową budynku. Nie lepiej było w innych szkołach z wyjątkiem Krakowa. Stąd w AH we Lwowie w 1905/06 uczyło się 98 słuchaczy, w 1907/08 było w AH słuchaczy 120, w SHU – 90 uczniów, do I klasy ubiegało się 67, przyjęto 40; kurs dorosłych składał się średnio z 90 osób (w 1904/05 najwięcej – 136 słuchaczy). W późniejszych latach stan uczniów i słuchaczy oscylował w pobliżu dwustu²⁶⁶ (186 w 1911/12; 184 w 1913/14). Najwięcej uczniów i słuchaczy gromadziła AH w Krakowie, skupiająca szereg szkół. W roku szkolnym 1911/12 uczyło się w niej 301 uczniów i słuchaczy (w szkole dwuklasowej chłopców 68, dziewcząt 178), w czasie wojny stan przekraczał 600 uczniów. Dla porównania podajemy, że w roku szkolnym 1911/12 w SH przy Liceum im. Król. Jadwigi we Lwowie pobierało naukę 104 dziewcząt, w Brodach uczyło się 46 osób, Tarnowie, 18 razem w dwuklasowych szkołach w Galicji 414 uczniów²⁶⁷. W czasie wojny frekwencja w szkołach w Galicji zachodniej wzrosła, we wschodniej zmalała, w niektórych były przerwy roczne i większe z powodu działań frontowych.

Na pochodzenie terytorialne młodzieży, skład wyznaniowy, narodowy i społeczny wpływ wywierały lokalne warunki. Brak burs przy szkołach handlowych powodował, że w dominującym stopniu uczęszczała do tych szkół miejscowa – miejska młodzież. Nieliczni zamiejscowi dochodzili lub dojeżdżali z najbliższych miejscowości. Zamożniejsi, przeważnie ze sfer kupieckich i mieszczańskich mieszkali na stancjach. Te warstwy społeczne, obok drobnej inteligencji, dominowały w składzie społecznym uczniów. Izraelicki charakter posiadały szkoły w Samborze i Stanisławowie, ukraiński w szkole „Proswity” we Lwowie (uczniów w 1913 r. 75, w 1917 r. 81), a niemiecki w komunalnej szkole w Białej. W przeciwieństwie do niej w polskiej SK w Białej w roku

szkolnym 1917/18 uczyło się 307 osób (SK męska – 78, żeńska – 62, SHU – 49, kurs ż. – 35, kurs dla dorosłych – 22). Z Białej pochodziło 57 i z Lipula – 53 osoby, reszta z innych ośrodków, wśród nich rzymskich katolików było 260²⁶⁸.

W szkołach tych dobrze było postawione wychowanie religijne, patriotyczne i dyscyplinarne uczniów. Duża ilość godzin zajęć z przedmiotów zawodowych powodowała, że tylko w niektórych typach szkół w klasie początkowej były lekcje religii. Wobec tego wychowanie religijne w zależności od wyznania sprowadzano do uczestnictwa młodzieży w sobotnio-niedzielnym nabożeństwach uczniów, słuchania egzort kapłanów, odbywania 3 spowiedzi w roku i słuchania wielkanocnych rekolekcji²⁶⁹. System ten przeniesiono do szkolnictwa II RP. W parze szło wychowanie moralne uczniów. Zgodnie z ogólnym ustawodawstwem szkolnym przy zatwierdzaniu statutu i programu nauczania w każdej szkole handlowej akceptowano opracowane przepisy dyscyplinarne zachowania uczniów. Ministerstwo WiO wprowadziło ujednoczone przepisy dyscyplinarne rozporządzeniem z 14.XI.1904 l. 24.977²⁷⁰, które przetrwały do końca rządów austriackich w Galicji.

Z głębokiego umiłowania ojczyzny u niektórych pedagogów wypływało odpowiednie wychowanie patriotyczne uczniów. Formalny charakter nadawano świętom austriackim i obchodzonym co roku świętom dworskim na cześć cesarzowej Elżbiety, cesarza Ferdynanda i imieniny Franciszka Józefa, 27 kwietnia i 13 maja, imieniny cesarza 5 listopada i śmierci Franciszka Józefa 21 listopada 1916 r.²⁷¹ Drugim torem o wiele szerszym prowadzono wychowanie narodowe. Młodzież w KSK w Tarnowie, Przemyślu, Białej, Rzeszowie miała sposobność często słyszeć słowa o miłości ojczyzny, brała udział w obchodach rocznic narodowych 1831 i 1863 r., Konstytucji 3 Maja²⁷² Urządzano wieczornice poświęcone pamięci zmarłego pisarza H. Sienkiewicza w 1916 r.²⁷³ Uczniowie wszystkich szkół tarnowskich 25.V.1912 r. brali udział w obchodach setnej rocznicy urodzenia Zygmunta Krasińskiego. Ponadto uczestniczyli w nabożeństwie żałobnym w katedrze w stulecie śmierci T. Kościuszki w 1917 r. Połowa chłopców II klasy KSK w Tarnowie już w 1914 r. wstąpiła do Legionów Polskich²⁷⁴. Szczególnie uroczysty charakter posiadały nabożeństwa i akademie organizowane z okazji 50 rocznicy wybuchu powstania styczniowego 22.I.1913 r. tak w AH we Lwowie, jak i w innych szkołach handlowych. Nauczyciele tych szkół uczestniczyli w miejskich uroczystościach organizowanych przez specjalny Komitet, przy udziale jeszcze weteranów, bohaterów walk o niepodległość Polski, którym honor oddawali najwyżsi czynni oficerowie w wojsku austriackim w Galicji (Lwów, Kraków, Rzeszów)²⁷⁵. AH we Lwowie wzięła udział 19.X.1913 r. w uroczystości ku czci ks. Józefa Poniatowskiego. (*Spraw. AH.*, 1914, s. 87). Szczególny wpływ emocjonalny wywierały programy spektakli szkolnych wystawianych z okazji rocznic wieszczów narodowych,

np. 18.XI.1909 r. wszystkie szkoły, w tym i handlowe w Galicji na czele z AH Lwów składały wraz ze społeczeństwem hołd pocie Juliuszowi Słowackiemu, z okazji stulecia urodzin²⁷⁶. W podobnej uroczystości uczestniczyli uczniowie AH w Krakowie na stulecie urodzin J.I Kraszewskiego²⁷⁷. Toteż z chwilą wybuchu wojny wielu uczniów szkół galicyjskich będąc w wieku poborowym zostało powołanych do służby wojskowej, wielu zgłosiło się dobrowolnie, bądź do stałej armii, bądź do służby w Legionach Polskich²⁷⁸. Paru uczniów SH w Tarnowie poległo śmiercią bohaterów, podobnie AH we Lwowie, inni zostali inwalidami. Uczeń tarnowski Piotr Orzeł poległ pod Huciskiem w Królestwie Polskim 18.XI.1914 r., odznaczony został medalem za waleczność, niektórzy dostali się do niewoli rosyjskiej²⁷⁹. We Lwowie celem zmuszenia terminatorów i ich chlebodawców do uczęszczania uczniów do SHU wprowadzono książeczki kontrolne ich frekwencji. Przeciętnie uczęszczało 85% uczniów na około 72–79 zapisanych, promowanych było około 72%. Młodzież AH we Lwowie wraz z uczniami wszystkich szkół w mieście i społecznością miasta brała udział 30.X.1904 r. w uroczystym nabożeństwie, uroczystości odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza oraz w manifestacyjnym pochodzie²⁸⁰. RSK okólnikiem z 22.XI.1916 r. L. 13082/IV zaleciła założenie muzeum wojennego szkolnego i ustanowienie tablic pamiątkowych²⁸¹. Na wiadomość o wskrzeszeniu Polski przez obu cesarzy aktem 5.XI.1916 r. odbyły się w miastach galicyjskich imponujące manifestacje przeważnie na rynkach miast (Tarnów, Rzeszów) lub zakończone marszem (Lwów na kopiec Unii Lubelskiej), w których uczestniczyła też młodzież szkolna w tym ze szkół handlowych²⁸².

W dwuklasowej Szkole Handlowej „Proswity” zabiegano również o wychowanie narodowe. Służyły temu organizowane uroczystości z okazji stulecia urodzin poety Markijana Szaszkiewicza (1911 r.), pisarza Tarasa Szewczeni (1914 r.). W sferach ukraińskich od początku XX w. nasilał się antypolski nacjonalistyczny kurs szerzony przez socjalistów narodowych i podsycany przez wywiad rosyjski chcący opanować i poddać pod wpływ cy carskie Galicję wschodnią. Po zamordowaniu namiestnika Galicji Andrzeja hr Potockiego²⁸³ 12.IV.1908 r. na niedzielnej audiencji przez nacjonalistę ukraińskiego, któremu w kilka dni później wywiad carski pomógł zbiec do Rosji z najbardziej strzeżonego więzienia w Stryju, nasilił się antagonizm, mimo pojednawczej polityki Michała Bobrzyńskiego.

Na wychowanie fizyczne i zdrowotne w szkołach handlowych zwracano mało uwagi. Dużym uznaniem cieszyły się tylko wycieczki naukowe, inicjowane przez pedagogów z AH we Lwowie, podobnie w AH w Krakowie. Organizowano je po kilka w roku. Tak np. w roku szkolnym 1904/05 lwowscy słuchacze AH zwiedzili kopalnię nafty-Delatyń, fabrykę żelaza – Ottynia, świec i rafinerię – w Kołomyży²⁸⁴. 20–26.IX.1907 zorganizowano wycieczkę do Wied-

nia, po drodze zwiedzono Wawel i fabrykę Zieleniewskiego w Krakowie²⁸⁵. W dniach 19–30.IX.1908 lwowscy słuchacze AH dotarli koleją do Wiednia, Triestu i Wenecji. W cesarskiej operze oglądali Cyrulika Sewilskiego G. Rossiniego²⁸⁶, by mieć porównanie do działalności teatru i opery lwowskiej w pięknie otwartym gmachu. Ponadto co roku w Wiedniu zwiedzano giełdę pieniężną i towarowo-zwierzęcą, mennicę państwową, skarbiec cesarski, domy skladowe, muzea, urzędnictwo portowe, po drodze ważne zakłady przemysłowe na Morawach i w zach. Galicji (walcownia cynku w Oświęcimiu)²⁸⁷. Identyczne wycieczki do Wiednia, Budapesztu i Triestu oraz zakładów miejskich i położonych w miastach Galicji zachodniej przedsięwzięli słuchacze AH w Krakowie²⁸⁸.

Stan zdrowia uczniów AH we Lwowie był dobry²⁸⁹, w innych szkołach podobnie. W roku szkolnym 1907/08, zgodnie z rozporządzeniem ministerstwa WiO, dr Zygmunt Reinhold, lekarz w oddziale Polikliniki Lwowskiej, wyraził zgodę na bezpłatne leczenie uczniów szkół średnich i pospolitych, jeżeli przedłożą z dyrekcji świadectwo ubóstwa, z czego korzystali słuchacze AH²⁹⁰. Szkarlatyna i inne choroby w czasie wojny (1917–18) objęła i młodzież szkół handlowych.

Ze stypendiami i zasiłkami dla biednych uczniów, wprawdzie rzadkimi, zeknęliśmy się tylko w roku szkolnym 1911/12 w AH w Krakowie (wynosiły 6.014 K), i w AH we Lwowie (7.856K)²⁹¹. W terenie wychowankowie szkół organizowali komitety pomocy materialnej dla uczniów i ośrodki informacyjne o intratnych ofertach podjęcia pracy. System ten przeniesiony został do szkół handlowych w okresie międzywojennym.

PRZYPISY

- ¹ A. Knot, *Dzieje szkolnictwa na ziemi czerwieńskiej. Przegląd literatury 1918–1935*: „Ziemia Czerwieńska” 1936, s. 150; J. Świeboda, *Potrzeby i stan badań nad rozwojem oświaty, nauki i kultury na Rzeszowszczyźnie: Prace Humanist. RTPN Komisja Ośw. i Kult.* 1975 nr 5, s. 203 in.
- ² R. Dutkova, *Oświata i wychowanie w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia (1945–1985)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1986, nr 4, s. 395–429.
- ³ *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, pod red. A. Meissnera i S. Możdżenia, Rzeszów 1992, ss. 250; część II (źródła drukowane), pod red. A. Meissnera i J. Dybca, Rzeszów 2007, ss. 336.
- ⁴ *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3 – Rzeszów 1995, t. 6 – Rzeszów 1996, t. 8 – Rzeszów 1996, t. 20 – Rzeszów 2008.
- ⁵ *Galicyskie wspomnienia szkolne*, wstęp i oprac. A. Knot, Kraków 1955.

- ⁶ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 1995, z. 2, s. 97–144.
- ⁷ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 8, Warszawa 1966, s. 386–387.
- ⁸ T. Mun, *Bogactwo Anglii w handlu zagranicznym: Merkantylizm i początki szkoły klasycznej*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1958, s. 362.
- ⁹ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa 1954, nowe wydanie Warszawa 2007.
- ¹⁰ *Catalogus clericorum regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum in Lithuana Provincia ab erectione ejusdem Anno Domini 1736 conscriptus* – maszynopis w Arch. Prowincjonalnym Zak. Pijarów w Krakowie, nr 344; S. Bielski, *Vita et scripta quorundam ex Congregatione Clericorum Regularium Scholarum Piarum in provincia Polona professorum, qui operibus editis et ecclesiae proficuis nomen suum memorabile fecerunt*, Warszawa 1812, s. 149; *Pisma pedagogiczne*, oprac. St. Tync, Wrocław 1957; *PSB*, t. XXVII, s. 602–604; *Diccionario enciclopédico escolapio* [dalej cyt. *DEE*], Salamanca 1983, Vol 2, s. 446; *Szkola charakterów. Księga jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*, oprac. J. Świeboda, Rzeszów 1985, s. 263–264.
- ¹¹ *Catalogus clericorum regularium...*, nr 477; S. Bielski, *op. cit.*, s. 181; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXX, s. 335–337; *Historia Domus Varsaviensis Scholarum Piarum*, oprac. L. Chmaj, Warszawa 1959, s. 202; S. Dziewulski, *Polska myśl ekonomiczna na wszechnicy wileńskiej*, 1930; A. Marchwiński, *Poglądy filozoficzno-prawne Hieronima Stroynowskiego*, Warszawa 1930; *DEE*, Vol. 2, s. 528–529; *Szkola charakterów...*, s. 326; *PSB*, t. XLIV, s. 602–604.
- ¹² S. Pressburger, *Österreichische Notenbank 1816–1966: Österreichische Nationalbank*, Wien 1966; R. Löffler, M. Wagner, *Kalkuliertes Wagnis. Zum 100. Todestag Georg Cochs*, Wien 1991, s. 10; *Mitteilungen des k.k. Finanzministeriums*, 1. Jahrgang, Wien 1895, s. 439–475; (spojrzenie na rozwój zryto i istotę czeku w Austrii) M. Wagner, *Zwischen zwei Staatsbankrotten. Der Wiener Finanzmarkt in 18. Jahrhundert* „Wiener Geschichtsblätter” (972) 1977, Heft 1, s. 115; E. Mecenseffy, *Die Verwaltung der Österreich-Ungarischen Bank 1886–1895*, Wien 1896, s. 46; H. Rauchberg, *Der Clearing- und Giro-Verkehr in Österreich-Ungarn und im Auslande*, Wien 1897, s. 154; D. Good, *Financial Integration in Late Nineteenth Century Austria: „The Journal of Economic History”* Dec. 1977, Nr 4; J. Świeboda, *Banki w Rzeszowie od XVII do XX w.*, Rzeszów 2002, s. 18–22.
- ¹³ K. Zagajewski, *O szkolnictwie handlowym*, b.m.r., s. 5.
- ¹⁴ S. Barącz, *Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865, s. 170; F. Niewolak, *Krótki rys historii Gimnazjum Państwowego w Brodach ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego 10-lecia: Sprawozdanie dyr. Państw. Gimm. im. J. Korzeniowskiego w Brodach za rok 1928/29*, Brody 1929, s. 1; T. Lutman, *Stosunki nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880 – Études sur l’histoire du commerce de la ville Brody en Galicie de 1773 à 1880*, Lwów 1937, s. 108.
- ¹⁵ *Reden bey der feierlichen Eröffnung der israelitischen Brodyer Realschule, gehalten 8. Februar 1818*, Lemberg 1818.
- ¹⁶ CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 53.
- ¹⁷ CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 57.
- ¹⁸ CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 47.
- ¹⁹ CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 57; F. Mocnik, *Lehrbuch der Geometrie*; G. Busch, *Handelsbuch der Buchführung*; Nowak, *Grundriß der Handelsgeschichte, Handelsgesetzkunde, Gewerbs-Handels-Gesetzkunde*.
- ²⁰ CDIA Lwiw, f. 146, op. 44 spr. 44–48.
- ²¹ CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 46.
- ²² CDIA Lwiw, f. 146, op. 66, spr. 51, 58–59.

- ²³ CDIA Lwów, f. 146, op. 66, spr. 58.
- ²⁴ CDIA Lwów, f. 146, op. 66, spr. 58.
- ²⁵ Dodatek tygodniowy do „Gazety Lwowskiej” z 24.VI.1854 nr 25, s. 97; nr 45, s. 97 z 6.XI. 1858 r.; *Handbuch des Statthalterei Gebietes in Galizien*, Lemberg 1862, s. 278; S. Barącz, *op. cit.*, s. 172–3.
- ²⁶ F. Niewolak, *op. cit.*, s. 1.
- ²⁷ CDIA Lwów, f. 146, op. 4–3B, Nr 4339. Statut AT we Lwowie i projekt reorganizacji; f. 146, op. 4 Nr 4340: Sprawozdanie komisji edukacyjnej o projektowanej reorganizacji wyższych zakładów technicznych we Lwowie i Krakowie; *C.k. Szkoła politechniczna we Lwowie. Rys historyczny jej założenia i rozwoju, tudzież stan jej obecny skreślił Dr Władysław Zajączkowski*, Lwów 1894; *Państwowa Szkoła Handlowa we Lwowie. Rys historyczny skreślił Antoni Pawłowski: Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Państwowej Wyższej Szkoły Handlowej we Lwowie za rok szkolny 1899/1900 i 1900/01*, Lwów 1901, s. 70–71.
- ²⁸ *Ibidem*, s. 71–72.
- ²⁹ CDIA Lwów, fond 146, op. 4, Nr 4341: *Ustawa o reorganizacji wyższych zakładów technicznych. Statut Szkoły Głównej Technicznej we Lwowie i Krakowie. Statut Szkoły Głównej Technicznej we Lwowie. Statut Akademii Technicznej w Krakowie.*
- ³⁰ *Provincial Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1854*, Lemberg 1854, s. 585; 1861, s. 242; *Szematyzm Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1872*, Lwów 1872, s. 362; P. Łoziński, *Pięćdziesięciolecie Szkoły Handlowej w Krakowie*, Kraków 1934, s. 5–6.
- ³¹ *Sprawozdanie Szkoły Handlowej w Krakowie za rok szkolny 1896/97*, Kraków 1897, s. 5.
- ³² J. Miąso, *Szkolnictwo handlowe w Królestwie Polskim 1815–1914*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. VIII, 1965.
- ³³ W. Byszewski, *Rozwój szkolnictwa handlowego w Polsce*, Warszawa-Lwów 1925; J. Miąso, *op. cit.*, s. 164 podaje 89 wszelkich kursów i szkół handlowych w Królestwie Polskim w 1913 r.; Por. Z. Zagórowski, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych i władz szkolnych*, Lwów-Warszawa 1924–1926, *passim*.
- ³⁴ A. Pawłowski, *Państwowa Szkoła Handlowa we Lwowie. Rys historyczny: Sprawozdanie Dyr. c.k. Państwowej. W.S.H. we Lwowie za rok szkolny 1899/1900 i 1900/01*, Lwów 1901, s. 70–83, 75.
- ³⁵ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn.295–300u; *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół przemysłowych, szkół przemysłowych uzupełniających i szkół handlowych w roku szkolnym 1910/11–1911/12: Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym...*, Lwów 1911–1912; P. Łoziński, *op. cit.*; *Pół wieku Technikum Handlowego w Tarnowie (1911–1961)*, Tarnów 1961; A. Bolland, *O szkolnictwie handlowym w Galicji*, Kraków 1916; J. Świeboda, *Zespół Szkół Ekonomicznych w Rzeszowie na tle rozwoju średniego szkolnictwa ekonomicznego w kraju oraz ekonomiki miasta i regionu 1916–1986*, Rzeszów 1988, s. 21.
- ³⁶ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Rzeszów-Tłumacz.
- ³⁷ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Wadowice, Pismo c.k. Min. WiO 12.III.1907 L. 6.256 i 7.867; odmowa c.k. Min. WiO z 17.IV.1909 nr 10.232.
- ³⁸ J. Świeboda, *op. cit.*, s. 51.
- ³⁹ *Sprawozdanie RSK o wych. publ. za r. szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 52.
- ⁴⁰ AGAD Warszawa, Zesp. Akt Min. c.k. WiO w Wiedniu, sygn. 294u.
- ⁴¹ *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu Krajowego za 1913/1914*, Lwów 1914, Alegat 94, s. 8.
- ⁴² J. Fras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, Kraków 1972, s. 7–20.

- ⁴³ *Szematyzm Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem na r. 1890*, Lwów 1890 s. 508.
- ⁴⁴ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za r. szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 51.
- ⁴⁵ *Jednoroczny kurs handlowy żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za drugi rok szkolny 1915/16*, Kraków 1916, s. 5–6.
- ⁴⁶ *Ibidem*, s. 7–8.
- ⁴⁷ *Jednoroczny kurs handlowy żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za czwarty rok szkolny 1917/18*, Kraków 1918, s. 2–3.
- ⁴⁸ P. Łoziński. *op. cit.*, s. 43–44.
- ⁴⁹ *Sprawozdanie WSH*, Lwów 1900, s. 134–138; K. Benoni, *Sprawozdanie o szkołach przemysłowych i handlowych, ułożone dla komisji zawiadującą lwowską Szkołą Przemysłowo-Handlową*, Lwów 1873, ss. 91; J. Soleski, *Miejska szkoła przemysłowo-handlowa. Rys historyczny*, Lwów 1894, ss. 75.
- ⁵⁰ *Sprawozdanie Akademii Handlowej*, Lwów 1900, s. 138.
- ⁵¹ CDIA Lwiw, f. 178, op. 4, spr. 3; Program nauki w miejskiej szkole handlowej we Lwowie z 1870/71.
- ⁵² CDIA Lwiw, f. 178, op. 4, od. zb. nr 7, pag. 23–28; Statut szkolny przemysłowej z 25.IX.1873 i pag. 29–30.
- ⁵³ *Ibidem*, s. 138; *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1880, s. 447.
- ⁵⁴ CDIA Lwiw, f. 178, op. 4, spr. 27, pag. 24, 40–41 (pismo Magistratu z 1894 r), pag. 57 (pismo marszałka kr.), pag. 69–70, 73–74 uchwały Wydziału Krajowego i ustawy sejmowe; zob. *Stenogramy z posiedzeń Sejmu Krajowego 1896–98*, Lwów 1896–98, m. in. z posiedzenia 6.II.1898 r.
- ⁵⁵ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12: Ibidem*, Cz. III pierwszy opis *Pogląd ogólny na stan szkolnictwa handlowego*, Lwów 1912, s. 51.
- ⁵⁶ *Sprawozdanie Akademii Handlowej*, Lwów 1899–1901, s. 125.
- ⁵⁷ CDIA Lwiw, f. 178, op. 4, spr. 42. Tamże pag. 3–17 Projekt statutu i planu nauczania – *Statut der höheren K. K. Staatshandelsschule in Lemberg*; pag. 35–36 *Regulamin szkoły handlowej uzupełniającej połączonej z wyższą szkołą handlową*.
- ⁵⁸ *XI Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Akademii Handlowej we Lwowie za rok szkolny 1910/11*, Lwów 1910 s. 81.
- ⁵⁹ *Sprawozdanie AH we Lwowie za rok szkolny 1902/03*, Lwów 1903, s. 53.
- ⁶⁰ *Sprawozdanie AH we Lwowie za rok szkolny 1905/06*, Lwów 1906, s. 83.
- ⁶¹ *III Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Akademii Handlowej we Lwowie za rok szkolny 1901/02*, s. 83–84.
- ⁶² (I–XIX) *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Akademii Handlowej we Lwowie za rok szkolny 1899/1900–1913/14, 1916/17–1920/21*.
- ⁶³ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 55.
- ⁶⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji Szkoły Handlowej w Krakowie za rok szkolny 1884/5*, Kraków 1885, Wstęp, oprac. F. Kroebl.
- ⁶⁵ CDIA Lwiw, f. 178, op. 4, spr. 108, prezydent m. Krakowa do RSK, pismo z 8.III.1909 L. 5695/1909/III.
- ⁶⁶ M. Baranowski, *Historia szkół ludowych stołecznego królewskiego miasta Lwowa*, Lwów 1895, ss. 404.
- ⁶⁷ *Sprawozdanie Liceum im. królowej Jadwigi, ze szkoły handlowej, kursów robot ręcznych kobiecych i z kursu gospodarstwa domowego*, Lwów 1909, s. 14–16.
- ⁶⁸ *Sprawozdanie Szkoły im. królowej Jadwigi we Lwowie*, Lwów 1909, s. 16–17.

- ⁶⁹ *Ibidem*, s. 47; *Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji*, Lwów 1906, s. 108.
- ⁷⁰ „Rodzina i Szkoła” 1898, nr 23, 24; 1899 nr 3; „Szkoła” 1898, nr 49–51; *PSB*, t. I, s. 282.
- ⁷¹ *Kalendarzyk Profesorski TNSW na rok 1913 ułożony przez M. Janellego i J. Piątka*, Lwów 1913, s. 242, 270.
- ⁷² *Szematyzm Galicji...*, Lwów 1890, s. 454, 508.
- ⁷³ AGAD Warszawa, sygn. 294u, rok 1913.
- ⁷⁴ CDIA Lwów, f. 146, op. 66, spr. 1541, pag. 31–41, plan nauki pag. 58.
- ⁷⁵ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294u, tamże pismo z 14.III.1900 r. *Statistische Jahresnachweisung der Zweiklassigen Handelsschule der Osias Gotthelfschen in Sambor*.
- ⁷⁶ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294 u, *Sprawozdanie (SH O. Gotthelfa) za 18 rok szkolny 1908/9*, Sambor 1909, s. 3.
- ⁷⁷ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, d. 26, pag. 1 w piśmie szkoły do RSK z dnia 12.IV.1894 były załączone oba dokumenty, ale nie zachowały się, z wyjątkiem egzaminów uczniów z wszystkich przedmiotów. Na rocznym kursie brano: buchalterię, korespondencję, roboty kantorowe i rachunki kupieckie.
- ⁷⁸ *Szkoła Handlowa S. Weinberga*, Sambor 1903, s. 3.
- ⁷⁹ CDIA Lwów, f. 146, op. 66, spr. 1541, pag. 58.
- ⁸⁰ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294u.; *Alegat 94 Sprawozdanie Sejmu Krajowego z 1913 r.: Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego i Krajowej Komisji d/s. przemysłu 1912–1913*, s. 17 i n. wymienia w tej szkole 148 chłopców i 21 dziewcząt.
- ⁸¹ *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 180.
- ⁸² *Sprawozdanie (SH O. Gotthelfa) za 18 rok szkolny 1908/9*, Sambor 1909, s. 3.
- ⁸³ *Alegat 94 Sprawozdanie Sejmu Krajowego z 1913 r.: Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego i Komisji ds. przemysłu za rok 1912/13*, s. 17.
- ⁸⁴ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 120; *Przez c.k. Namiestnictwo koncesjonowana prywatna dwuklasowa Szkoła Handlowa S. Weinberga w Stanisławowie. Sprawozdanie za rok szkolny 1902/3. Von der hohen k.k. Statthalterei concessionirtes Zweitclassiges commercielles Lehrinstitut des S. Weinberg in Stanislaw, Sobieski – Gasse Nr 70. Jahresbericht über das Schuljahr 1902–1903*, Sambor 1903, s. 5. Dalsze sprawozdania pod dwujęzycznym tytułem są wydawane w Stanisławowie w l. 1904–1910.
- ⁸⁵ *Jahresbericht für das Schuljahr 1902–1903*, Sambor 1903, s. 14.
- ⁸⁶ *Jahresbericht für das Schuljahr 1902–1903*, Sambor 1903, s. 6; *Jahresbericht für das Schuljahr 1908/09*, Stanisławów 1909, s. 1 (Kronika zakładu).
- ⁸⁷ *Jahresbericht über das Schuljahr 1902–1903*, Sambor 1903, s. 13; *Jahresbericht über das Schuljahr 1908/09*, Sambor 1909, s. 2.
- ⁸⁸ *Jahresbericht das Schuljahr 1902–1903*, Sambor 1903, s. 13.
- ⁸⁹ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 137. Pismo z 16.VI.1910 L. 9.032 i z 8/7 1910 L. 35.379/III.
- ⁹⁰ K. Zagajewski, *Służymy polskiej kulturze handlowej. W 30 rocznicę utworzenia TSH 1908–1938*, Lwów 1938.
- ⁹¹ „Przewodnik Oświatowy” 1926, nr 11, s. 1–4; J. Zamorski, *Ernest Adam Wielki cichy pracownik narodowy*, Warszawa 1927, ss. 50; *PSB*, t. I, s. 21–23.
- ⁹² S. Nicieja, *Cmentarz Lyczakowski*, Wrocław-Warszawa... 1989, s. 363.
- ⁹³ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 198: *Sprawozdanie z wizytacji Prywatnej Handlowej Szkoły we Lwowie TSH 17–26 maja 1909*. A. Pawłowski, pag. 3 i n.; f. 178, op. 4, spr. 178, pag. 60 – *Handelschule d. Handelsschulvereines in Lemberg. Inspektionsbericht 23 Mai 1913 L. 1263/V; Towarzystwo Szkoły Handlowej we Lwowie w piętnastoleciu 1908–1923*, Lwów 1923, s. 4.

- ⁹⁴ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 108, s. 49.
- ⁹⁵ AGAD Warszawa, sygn. 300u, pismo c.k. Min. WiO z 19.08.1908 Nr 32.604.
- ⁹⁶ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 178, pag. 3: *Ustrój i plan naukowy dwuklasowej Szkoły Handlowej żeńskiej, ul. Franciszkańska 9, Lwów 1911*; pag. 41–8 *Plan nauki i regulamin kursu abiturientów TSH, Lwów 1909*; f. 178, op. 4, spr. 239, pag. 1–20.
- ⁹⁷ *TSH we Lwowie ...*, Lwów 1923, s. 9–10.
- ⁹⁸ *Ibidem*, s. 14, tabela frekwencji uczniów i słuchaczek w latach 1908–18.
- ⁹⁹ *TSH we Lwowie w okresie piętnastolecia 1908–1923*, Lwów 1923, s. 14.
- ¹⁰⁰ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294u, pismo z 9.VI.1913 Z. 25383.
- ¹⁰¹ *Zwrot Towarzystwa Szkoły „Proswiti” u Lwówi za szkolny rok 1911/12*, Lwów 1912, s. 3 (zawiera historię szkoły, ustrój i plan szk., część III urzędowa), Por. *Zwrot za szkolny rok 1912/13 i 1913/14*, Lwów 1913–14.
- ¹⁰² AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294u.
- ¹⁰³ *Zwrot... za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, s. 16.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, Lwów 1911, s. 11; Lwów 1914, s. 5.
- ¹⁰⁵ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 191.
- ¹⁰⁶ (I–III) *Zwrot...*, Lwów 1912, s. 28; *Zwrot...*, 1913, s. 22; *Zwrot...*, 1914, s. 13.
- ¹⁰⁷ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 191, pag. 12; f. 178, op. 4, spr. 187.
- ¹⁰⁸ AGAD Warszawa, Zespół Akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Plik Przemysł, Pismo Wydziału Krajowego z 11.IX.1912; Pisma: Izby Handlowo-Przemysłowej w Brodach z 29.X.1912, Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie z 8.XI.1912, Izby H-P w Krakowie z 19.XII.1912 r. Wydział Krajowy do RSK z 13.V.1913 L. 78.564.
- ¹⁰⁹ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, pismo RSK z 6.I.1913 r. Z. 3.033
- ¹¹⁰ *Czwarte Sprawozdanie Dyrekcyi Krajowej Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1916/17*, Biała 1917, s. 3 i n.
- ¹¹¹ *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1914, s. 934; *Czwarte Sprawozdanie...*, s. 20 ; Por. *Piąte Sprawozdanie*.
- ¹¹² CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 321, pag. 1; *Statut*, pag. 3–7; *Plan lekcyjny*, pag. 8–12.
- ¹¹³ AGAD Warszawa, sygn. 295u.
- ¹¹⁴ CDIA Lwów, f. 178, op. 4 spr. 300, pag. 7.
- ¹¹⁵ CDIA Lwów, f. 178, op. 4 spr. 300, pag. 7.
- ¹¹⁶ *Alegat 94 Sprawozdanie Sejmu Krajowego z 1913 r. podaje w Sprawozdaniu z czynności Wydziału Krajowego i Komisji ds. przemysłu za rok 1912/13*, s. 17.
- ¹¹⁷ AGAD Warszawa. Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Biała. Sprawozdanie wizyt. z 28.X.1913 r. Z. 25574.
- ¹¹⁸ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Przemysł.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, kursy zorganizowano zgodnie z rozporządzeniem cesarskim z 7.XII.1915 (R.G. Bl. Nr 364) i zarządzeniem Izby Handlowo-Przemysłowej z 5.II.1907 (R.B. Bl. Nr 26).
- ¹²⁰ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Sprawozdanie wizyt. 28.X.1913 r. Z. 25.574.
- ¹²¹ *Alegat 94 Sprawozdanie Sejmu Krajowego z 1913 r.: Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego i Komisji ds. przemysłu za rok 1912/13*.
- ¹²² AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u.
- ¹²³ *Sprawozdanie Dyrekcyi koncesjonowanej przez wysokie c.k. władze prywatnej Szkoły handlowej w Tarnopolu na rok szkolny 1886/7. Program nauk na rok szkolny 1887/8 i warunki przyjęcia*, Tarnopol 1887 (druk Józefa Pawłowskiego), s. 3–11.

- ¹²⁴ *Alegat 7 z Posiedzenia Sejmu Krajowego 1888 r.: Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego 1886–87*, s. 51.
- ¹²⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji Dwuklasowej Szkoły Żeńskiej i Szkoły Handlowej Uzupełniającej w Tarnopolu za rok szkolny 1912/13*, Tarnopol 1913, s. 38; M. Maciszewski, *Gimnazja...* [w:] *Historia Gimnazjum Tarnopolskiego 1820–1848*, Tarnopol 1896; *Encyklopedia Wychowawcza*, t. IV, Warszawa 1890, s. 562, 591.
- ¹²⁶ AGAD Warszawa, Zesp. akt Min. c.k. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Pismo szkoły z 14.I.1913 r. L. 66; *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1911–1914.
- ¹²⁷ *Sprawozdanie Dwuklasowej Szkoły Handlowej Żeńskiej i Szkoły Handlowej Uzupełniającej w Tarnopolu na rok szkolny 1912/13*, Tarnopol 1913, 3–4.
- ¹²⁸ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Pismo Ministerstwa WiO z 16.VII.1911 Nr 12.453; Pismo szkoły o subwencji z 14.I.1913 r. L. 66 do Min. WiO w Wiedniu.
- ¹²⁹ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 294u, pismo z 25.IV.1913 r.
- ¹³⁰ *Sprawozdanie Szkoły Handlowej w Tarnopolu*, Tarnopol 1913: s. 6–9 *Statut...* szkoły; s. 10–23 *Plan nauki*.
- ¹³¹ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 157, pag. 3; AGAD Warszawa, Zesp. akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Tarnopol, paragraf 1 – *Statut der Handelschule für Mädchen in Tarnopol*; paragraf 10 – *Statut der kaufmännischen Fortbildungsschule in Tarnopol*.
- ¹³² *Czternaste Sprawozdanie Kierownictwa Konces. przez Wysokie c.k. Namiestnictwo Jednorocznych Prywatnych Kursów Handlowych Henryka Rauscha właściciela i kierownika w Tarnowie ul. Zdrojowa l. 4 za rok szkolny 1913–1914*, Tarnów 1914, s. 16 – wykaz podręczników.
- ¹³³ *Sprawozdanie za V. rok szkolny 1904–1905 konces. Przez Wysokie c.k. Namiestnictwo Prywatnej Szkoły Handlowej Henryka Rauscha właściciela i kierownika Szkoły handlowej autora i wydawcy kilku podręczników naukowych w Tarnowie*, Tarnów 1905, s. 17 i n.
- ¹³⁴ *Czternaste Sprawozdanie...*, Tarnów 1914, s. 5.
- ¹³⁵ *Sprawozdanie za V. rok szkolny...*, Tarnów 1905, s. 4.
- ¹³⁶ *Stenogramy z posiedzeń Sejmu Krajowego we Lwowie, Alegat 246 z 1907 r.*, Lwów 1907; AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, pismo z 2.III.1907 L. 1688 (Z. 31508/7).
- ¹³⁷ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Tarnów.
- ¹³⁸ *I Roczne Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie za rok szkolny 1911/12*, Tarnów 1912, s. 5–6.
- ¹³⁹ *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 283.
- ¹⁴⁰ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 216. *Sprawozdanie kierownika Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie 21 marca 1912 L. 100. Dr P. Zarzycki*, pag. 1.
- ¹⁴¹ *Sprawozdanie kierownika Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie*, Tarnów 1914, s. 41–43 i za rok 1917/18, Tarnów 1918, s. 31; O bibliotece uczniów *Sprawozdanie...* 1914, s. 44–46 i z 1917/18 r., s. 33.
- ¹⁴² *Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie za rok szkolny 1917/18*, Tarnów 1918, s. 34.
- ¹⁴³ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 300, pag. 7.
- ¹⁴⁴ *Alegat 94 Sprawozdanie Sejmu Krajowego z 1913 r.: Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego i Komisji ds. przemysłu za rok 1912/13*, s. 16 uczniów w Tarnowie – 180.
- ¹⁴⁵ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Tarnów. Protokół powizytacyjny z 29–30.X.1913 r. Z. 55744; *Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie za rok szkolny 1917/18*, Tarnów 1918, 34, 36–40.

- ¹⁴⁶ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Plik Przemysł; „Freie Schlesische Presse”, Troppau, Nr 1, 10.I.1913.
- ¹⁴⁷ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik *Biala: Organisation und Statut der kommunal-Handelsschule in Biala*, Biala 1915: CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 239, pag. 12.
- ¹⁴⁸ „Głos Rzeszowski” nr 4 z 27.I.1907 r. nr 47 z 1911 r.; AP Rzeszów, Protokoły Rady m. Rzeszowa 1911–1912: J. Świeboda, *Zespół Szkół Ekonomicznych...*, s. 21–22.
- ¹⁴⁹ Biogram: J. Świeboda, *op. cit.*, s. 36.
- ¹⁵⁰ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, Plik *Rzeszów: Plan nauki i regulamin kursu abiturientów*, Lwów 1913 wyd. Towarzystwa Szkoły Handlowej, ul. Franciszkańska 9; *Organisations – Statut der Kommunal-Handelsschule in Biala*, Biala 1914; J. Świeboda, *op. cit.*, s. 26.
- ¹⁵¹ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k.k. Ministeriums für Kultus und Unterricht*, Jahrgang 1910, Stück XI, nr 18, s. 209 i 226–239; J. Świeboda, *op. cit.*, s. 28, tabela 1.
- ¹⁵² AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u; J. Świeboda, *op. cit.*, s. 29, tabela 2; *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1911/12; Cz. III. Sprawozdanie RSK o stanie szkół przemysłowych, szkół przemysłowych uzupełniających i szkół handlowych w roku szkolnym 1911/12*, Lwów 1913 s. 51.
- ¹⁵³ Biogramy tychże nauczycieli J. Świeboda, *op. cit.*, s. 36–39.
- ¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 37, przypis 37.
- ¹⁵⁵ AP Rzeszów, *Katalogi główne i klasyfikacyjne Dwuklasowej Szkoły Kupieckiej w Rzeszowie z lat 1916–1920*, sygn. 1–27; AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Rzeszów: *Protokoły powizytacyjne inspektora A. Pawłowskiego*.
- ¹⁵⁶ *Stenogramy posiedzeń Sejmu Krajowego we Lwowie, Alegat XIV: Sprawozdanie Komisji ds. przemysłu 1905–6*, Lwów 1906, s. 34.
- ¹⁵⁷ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1910/11*, Lwów 1911, s. 42.
- ¹⁵⁸ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1911.
- ¹⁵⁹ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1909/10*, Lwów 1912, s. 91.
- ¹⁶⁰ Dz. Urz. nr 6, Rok XVII; CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 230, s. 38–39.
- ¹⁶¹ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO Wiedeń, sygn. 300u.
- ¹⁶² CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 108, s. 3–8, 25–30; *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k.k. Ministeriums für Kultus und Unterricht*, Jahrgang 1910, Stück XI, nr 18, s. 209 i 226–239; przedruk planu: J. Świeboda, *op. cit.*, s. 28.
- ¹⁶³ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 53.
- ¹⁶⁴ *Sprawozdanie AH Lwów za r. szkolny 1903/04*, Lwów 1904 s. 68.
- ¹⁶⁵ *Sprawozdanie kierownika Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie*, Tarnów 1912 s. 20.
- ¹⁶⁶ *Sprawozdanie AH we Lwowie za rok szkolny 1907/03*, Lwów 1908, s. 83.
- ¹⁶⁷ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 230, pag. 16–18: To samo AGAD, sygn. 298 u, plik A-1: *Bericht über die am 2. und 22. Oktober 1912 vorgenommene Inspektion der und k.k. Handelsakademie in Lemberg*.
- ¹⁶⁸ Dane zestawione na podstawie sprawozdań szkół handlowych w Krakowie, Tarnowie, Lwowie, Tarnopolu, Brodach, Stanisławowie i Drohobyczu.
- ¹⁶⁹ K. Benoni – F. Habura, *Książka do czytania dla VI i VIII kl. szkół wydziałowych*. Takiej pozycji w polskich bibliotekach brak, we Lwowie nie zdążyłem odszukać, być może w uproszczonych drukach zaszła pomyłka, a chodziło o podręcznik *Książka do czytania na kl. V i VI szkół ludowych męskich*; M. Reiter, *Czytania polskie dla klasy II*, Lwów 1911; F. Konarski, *Zwięzła gramatyka języka polskiego*, Lwów 1902; L. German – K. Petelenz, *Ćwiczenia niemieckie dla klasy pierwszej – czwartej szkół średnich*, Lwów 1888, 4 wyd. 1891; St. Gayczak,

- Deutsche Lesebuch für die III. Klasse der galizischen Knabenbürgerschulen*, Lemberg 1911; R. Klemensiewicz – L. Tatomir, *Wiadomości z nauki geografii*; F. Moćnik, *Geometrya poglądowa dla klas niższych szkół średnich*, przełożył G. Maryniak, Cz. I i II, wyd. 5 podług 21 wyd. niemieckiego; A. Pawłowski, *Podręcznik rachunków kupieckich...*, Lwów 1902, t. I; S. Dniestrzański, *Nauka rachunków dla szkół wydziałowych męskich*, przer. Mieczysław Jamrógiewicz, wyd. 2, Lwów 1901, następnie 1909, 1911, wyd. IV przer. A. Passendorfer, Lwów 1922; A. Kawecki – F. Tomaszewski, *Fizyka dla niższych klas szkół średnich*, wyd. 3, Kraków 1902; W. Natanson, *Wiadomości z fizyki dla szkół wydziałowych*, Lwów 1894; S. Alberti, *Wiadomości z chemii dla szkół wydziałowych*, Lwów 1894; J. Rostański, *Historia naturalna dla szkół wydziałowych*, Lwów 1894. Zob. *Sprawozdanie AH Kraków 1900–1918*; *Sprawozdanie SH Tarnów 1912–18*: CDIA Lwów, f.178, op. 4, spr. 216, pag. 21 wykaz podręczników w SH Brody; f. 178, op. 4, spr. 231, pag. 50 – wykaz używanych podręczników we Lwowskiej Szkole Handlowej, ul. Franciszkańska 8.
- ¹⁷⁰ *Sprawozdanie AH w Krakowie 1901–1918*; *Sprawozdanie SH Tarnów 1912–18*: CDIA Lwów, f.178, op. 4, spr. 216, pag. 21 wykaz podręczników w SH Brody, rok 1912/13; f. 178, op. 4, spr. 231, pag. 50 – wykaz używanych podręczników we Lwowskiej Szkole Handlowej, ul. Franciszkańska 8.
- ¹⁷¹ *Sprawozdanie SH w Tarnowie za r. szk.1917/18*, s. 28; *Czy wiesz kto to jest?* red. St. Łoża, Warszawa 1938, s. 320–321.
- ¹⁷² CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 27, 61, pag. 17; AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO Wiedeń, sygn. 294u, 300u; *Sprawozdanie AH Lwów 1899–1916*; *Sprawozdanie AH Kraków 1896–1918*. Być może był to podręcznik *Krótki zarys nauki skarbowej*, Lwów 1909. Przytoczony wykaz podręczników stanowi uzupełnienie pozycji podanych przez standardowe opracowania: *Bibliografia polska 1901–1939*, t. 1–11, red. J. Wilgot i inni, Warszawa 1986–2009; *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji...*, cz. 2.
- ¹⁷³ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1900/01*, Lwów 1901, s. 119; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1916/17*, Lwów 1917, s. 32.
- ¹⁷⁴ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1901/1918*, Lwów 1901–1917.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*.
- ¹⁷⁶ *Sprawozdanie AH Kraków za rok szkolny 1912*, Kraków 1912, s. 162–172.
- ¹⁷⁷ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1907/08*, Lwów 1908/09, Lwów 1909, s. 86.
- ¹⁷⁸ *Czwarte Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1916/17*, Biała 1917, s. 27; za 1917/18, s. 16.
- ¹⁷⁹ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1903/04*, Lwów 1904, s. 69.
- ¹⁸⁰ *Sprawozdanie AH Kraków za rok szkolny 1912*, Kraków 1912, s. 164.
- ¹⁸¹ *Piąte Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1917/18*, Biała 1918, s. 16.
- ¹⁸² S. Nicieja, *op. cit.*, s. 360; *PSB*, t. XXV, s. 524–525.
- ¹⁸³ *Biogramy cz. I, Nauki społeczne*, z. 2, s. 135–137; *PSB*, t. XIV, s. 328–330.
- ¹⁸⁴ AGAD Warszawa, sygn. 294u, plik B do L. 505504/10; *Encyklopedia Popularna PWN* [dalej cyt. *Enc. Popular. PWN (1982)*], Warszawa 1982, s. 239.
- ¹⁸⁵ H. Kopia, *Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*, Lwów 1900, s. 187 i n.; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 13–22.
- ¹⁸⁶ Uposażenie nauczycieli normowały ustawy z 30.VII.1920 r., z 18.III.1921 i 15.VI.1921 r.: *Dz. U. RP* 1920 nr 68; 1921 nr 30 poz. 175 i nr 65 poz. 433; *Dz. U. Min. WRiOP* 1922 nr 2 poz. 11; J. Świeboda, *Rola Galicji w rozwoju nauki i oświaty II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999, s. 60.
- ¹⁸⁷ Znowelizowane rozporządzeniem MENiS 1.XII.2004 *W sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli*: *Dz. U. MENiS* z 2004, nr 260, poz. 2593.
- ¹⁸⁸ P. Łoziński, *op. cit.*, s. 36.

- ¹⁸⁹ *Dz. p.p.* nr 319: *Lehrdienstpragmatik*, Wien 1918; M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich Galicji*, Lwów 1918.
- ¹⁹⁰ *Dz. U. RP* nr 50 poz. 304; *Dz. U. Min. WRiOP* 1920 poz. 150; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977*, Warszawa 1978, s. 155–157.
- ¹⁹¹ AGAD, Zespół akt c.k. Min. WiO Wiedeń, sygn. 300u, plik AH Lwów ad. 25543.
- ¹⁹² *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1902/03*, Lwów 1903, s. 8.
- ¹⁹³ *Sprawozdanie AH w Krakowie z rok szkolny 1912/13*, Kraków 1913, s. 140–141.
- ¹⁹⁴ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1913/14*, Lwów 1914, s. 88; AGAD, Zespół akt c.k. Min. WiO Wiedeń, sygn. 294, plik B.
- ¹⁹⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie za lata szkolne 1914/15 i 1915/16*, Tarnów 1916 s. 33, 35–36.
- ¹⁹⁶ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr 273, pag. 3–6.
- ¹⁹⁷ *Osiemnaste Sprawozdanie Dyrekcji c.k. AH we Lwowie za rok szkolny 1916/17*, s. 62.
- ¹⁹⁸ *Sprawozdanie Szkoły Kupieckiej w Tarnowie...*, Tarnów 1916 s. 33, 35–36; *Pół wieku Technikum Handlowego w Tarnowie (1911–1961)*, Tarnów 1961.
- ¹⁹⁹ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1914/15 i 1915/16*, Lwów 1916, s. 11–15.
- ²⁰⁰ AGAD Warszawa, sygn. 299u; CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 111, pag. 1; *Sprawozdanie AH we Lwowie*, Lwów 1900–1918; *PSB*, t. XXV, s. 487–488; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 30; A. Pawłowski, *Organizacja polskich szkół handlowych: „Muzeum”*, R. 1919, s. 237–247, 343–356.
- ²⁰¹ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 111, pag. 1; *Sprawozdanie AH we Lwowie*, Lwów 1900–1918; *PSB*, t. XXX, s. 636–644; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 10, Warszawa 1967, s. 65 (fot.).
- ²⁰² AGAD Warszawa, sygn. 299u, C3; CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 111, pag. 1; f. 178, op. 4, spr. 273; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s.149, 282; *Sprawozdanie AH we Lwowie*, Lwów 1900–1918; *PSB*, t. X, s. ; *Enc. Popular: PWN (1982)*, s. 573.
- ²⁰³ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 273; AGAD Warszawa, sygn. 298u, plik A1. Prot. powiz. Franka z 7.I.1904 L. 2130; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1901/02*, s. 90; *1912/13*, s. 54; *1913/14*, s. 57; *1916/17–1920/21*.
- ²⁰⁴ AGAD Warszawa, sygn. 299u; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 19005/06*, s.35; *1907/08*, s. 38; *1911/12*, s. 52.
- ²⁰⁵ AGAD Warszawa, sygn. 299u; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1904/05*, s. 35; *1909/10*, s. 36; *1913/14*, s. 57.
- ²⁰⁶ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szk1899–1901*, s.90; *1912/13*, s. 51; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 112.
- ²⁰⁷ AGAD Warszawa, sygn. 299u C3; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 122 i 282; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1901/02–1913/14; 1916/17*, s. 23–29.
- ²⁰⁸ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1907/08*. S. 35–36; *1911/12*, s. 54; *1916/17*, s. 19; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 282.
- ²⁰⁹ AGAD Warszawa, sygn. 299u C 3; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 132 i 282; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1905/06*, s. 33–35; *1910/11*, s. 50, *1911/12*, s. 54; *1913/14*, s. 58.
- ²¹⁰ AGAD Warszawa, sygn. 299u C 1; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1902/03*, s. 9; *1905/06*, s. 33.
- ²¹¹ AGAD, sygn.298u, plik A1. Prot. Powiz. Franka z 7.I.1904 L. 2130; *PSB*, t. XXV, s. 254–255.
- ²¹² CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 273; AGAD Warszawa, sygn. 299u C 3; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 164, 282; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szk.1902/03*, s. 10; *1903/04*, s. 35; *1912/13*, s. 55.

- 213 AGAD Warszawa, sygn. 299 C 1; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1913/14*, s. 57–8; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 132 i 282.
- 214 Pełny biogram: *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1905/06*, s. 80–81.
- 215 *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1904/5–1905/06*; „Muzeum” 1909, T. II, s. 644–645; *PSB*, T. II, s. 468.
- 216 AGAD, sygn. 298u, plik A1 Lwów, do Z. 9814; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szk. 1901/02*, s. 5; 1907/08, s. 51; 1910/11, s. 50; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 282.
- 217 CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 273; *Sprawozdanie AH Lwów za rok szk. 1909*, s. 183 i 282; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 183, 282.
- 218 *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, s. 88. *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 183 i 282; *PSB*, t. XXXIV, s. 539–556.
- 219 *Sprawozdanie WSH za rok szkolny 1896/97–1906/07*, Kraków 1897–1907.
- 220 *Ibidem*; *PSB*, t. II, s. 257–8; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 59.
- 221 *Znaczenie dyrektora Józefa Kannenberga dla naszego zakładu: Sprawozdanie dyr. Szkoły Ekonomiczno-Handlowej w Krakowie za rok szkolny 1926*, Kraków 1926, s. 1–8.
- 222 *Sprawozdanie AH za rok szkolny 1909*, Kraków 1909; P. Łoziński, *op. cit.*, s. 33.
- 223 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 59 i n.; *Czy wiesz kto to jest...*, s. 59.
- 224 *PSB*, t. X, s. 165–166.
- 225 *Tamże*, t. X, s. 36–38.
- 226 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 70; *PSB*, t. XV, s. 140–1.
- 227 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 70; *PSB*, t. XV, s. 588–593; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 384.
- 228 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 71.
- 229 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 36 i n.; *Czy wiesz kto to jest...*, s. 436.
- 230 *Ibidem*, s. 445 (fot.).
- 231 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 72; *PSB*, t. XX, s. 589–591.
- 232 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 72; *Czy wiesz kto to jest...*, s. 522–523; *PSB*, t. XXIII, s. 145–150; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 518.
- 233 *PSB*, t. XXV, s. 254.
- 234 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 59 in.; *PSB*, t. XXXV, s. 198–200.
- 235 *PSB*, t. XXXVII, s. 647–648.
- 236 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 36 i n.; *Czy wiesz kto to jest...*, s. 785.
- 237 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 75; *Czy wiesz kto to jest...*, s. 821–822; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 870.
- 238 „Muzeum” 1909, t. II, s. 614; P. Łoziński, *op. cit.*, s. 76; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 888; *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 1016.
- 239 P. Łoziński, *op. cit.*, s. 76.
- 240 Dane biograficzne na podstawie akt personalnych w CDIA Lwów i AGAD Warszawa, Akta c.k. Min. WiO Wiedeń, sygn. 295–300u.
- 241 CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 108, s. 49; *TSH we Lwowie...*, Lwów 1923, s. 11.
- 242 K. Zagajewski, *Z zagadnień wychowania narodowego*: „Muzeum” R. 1918, s. 133–154; R. 1919, s. 104–106; Tenże, *O szkolnictwie handlowym*, b.m.r.; *Służymy polskiej kulturze handlowej. W 30 rocznicę utworzenia TSH 1908–1938*, Lwów; J. Świeboda, *Zespół Szkół Ekonomicznych...*, s. 14 i n.
- 243 *III Sprawozdanie Dyr. Lwowskiej Szkoły Handlowej za rok szkolny 1909/10*, Lwów 1910, s. 17; *Czy wiesz kto to jest...*; S. Nicieja, *op. cit.*, s. 331.
- 244 *III Sprawozdanie...*, s. 17; *Czy wiesz kto to jest...*; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 239.
- 245 *III Sprawozdanie...*, s. 17; *Czy wiesz kto to jest...*; S. Nicieja, *op. cit.*, s. 335.
- 246 *III Sprawozdanie...*, s. 17; *Czy wiesz kto to jest...*; *Enc. Popular. PWN* (1982), s. 58.
- 247 CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 178, pag. 8–12, 60; *III Sprawozdanie...*, s. 17.

- ²⁴⁸ *Sprawozdanie z Liceum im. król. Jadwigi, ze szkoły handlowej, kursów robót ręcznych kobiecych i z kursu gospodarstwa domowego*, Lwów 1909, s. 16–17; *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 282.
- ²⁴⁹ *Sprawozdanie z Liceum im. król. Jadwigi...*, Lwów 1909, s. 16–17; *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 164, 282.
- ²⁵⁰ (I–III) *Zwrot Targowelnej Szkoły Towarzystwa „Proswiti” u Lwowi za szkolnij rik 1911/12–1913/14*, Lwów, s. 28, 22, 12.
- ²⁵¹ *Czwarte Sprawozdanie Dyrekcji Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1916/17*, Biała 1917, s. 21.
- ²⁵² *Ibidem*, s. 6, 21; Z. Zagórowski, *op. cit.*
- ²⁵³ *Czwarte Sprawozdanie...*, s. 21; *Por. Piąte Sprawozdanie...*, Cieszyn 1918.
- ²⁵⁴ *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1914, s. 934.
- ²⁵⁵ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 216, pag. 11.
- ²⁵⁶ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u, plik Przemysł; CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 230, pag. 7; Z. Zagórowski, *op. cit.*, Lwów 1926.
- ²⁵⁷ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 273, pag. 7; *Kalendarzyk profesorski TNSW...*, s. 186.
- ²⁵⁸ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 273, pag. 7.
- ²⁵⁹ *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1914, s. 934.
- ²⁶⁰ CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 157, pag. 7; *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 135.
- ²⁶¹ AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u. Pismo szkolne z 14.I.1913 l. 66; *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 126; Z. Zagórowski, *op. cit.*
- ²⁶² CDIA Lwów, f. 178, op. 4, spr. 157, pag. 7; AGAD Warszawa, Zespół akt c.k. Min. WiO w Wiedniu, sygn. 295u. Pismo szkolne z 14.I.1913 l. 66; *Sprawozdanie Szkoły Handlowej w Tarnopolu za rok szkolny 1912/13*, Tarnopol 1913, s. 39.
- ²⁶³ *Kalendarzyk Profesorski TNSW...*, s. 283; *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1914, s. 934.
- ²⁶⁴ CDIA Lwów, f. 178, op. 4 spr. 216., pag. 61; *Sprawozdanie KSK w Tarnowie 1912–18*, Tarnów 1912–18, *passim*; *Szematyzm Galicyi...*, Lwów 1914, s. 934.
- ²⁶⁵ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1916/17*, Lwów 1917, s. 20.
- ²⁶⁶ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szk 1904/05*, s. 58; *1905/06*, s. 77; *1907/08*, s. 80, 89; *1913/14*, s. 85.
- ²⁶⁷ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12*; Lwów 1912, Cz. III, s. 51–52.
- ²⁶⁸ *Piąte Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1917/18*, Biała 1918, s. 21, 39.
- ²⁶⁹ *Czwarte Sprawozdanie Dyrekcji Szkoły Kupieckiej w Białej za rok szkolny 1916/17*, Biała 1917, s. 8.
- ²⁷⁰ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1905/06*, Lwów 1906, s. 83.
- ²⁷¹ *Ibidem*, s. 36.
- ²⁷² *Czwarte Sprawozdanie...*, s. 7.
- ²⁷³ *Ibidem*, s. 6.
- ²⁷⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji Krajowej Szkoły Kupieckiej w Tarnowie za lata szkolne 1914/15 i 1915/16*, Tarnów 1916 s. 35.
- ²⁷⁵ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1912/13*, Lwów 1913, s. 86–87.
- ²⁷⁶ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1908/10*, Lwów 1910, s. 82.
- ²⁷⁷ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 55.
- ²⁷⁸ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1914/15 i 1915/16*, Lwów 1916, s. 11.
- ²⁷⁹ *Sprawozdanie Szkoły Handlowej*, Tarnów 1916, s. 42; *Sprawozdanie AH*, Lwów 1917, s. 70.
- ²⁸⁰ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1904/05*, Lwów 1905, s. 80.

- ²⁸¹ *Sprawozdanie AH*, Lwów 1917, s. 49.
- ²⁸² *Ibidem*, s. 49.
- ²⁸³ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1907/08*, Lwów 1908, s. 84, obszerny artykuł.
- ²⁸⁴ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1904/05*, Lwów 1905, s. 81.
- ²⁸⁵ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1907/08*, Lwów 1908, s. 81.
- ²⁸⁶ *Sprawozdanie AH we Lwowie za rok szkolny 1908/09*, Lwów 1909, s. 82–83.
- ²⁸⁷ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1909/10*, Lwów 1910, s. 79.
- ²⁸⁸ *Sprawozdanie RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 55.
- ²⁸⁹ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1903/04*, Lwów 1904, s. 82.
- ²⁹⁰ *Sprawozdanie AH Lwów za rok szkolny 1907/08*, Lwów 1908, s. 86.
- ²⁹¹ *Sprawozdanie c.k. RSK o stanie wychowania publicznego za rok szkolny 1911/12*, Lwów 1912, Cz. III, s. 55.

Commercial education in Galicia

SUMMARY

The paper discusses the development of economic schools in Galicia, the southern part of Poland annexed by Austria and remaining under Austrian rule in the years 1772–1918.

For the period of absolutist rule in the region (1772–1868), the first three educational institutions of the type have been presented: the Real School [Szkoła Realna] at Brody (1818–1853), which was later turned into a classical gimnazjum [grammar school]; the Real-Commercial School, and later the Commercial Department of the Technical Academy in Lwów (now: Lviv) (1817–1876); and the substitute of a commercial school in the form of lectures on economic matters at the Technical Institute in Kraków (1836–1878).

Economic education developed more extensively during the period of autonomy for Galicia (1868–1918). This was a period when free-market economy was introduced (1859) and a liberal constitution adopted (1867), which granted the various nations in the multi-ethnic Austro-Hungarian monarchy the right to have provincial parliaments and local councils, as well as the right to use their own language in offices, schools and courts. As for economic schools, a major role was played by two Academies of Commerce, in Lwów and Kraków. The one in Lwów, established in 1899, developed from a supplementary commercial school active from 1871 onwards. The academy in Kraków evolved from the School of Commerce, established in 1882. Both academies had a four-year cycle of instruction, followed an Austrian curriculum, and were among the 21 institutions in the Austro-Hungarian monarchy that offered the highest type of economic education (out of that number, only eight schools bore the name of 'academy' – those in Vienna, Budapest, Prague, Graz, Linz, Chrudin, Lwów and Kraków). Associated with the academy in Kraków were two commercial schools of a lower (secondary) level: the Two-Grade Commercial School for Men and Women, and the evening Merchant School for shop assistants. The most popular type of commercial education in the Habsburg monarchy were the two-grade commercial schools, the total number of which in 1914 amounted to 89. There were 13 such schools in Galicia: at Sambor (Sambir), Stanisławów (Ivano-Frankivsk), in Kraków (2), in Lwów (3), at Tarnopol (Ternopil), four Provincial Commercial Schools: at Biała, Brody, Przemyśl and Tarnów, a Ukrainian Commercial School of the 'Prosvita' Society in Lwów and a German school at Biała, as well as a private commercial school at Rzeszów (from 1915). There were about 25 supplementary merchant schools in Galicia. Besides that, the commercial academies and two-grade com-

mercial schools organized supplementary courses, lasting several months or a whole year, for graduates of junior and senior secondary schools, to give them education necessary in economic trades. Economic issues were taught at the universities in Lwów and Kraków, as well as at the Lwów Polytechnic.

The subsequent sections of the current paper are devoted to the following issues: the teaching curricula and syllabuses in particular types of commercial schools; the textbooks used in such schools, first written in German and then also in Polish; the system of practical training (apprenticeships); the teaching aids used, especially in the physics and commodity science classes; the model specimens of different types of economic letters used; the presence of typewriters and calculating machines; and the library collections of books connected with economic issues.

A distinct section is devoted to the teaching staff of economic schools. Teachers at such schools were subject to the same or similar kind of regulations as those that applied to teachers at state secondary schools. The qualifications for teachers involved having a diploma of university studies and the knowledge of economic issues certified by a diploma of the highest type of commercial schools, as well as passing a practical examination before a special committee (from 1907, one specifically functioning in Galicja). There were outstanding teachers at the two academies, in Kraków and Lwów, among whom were professors of the local universities and authors of the first Polish textbooks on economic matters. Schools in the provinces employed specialists from local banks, inland revenue offices and courts to teach economic subjects. As for the students of commercial schools, the paper lists their numbers in particular schools, their attendance, social status, and nationality, as well as discusses the process of their disciplinary, patriotic and religious education, and describes their health, and the allowances that they received.

Commercial education in Galicja had a major impact on economic education in independent Poland after 1918. The Two-grade Commercial Schools, often combined with a preparatory course, became the most popular type of three-grade economic schools, the Academies of Commerce in Kraków and Lwów were transformed into higher economic schools, and the textbooks, only slightly modified, won general acclaim.